

STUDIA COMITATENSIA 41.

A FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM ÉVKÖNYVE

STUDIA
COMITATENSIA
41.

A FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM ÉVKÖNYVE

STUDIA COMITATENSIA 41.

A FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM ÉVKÖNYVE

SZERKESZTŐ: FÁBIÁN LAURA

FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM

SZENTENDRE
2023

TARTALOMJEGYZÉK

RÉGÉSZET

- **Ottományi Katalin – Soós Eszter** 8
A VERŐCEI KIKÖTŐERŐD KÉSŐ RÓMAI KERÁMIÁJA
- **Pálfi Ádám** 60
A SZENTENDREI RÓMAI KORI ASZTRÁLIS SÍRKÖVEK ÉRTELMEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

TÖRTÉNELEM

- **Fábián Laura** 76
A PATIKUSASZTALTÓL A SZÍNPADIG. STÉGER XAVÉR FERENC TENORISTA GYÓGYSZERÉSZ HÁTTERE
- **Haraszi Szabó Péter** 90
PEST ÉS PILIS MEGYÉK, VALAMINT FEJÉR MEGYE SOLTI SZÉKÉNEK DIÁKJAI A KÖZÉPKORBAN
- **Mravik Patrik** 112
VÁLASZÚT. EGY PARTICIPATÍV MEGKÖZELÍTÉSŰ MÚZEUMI KUTATÁSI KÍSÉRLET TANULSÁGAI

NÉPRAJZ

- **Csukovits Anita** 136
FAFARAGÁSOK PEST MEGYÉBEN
- **Sz. Tóth Judit** 168
A TEMPLOM ÁRNYÉKÁBAN. MOZAIKOK A NÉPI VALLÁSOSSÁGRÓL

KÉPZŐMŰVÉSZET

- **Áfra János** 198
EMLÉKEZTETŐK ÉS A FELEJTÉS MŰVELETEI. BESZÉLGETÉS CSONTÓ LAJOS KÉPZŐMŰVÉSSZEL

MÚZEUMPEDAGÓGIA

- **György Gabriella** 210
PROJEKTTÉRBE TANÍTANI. LÁTHATATLAN JELENLÉT. KORTÁRS KÉPZŐMŰVÉSZET KAMASZOKNAK, DE NEM CSAK NEKIK 1–4.
- **Muskovics Andrea Anna – Paulik Zsófia** 222
MUZEOLÓGIAI ÉS MÚZEUMPEDAGÓGIAI SZEMLELETVÁLTÁS ÉS EREDMÉNYEI A BUDAÖRSI HEIMATMUSEUMBAN

A VERŐCEI KIKÖTŐERŐD KÉSŐ RÓMAI KERÁMIÁJA

- Ottományi Katalin, PhD
régész
ottomanyi.katalin@gmail.com

Soós Eszter, PhD
régész
PTE BTK Történettudományi Intézet,
Régészet Tanszék
soos.eszter@pte.hu

A lelőhely ismertetése

A késő római Valeria tartomány Duna menti határát többszörös tagolású erődrendszer alkotta. A Duna jobb és bal partján egymással szemközi táborok, őrtornyok és kikötőerődök sora védte a provinciát, melyhez a Szentendrei-sziget esetében egy harmadik sor erődítmény is járult (1. tábla 1).¹ A folyó két partja közti összeköttetést, a kereskedelmet és a katonai felügyeletet az átkelőhelyeknél kiépített, egymással szemben lévő hídfőállások és kikötőerődök biztosították. Ilyen kikötőerőd került elő Nógrádverőcén, közvetlenül a Duna bal partján, a váci Duna-könyök északi oldalán (Verőce, Dunamező-dűlő).² Vele szemben, a Szentendrei-szigeten Kisoroszi-Hosszú-réten (Pásztorkert) is állhatott egy hídfőállás vagy őrtorony.³ A Duna jobb partján pedig a Dunabogdány, Kőszegtőn lévő, kerítésfallal körbevett őrtoronnyal kapcsolatban merült fel a kikötőerőd lehetősége.⁴ A Dunakanyarban lévő kb. hét, hasonló alaprajzú, Valentinianus-kori kikötőerőd közül három található a bal parton, a kvádok földjén (Szob, Verőce, Dunakeszi). Ez a part menti sáv a Duna mellett semleges terület lehetett, így épülhettek rajta római katonai erődítmények. Hasonló volt a helyzet a szigeten is. A Szentendrei-sziget keleti, barbárokkal szemközi partján három kikötőerőd ismert (Kisoroszi?, Tahitótfalu-Bolhavár, Szigetmonostor-Horány), egy pedig a jobb parti provinciában (Szentendre, Dera-patak).⁵ A kikötőerődök biztosították mind a folyó, mind a bal parti sáv felügyeletét, és innen indították az utánpótlást is a barbaricum építkezésekhez.⁶ E kikötőerődök feladata

nemcsak katonai volt, fontos szerepet játszottak a Barbaricummal folytatott kereskedelem felügyeletében és lebonyolításában is. Nógrádverőcén például borostyánkővek, bronz mérlegsúly és *amphoratóredék* is bizonyítja a határ menti, valamint távolsági kereskedelem meglétét.⁷

Paulovics István 1934. évi feltárása tisztázta a nógrádverőcei hídfőállás alaprajzát (2. tábla 1).⁸ A téglalap alakú, Dunával párhuzamos főépülete 23 × 18 m, ebből indul nyugati és keleti irányban két szárnyfal, végükön tornyokkal. A Duna felé forduló, a védett kikötőt vagy udvart két oldalt határoló falakból, illetve tornyokból csak a leszakadt kötőmbök és a tornyok alatti cölöpalapozás nyomai maradtak meg (2. tábla 2).⁹ Az ásató szerint nem egyszerre épült: a főépülethez kicsivel később kapcsolódtak a szárnyfalak, majd még maguk a rómaiak bontották el ezeket a gyengébb technikával épült falakat és kisebb tornyokat, biztosítva ezáltal a központi torony jobb védhetőségét.¹⁰ A főépületen belül két, közvetlenül egymás alatti járószint (téglapadló) különíthető el, melyet a beomlott tető vastag égett rétege, pusztulási omladéka fedett (benne tetőcserepek és olvadt ólomlemezek). Az északnyugati sarokban két tárolóverem és kézi malom maradványai, a délnyugati sarokban téglákkal kirakott kút került elő. Az emeletet két belső oszlop tartotta (két pillér volt a délkeleti sarokban is, mely a torony bejáratához kapcsolódhatott).

Hasonló a rétegződése a Szigetmonostor-Horányban 1995-ben feltárt hídfőállásnak is. A két padlószint között és felett ugyanolyan bélyeges téglák kerültek elő, tehát túl nagy időbeli különbség nem lehetett a padlómegújítások között.

■ 1 A Szentendrei-sziget erődítményeihez lásd Soproni 1978: 72–76 (négy sorban tagolódó erődítmények); Varga 2012: 165–169, 26. kép (kérdéses római vagy középkori maradványok).

2 MRT 9: 239–241, 20/3. lh. (Nógrádverőce, Dunamező-dűlő, Keresztdomb). Jelenleg Verőce (Pest megye, Szobi járás); Visy 2003: 169–170 (Nagy Mihály).

3 MRT 7: 10/5. lh.; Soproni 1985: 77 (először őrtoronnyak vélte, később kikötőerődnek); Varga 2012: 157, 9–13. kép: szemben van a verőcei kikötőerőddel, tehát inkább ez is kikötőerőd lehet. A mai állapota nem tesz lehetővé újabb megfigyeléseket. Lupicinus és Caris tribunus bélyeges téglái kerültek elő innen; Visy 2003: Solva 37. burgus.

4 MRT 7: 8/10. lh. (Kő híd: azonos lehet az Arányi Lajos által Bolhavárnak nevezett hídfőállással); Kovács 2019: 188, 736. jegyzet; Soproni a kerítésfallal körülvett, budakalászi típusú őrtornyokhoz sorolja. Soproni 1978: 71.

5 Ottományi 2022a: 17–19 (további irodalommal).

6 Varga 2012: 169; Mráv 2017: 105; Kovács 2019: 185.

7 Paulovics 1934: 163, 114. kép; ezek az erődített kikötők egyben raktárak is voltak, melyeket a fontosabb átkelőhelyeknél emeltek (Nagy 1998: 37–38); Nógrádverőcén sok égett gabonamag is előkerült, melyet ezek szerint helyben tároltak és talán kereskedtek is vele (Mráv 2017: 114).

8 Paulovics 1934: 159–161, 112. kép (a hagyomány „régí hídfő” néven tartotta számon); MNM Régészeti Adattár 35.N.I.

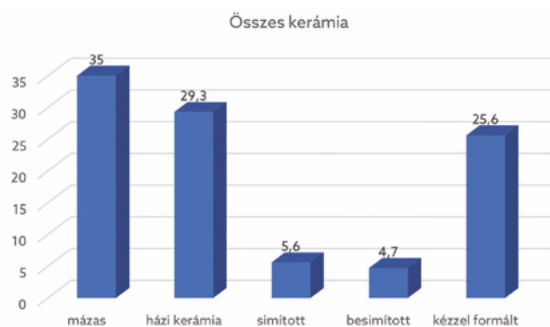
9 MRT 9: 239: a facölöpök kb. 30 méterre voltak a keleti toronytól, tehát olyan hosszan lenyúlt az erőd fala a Duna felé (szabályos négyzet alakban 7 méter szélesen, több sorban álltak a facölöpök). Paulovics a két hídfőállás közötti római híd parti hídpilléreinek tartotta ezeket a cölöpöket (Paulovics 1934: 161–162, 113. kép); Nagy 1998: 41, 2. kép (rekonstrukciós rajz).

10 Az eltérő építési időt bizonyítja, hogy a falak nincsenek kötésben a főépülettel, és attól távolodva egyre rosszabb minőségben készültek. A főépület falvastagsága 2,8 m (alapozásnál 3,2 m), a szárnyfalaké csak 2 m; Nagy Mihály szerint nem biztos, hogy a római korban bontották vissza a tornyokat, mert akkor a szárnyfalak se maradtak volna meg (Nagy 1998: 35).

A főépület emeletét tartó két, téglából épült pillér is megtalálható mind a két helyszínen. Ugyanakkor a szárnyfalak kapcsolódása a főépülethez Horányban nem későbbi hozzáépítés. Tahitófalu-Bolhavár kikötőerődjének alaprajza is nagyon hasonló, belsejében terrazzo padlót figyeltek meg.¹¹ A többi, Dunakanyarban lévő kikötőerőd rétegződése – a nemrég feltárt dunakeszi erődítményt kivéve – nem ismert, építési idejük viszont a téglabélyegek alapján ugyancsak a Valentinianus-kor.¹² Ekkor, *Equitius magister* felügyelete alatt kezdődött egy központilag elrendelt őrtorony-építési program a pannoni *limes* szakaszon. A nagyarányú *limes* erődítési munkálatokhoz egyszerre több téglavető műhelyből hoztak téglákat. A Verőcén előkerült több száz téglabélyeg (*Frigeridus dux*, *Lupicinus tribunus*, *Terentianus* és *Caris tribunus*, OFAR *Ursicinus* és *Bonus magister*ek) alapján a kikötőerőd építését 371–373 közöttre tehetjük. Ha megnézzük a téglabélyegek szám szerinti megoszlását, úgy tűnik, *Frigeridus dux* (301 db) parancsnoksága alatt *Lupicinus tribunus* (26 db) gondoskodhatott az építkezéshez szükséges téglamennyiségről, talán 371 végén – 372 elején. A hozzájuk köthető téglák többsége tetőfedő *tegula* és *imbrex*. A tetőzet későbbi javításában használhatták fel az ugyancsak *Frigeridus* alatt működő *Caris* (16 db), *Terentianus* (9 db) és *Olympus* (1 db) *tribunus*ok tégláit. Talán a 373–374 körüli átépítés (oldalszárnyak hozzáépítése?) bizonyítékai az OFAR *magister* bélyeges falazótéglák (12 db). De az is elképzelhető, hogy a bal parti kikötőerődök épültek legkésőbb, és az egész épület csak 373-ban készült.¹³ Paulovics szerint 375-ben Valentinianus császár a kvádok elleni hadjárata során ezen a hídon kelt át a Dunán.¹⁴

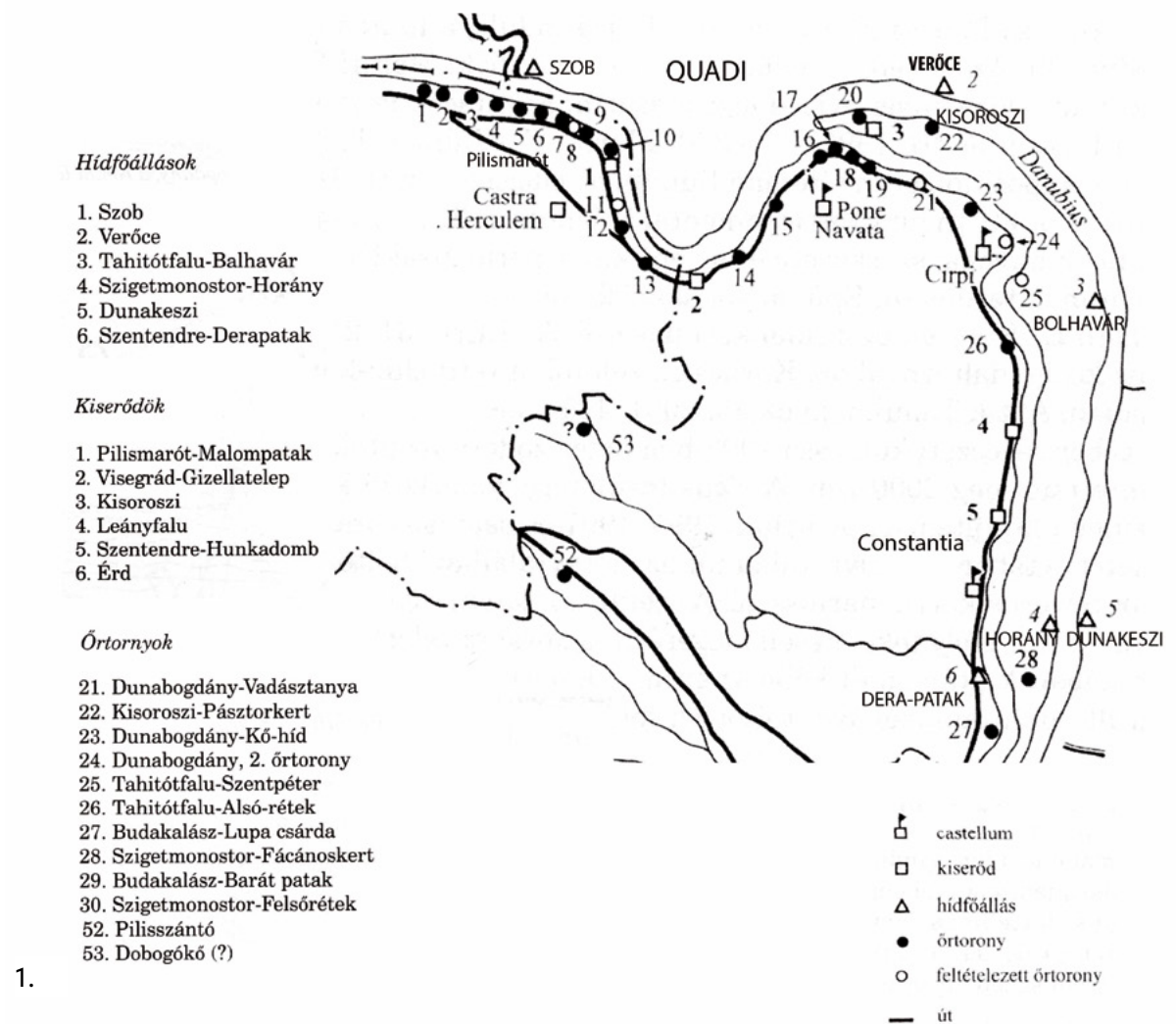
A kerámialelet-anyag

A szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban őrzött leletanyag pontosabb, az épületen belüli előkerülési helyéről semmit nem tudunk. Az 1951-ben készült leltárkönyvben a „Nógrádverőce burgus, ásatás 1934” megjelölésen túl egyéb részlet nem szerepel. Innen 191 késő római kerámiatöredéket leltároztak be.¹⁵ Ezt a régebbi ásatási leletanyagot egészíti ki a 2021–2022-ben végzett tervásatás és terepbejárás kerámiája (29 db). Ekkor a keleti saroktorony négy sarkába ástott kis szelvények sokszorosan bolygatott rétegeiből, illetve a környező felszínről kerültek elő fém- és kerámiatöredékek.¹⁶ Másodlagosan égett a leletanyag 19,5%-a (43 db). Ezek a töredékek valószínűleg megérték az őrtorony pusztulását.¹⁷ A kerámiaanyag feltűnő sajátossága a többi, hasonló korú hídfőállás, őrtorony stb. leletanyagához képest a viszonylag nagy mennyiségű, kézzel formált töredék (25,6%, 55 db; 1. ábra).¹⁸

1. ábra: A teljes kerámiaanyag kivitel szerinti megoszlása (százalék)

- ¹¹ Maróti 2003: 199–200; Ottományi 2022a: 19–21; Tahitófalu-Bolhavár (MRT 7: 310–311, 35. kép, 30/19. lh.; Varga 2012: 155, 7–8. kép).
- ¹² Szentendre, Dera-patak (MRT 7: 28/36. lh.) alaprajza kevésbé hasonlít, padlószintet Nagy Lajos nem említi, a belső pillérek hiánya a feltárás hiányára is visszavezethető; Szob (Duna part-Hideg-rév: MRT 9: 26/28. lh. 328–329): kevés maradt meg belőle (kb. 55 × 10 m), kívül árok határolta. Az ásatási jelentés padlót nem említi; Dunakeszi: 50,5 × 43 m. A főépületben téglalapozású habarcspadló, a délkeleti saroktoronyban padlómegújítás nyoma. Itt maradt meg legépebben, 28 méter hosszan a Dunáig lefutó szárnyfal (Mráv 2009: 56; Mráv 2017: 107–112).
- ¹³ Lőrincz 1999: 53–54 (370 db bélyeges téglák); a keletek azóta módosultak (Mráv 2009: 55–58; Kovács 2019: 177–181). Az OFAR csoport és a Legio X. Gemina *magister* figlinarium neveket tartalmazó téglabélyegek elsősorban a Barbaricumban épült kikötőerődök falazótégláin szerepelnek: Verőce, Dunakeszi, Szalk-sziget, Bölcské, Zádor-Imsós (Dunakömlőd), Dunafalva. Amennyiben az erődépítés északról dél felé haladt, úgy ezek Dunakesztiől kezdve a 373-as évben épültek; a kikötőerődök keltezését és tégláit lásd még Ottományi 2022a: 21–23, 1. táblázat.
- ¹⁴ Paulovics 1934: 162.
- ¹⁵ Ltsz.: 51.302–51.543. Ezen belül kerámia 51.445–493. Egy leltári számra több, hasonló formájú töredéket is leltároztak, melyeket a feldolgozás során alszámokkal különítettem el. Pl. 51.464. számon szerepelnek a mázas dörzstálak, ezen belül 23 töredéket számoztam be. Ezúton köszönöm a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum régészének, Guba Szilviának és Mráv Zsolt-nak (Magyar Nemzeti Múzeum) az anyagfelvételben nyújtott segítséget.
- ¹⁶ 12411. számon nyilvántartott lelőhely. A Magyar Nemzeti Múzeum által végzett kutatás (a létesítendő kilátó helyén) vezetője Szabadváry Tamás. Itt szeretném megköszönni a kerámiaanyag tanulmányozásában nyújtott segítségét. Az előkerült 29 töredékből 6 db felszíni szórvány, a többi a szelvények habarcsos, téglás, kevert feltöltéséből származik. Említést érdemel még egy ólomöntvény, egy késő római vasnyílhegy, Valentinianus és Gratianus érmek, továbbá egy „hun kori” kis bronzcsat. Ld. Szabadváry Tamás készülő leletkatalógusát.
- ¹⁷ Mázas 14 db, házi kerámia 13 db, simított 2 db, kézzel formált 14 db.
- ¹⁸ Katonai erődítményekben, a provincián belül ritka a kézzel formált kerámia. Pl. Pilismarót-Malompatakon mindössze 3 db (0,3%) kézzel formált volt (Ottományi 1996: 116), Leányfalun 3% (Ottományi 1991: 38–40, közte jellegzetes kvád/szvéb kerámia); Budakalász-Luppacsárdán 7,7% (Ottományi 2004: 267, 277); Visegrád-Gizellamajor déli épületszárnyában 7,7% (Ottományi 2015: 46) stb.

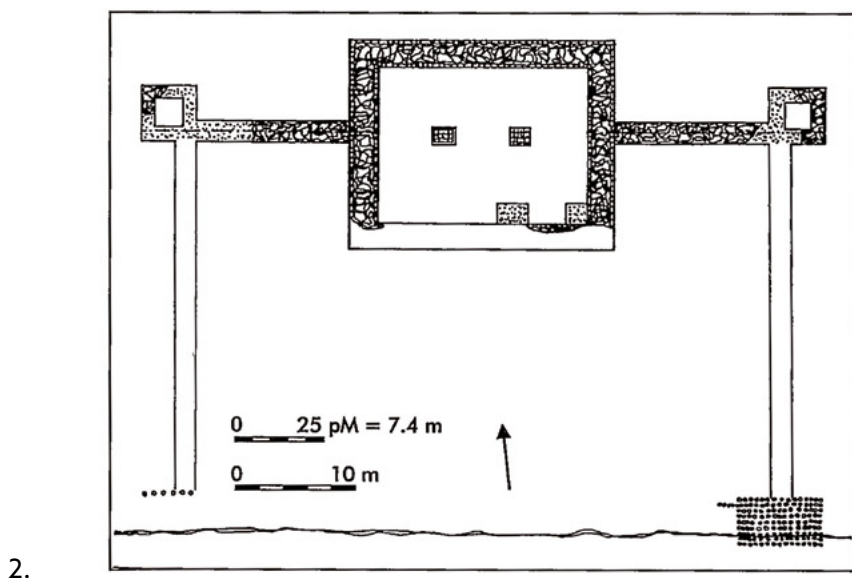
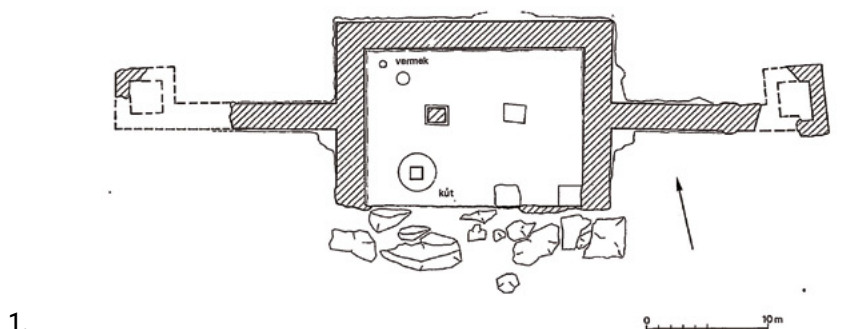

2.

3.

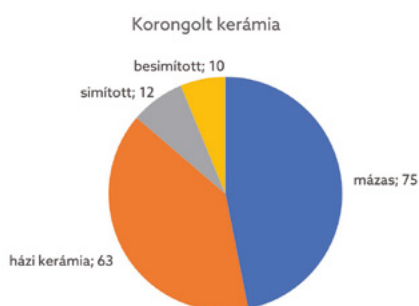
1. tábla: 1: a római védelmi rendszer Pest megyében (Kovács 2007: 1. kép alapján); 2: légifotó a nógrádverőcei erődről; 3: az erő központi tornya (2008)

2. tábla: 1: a nógrádverőcei kikötőerőd alaprajza (MRT 9: 30. kép); 2: kiegészített alaprajz (Visy 2003: 169); 3-4: Paulovics István ásatási fotói

Korongolt kerámia

A korongolt kerámia (160 db) kivitelét, felületki-dolgozását tekintve három csoportra osztható. Majdnem a fele mázas kerámia (75 db), kicsit kevesebb a mindennapi életben használt, keményre égetett házi kerámia (63 db, 39%), és legkevesebb a simított felületű (12 db), illetve besimított díszítésű (10 db) töredék (2. ábra). Már ez a megoszlás is érdekes, hiszen más településeken többnyire a házi kerámia dominál a leletanyagban.¹⁹ E jelenség egyik magyarázata lehet, hogy szinte kizárólag csak peremek, talpak, fülek és díszített oldal-töredékek lettek beletárolva, tehát hiányoznak a díszítetlen házi kerámia-darabok.²⁰

2. ábra: A korongolt kerámia kivitel szerinti megoszlása (darabszám)

Mázas kerámia (3–8. tábla)

Kivitel (anyag és máz)

Az ide tartozó, mintegy 75 darab edénytöredék anyaga jól iszapolt, keményre égetett, de nem az a csengően kemény, mint a házi kerámia (csak egy vízszintes peremű, válltöréses tál ilyen). Némelyik anyagában látszódnak apróbb kavicsok (kb. 10 db). Téglaszínűek, és többnyire a máz alatt van egy vékony szürke réteg (41 db).²¹ Egyetlen másodlagosan feketésszürkére égett tál fordul elő, melynek eredeti színe már nem állapítható meg.

A máz többnyire zöldesbarna (61%, 46 db), világosabbra vagy sötétebbre égve. Néha zöld (12 db), barna (6 db) vagy sárgásbarna (5 db) színű. A kívül ráfolyt mázpetty vagy csík mindig vékonyabb és világosabb színű (két oldal- és egy talptöredéken csak nyomokban van máz). Mindössze 14 töredék másodlagosan égett (fele a pereménél), ebből egynél nem állapítható meg a máz színe. Amennyiben a törésfelület nem égett, a foltosan égett felület vagy a pereménél égett edény másodlagos égése a kemencében vagy a használat során is keletkezhetett.

A máz színe az égetési technológián túl (hőmérséklet, oxidációs, redukciós égetés) a hozzákevert fémoxidoktól és magának az agyagedénynek a színétől és összetevőitől is függ.²² A sárga és a barna mázat szokták korábbinak, és a zöldet későbbinek tartani. Ez annyiban lehet igaz, hogy a színes, import edényeket utánzó korábbi formákat (tálak, korsók) oxidációs égetéssel készítették, rajtuk a máz változatos, gyakran világosabb színű, míg a későbbi, házi kerámia-anyagból készült szürke edényeket már redukciósan égették, és mázuk mindig sötétebb zöld, zöldesbarna.²³ Ez magyarázhatja az összefüggést az egyes formák és a rajtuk lévő máz színe között is.²⁴ A területi különbségeknek (ld. nyersanyag) és a mesterek eltérő színvonalának, munkamódszerének megfelelően műhelyenként különbözhet a máz színe. Rontott edény vagy helyi gyártásra utaló nyom nincs Nógrádverőcén, bár az egyik dörzstálhoz égetéskor hozzáragadt egy másik edény töredéke (3. tábla 6). A másodlagos égés során megváltozhat a máz színe, például barnából zöld lesz (5. tábla 8), vagy zöldből fekete.

Formák

Az edényformákon belül legtöbb a tál (59 db, 78,6%), jóval kevesebb a korsó (10 db), és legkevesebb a bögre- és fazéktípus (6 db).²⁵ (4. ábra)

■ 19 Kivétel pl. a Budakalász-Luppacsárdán feltárt, kerítésfallal körbevett, ugyancsak Valentinianus-kori őrtorony, ahol a töredékek 46%-át alkotják a mázas edények. Ez valószínűleg a helyi gyártással magyarázható (Ottományi 2004); Szigetmonostor-Horány kikötőerődjében a házi kerámia duplája a mázas töredékeknek, annak ellenére, hogy az anyag fele itt is régi ásatásból származik (Ottományi 2022a: 29, 1. ábra).

20 A beletárolt és felvett leletanyag nem fedti le az erődítmény teljes kerámiáját, ugyanis régi ásatás lévén, nem őrizték meg és nem leltározták be a díszítetlen oldal- és talptöredékeket. Az új ásatás anyagánál már jobb a helyzet. A 29 töredékből csak 5 perem van, és a többi oldal vagy talp. Ezért a százalékszámítás csak tájékoztató jellegű.

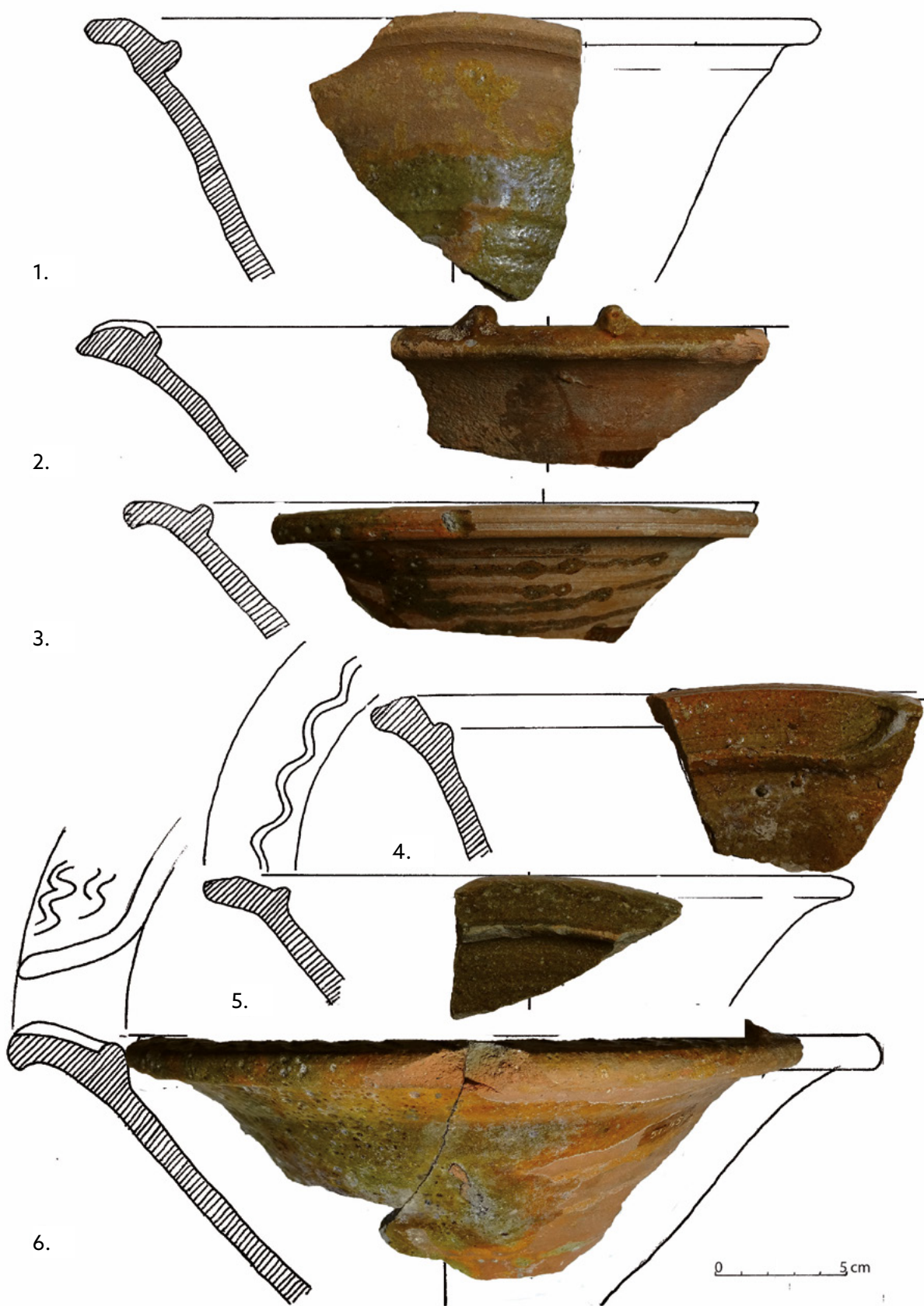
21 Ez a redukciós égetés jele is lehet. A megolvadt mázréteg ugyanis elzárja az oxigén bejutásának lehetőségét azon az oldalon, ezáltal rétegesen ég át az edény fala.

22 Cvjetićanin 2006: 15 (rézoxiddal zöldre, vas-oxiddal sárgára, mangánnal barnára lehet színezni); Györkös 2021: 18–20 (a zöldes-sárgás-barnás színárnyalatokat vas és réz hozzáadásával érték el); Olgyay 2017: 348 (mészmentes agyagon sárga lesz a máz, meszes agyagon zöldes színű); az egyes műhelyek mázszínéhez lásd még Ottományi 1991: 21–23.

23 Miklósi Szóke 2008: 172.

24 Ottományi 2004: 268 (Budakalász).

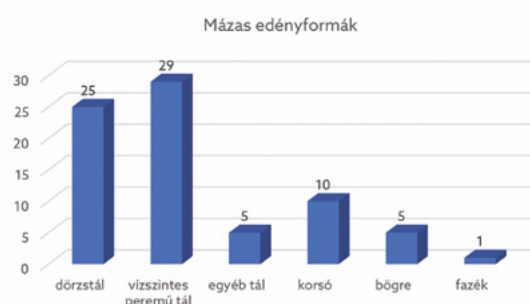
25 Például Tokodon, a kemenceanyagban majdnem egyforma arányban fordulnak elő dörzstálak és egyéb tálformák, a többi pedig korsó és néhány mécses. Bögre- vagy fazékforma egyetlenegy sincs (Bónis 1991: 89); Miklósi Szóke 2008: 160; Brigetio 1998. évi mázas anyagában csésze és tányér 54%, korsó 25%, fazék 21%; Szigetmonostor-Horány kikötőerődjében viszont ugyanannyi bögre- és fazéktöredék van, mint korsó (Ottományi 2022a: 33, 2. ábra, 6. tábla).

3. tábla: Mázas dörzstálak

3. ábra: A máz színe (darabszám)

4. ábra: Mázás edényformák (darabszám)

Tál

Legtöbb a tálalóedényként használt vízszintes peremű tál (29 db), és majdnem ugyanannyi a konyhában használt dörzstál vagy keverőtál (25 db). Kónikus aljú, egyenesen álló, tagolt vagy tagolatlan peremű tálból két darab van. Van még egy ritkább formájú, függőleges falú, tagolt peremű csésze, továbbá egy-egy belül mázas oldal- és talptöredék.

Dörzstálak (3–4. tábla): A dörzstálak belsejében, a máz alatt többnyire nem látszik kavicsozás, ezért valószínűleg csak keverőtálak lehettek. Ha van kavics, akkor gyakran egy-két nagyobb kavics átüt a máz felületén, vagy a galléros perem ugyanolyan kavicsos, mint a belseje. Sok

a kiöntős dörzstálperem-töredék is. A dörzstálak egy kisebb csoportjának (5 db) galléros pereme ferdén levágva, majdnem vízszintesen végződik, amin két esetben bordázás fut körbe (3. tábla 4; 4. tábla 7; 6. tábla 6). Hasonló peremű dörzstál a szigetmonostori kikötőerőd anyagában figyelhető meg.²⁶ Formájukat tekintve későbbiek a madárcsőrszerűen felfelé álló peremek (3. tábla 1).²⁷ Díszítésük alapján pedig a plasztikus, bekarcolt peremű dörzstálak tekinthetők a legkésőbbiek. A galléros peremet két esetben bekarcolt hullámvonalak díszítik, egy esetben pedig sűrű benyomkodások részlete látszik (3. tábla 5–6; 4. tábla 1, 4, 6). Ez utóbbi egyedi, ritka díszítésmód.²⁸ A bemélyített hullámvonal sem a dörzstálakra, inkább a 4. század végi vízszintes peremű táakra jellemző.²⁹ A másodlagosan égett töredékek is megérhették az erőd pusztulását (3 db; 4. tábla 5). A galléros peremű dörzstálak a római étkezési kultúra velejárói. Fűszereket törtek, szoszokat keverték benne, erre szolgált a belsejében lévő kavicsozás. Miután a késő római edények belsejébe máz került, a kavicsozás gyakran elvesztette eredeti funkcióját, és egyszerű keverőtálként vagy tálalóedényként használták.³⁰ A legkorábbi mázas edényforma Pannoniában: Dél-Pannoniában már a 3. század végén feltűnik, a dunai limes mentén a Constantinus-dinasztia kori rétegektől kezdve az 5. század közepéig megtalálható.³¹ A Duna túloldalára is szállították, római erődökbe, továbbá szarmata és kvád területekre.³²

Vízszintesen kihajló peremű csészek és tálak (5–6. tábla): a dörzstálak mellett ez a leggyakoribb késő római, mázas tálforma. A 4. század második harmadától az 5. század elejéig használják. Az ide sorolható 29 darab többsége nagy méretű, lapos tál (17 db),³³ jóval kevesebb a kisebb csésze (12 db), melyek fele válltöréssel készült.³⁴ Ez utóbbiak mind formájukban, mind kivitelükben a házi kerámiához hasonlítanak. Némelyik ugyanolyan ke-

²⁶ Ottományi 2022a: 31, 6. tábla 2 (régi ásatás, réteg nélkül); kicsit hasonló tagolt peremű dörzstálakat a tokodi műhely gyártott (Bónis 1991: Abb. 11.2–3); Gerulata: Dragun 2022: 54, Tab. 75.2.

²⁷ Švaňa 2014: 271, Fig. 3.1a–c.

²⁸ Sűrű benyomkodások vízszintes tál peremén: Ladstätter 2000: Taf. 9.12 (Hemmaberg).

²⁹ Hullámvonal dörzstál peremén pl. Visegrád-Gizellamajorban (Ottományi 2012: 9. kép 7, 9; Ottományi 2015: 27, 11. kép 11.); Pilismarót-Malompaták (Ottományi 1996: 96, Abb. 5. 27); Friesinger 1984: Abb. 8.3 (Wien-Leopoldau, 4. század vége); Saldum, Valentinianus-kor – 6. század (Jeremić 2009: 79, Fig. 48. Typ I/23, Cat. 191).

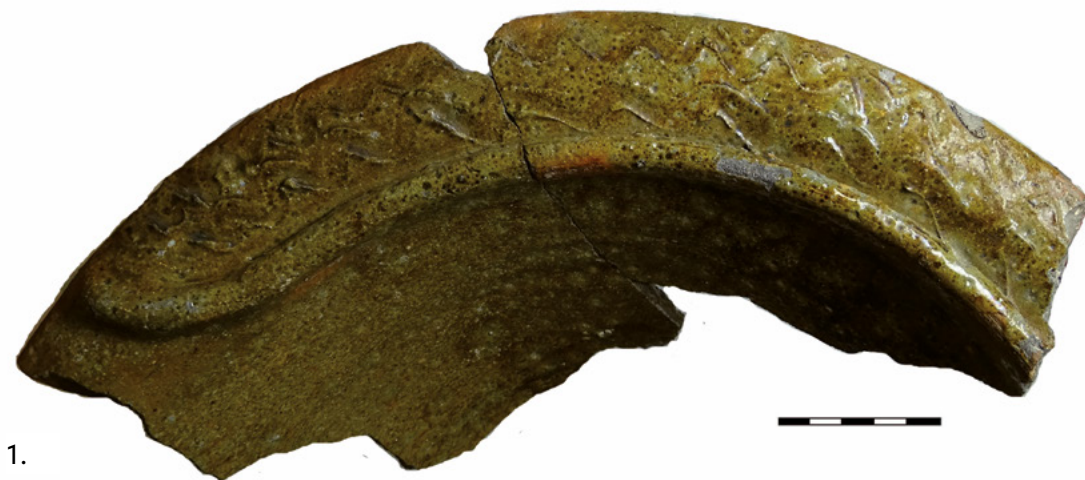
³⁰ A balatonalmádi kemencében gyártott dörzstálak belsejében a mázba nyomták bele a kavicsot (Palágyi 2004: 55–56, Nr. 70. 4. század utolsó harmada).

³¹ Bónis 1991: 123–129, Abb. 2–3, Abb. 13.11–17, Abb. 14.1–8; Ottományi 1989: 507–509, Fig. 117–118; Ottományi 1999: 338–339, Pl. II.4–7, III.1–3; Ottományi 2015: 27–28, 154. lábjegyzet további irodalommal; Kelemen-Merczi 2019: 143, 39–40. tábla; Cvjetičanin 2006: 21–25, LRG 1–3 (4. század eleje – 5. század eleje); Horváth 2011: 606–609, Abb. 5, Abb. 6. 1–8; Groh-Sedlmayer 2002: 205–210, Abb. 137–138; Gassner 2000: 219–221, Abb. 186; Ladstätter 2000: 124–130 (a mázas kerámia keltezése); Gerulata, horreum padlóján, 5. század elején (Dragun 2022: Pl. 24.1, Pl. 26.2., Pl. 33).

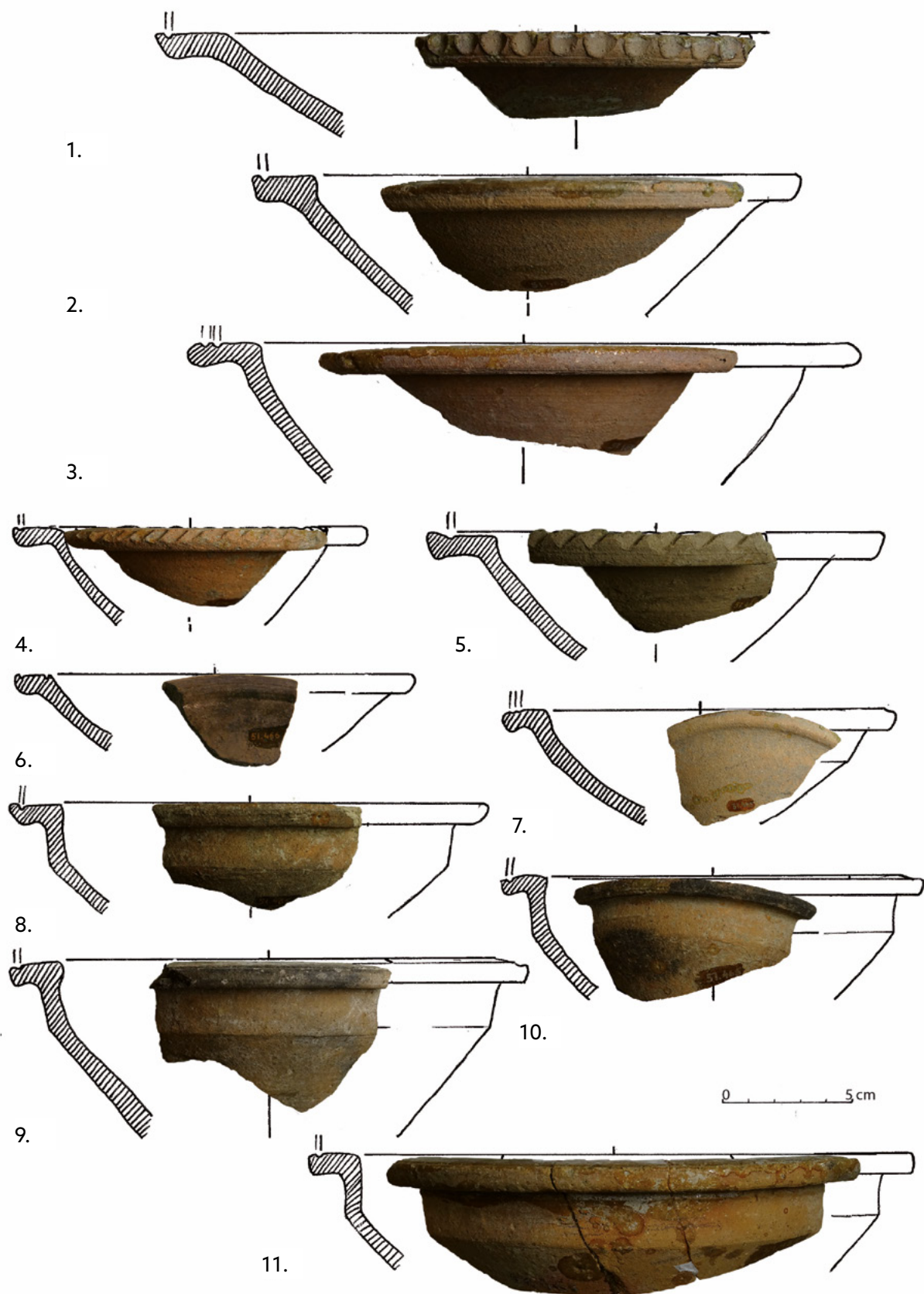
³² Švaňa 2012 (lža: az összes mázas edény 41%-a dörzstál); Olgyay 2017: 350, 7–8. tábla; Varsik 2011: 132, Obr. 65.6–7.

³³ Cvjetičanin 2006: 34–39, LRG 27 (csésze), 54–55, LRG 71 (laposabb tálak); Leányfalu: Ottományi 1991: 15–17, 10. tábla (csészék), 11–12. tábla (lapos tálak); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2015: 28–29).

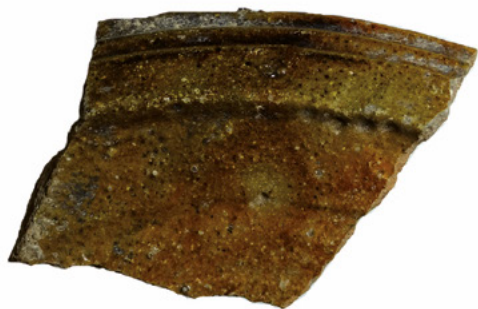
³⁴ Cvjetičanin 2006: 39–40, LRG 28 (4. század második fele), LRG 31a (4–5. század fordulója); Leányfalu: Ottományi 1991: 10. tábla 53–54 (válltöréssel); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2015: 30, 11. kép 4, 6, 8); Budakalászló-Luppacsárda (Ottományi 2004: II. tábla 2, 4, 6); Brigetio: Miklósi Szóke 2008: 161–162, I. t. 1–4 (csésze), 164, III. t. 1 (válltöréssel).

4. tábla: Mázas dörzstálak

5. tábla: Mázas, vízszintes peremű tálak

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

6. tábla: Mázas tálperemek

7. tábla: Plasztikus díszítésű mázas töredékek

ményre égetett (5. tábla 9; 51.465.11. – nagy lapos tál, pereme hullámosra nyomkodva). A peremek egy részének széle bevagdosva vagy hullámosra benyomkodva készült (9 db), egyiken kerek benyomkodások is vannak, melyek hullámmintát adnak ki.³⁵ Valódi bemélyített hullám csak két darabon látható (7. tábla 5, 7). A perem szélének benyomkodása máshol is gyakori, a bekarcolt hullámvonal már ritkább. Elsősorban a táltípus használatának második felére, végére, vagyis a 4–5. század fordulójára jellemző, pl. Tokod, Leányfalu, Visegrád stb.³⁶ Hasonlóan későiek lehetnek a másodlagosan égett edények: két csésze (5. tábla 6; 7. tábla 7) és négy válltöréses tál (5. tábla 10).

A balatonalmádi kemencében együtt gyártották a vízszintes peremű, nagy lapos tálak házikerámia- és mázas változatát a 4. század végén (peremükön többnyire bevagdosás).³⁷

Egyenesen álló peremű, kónikus aljú tálak: az egyiknek a pereme tagolatlan (8. tábla 1), a másiké többosztatú (7. tábla 1). A Dunakanyar ugyan csak Valentinianus-korban épült őrtornyokban, kiserődjeiben és táborleszűkítéseiben található pár hasonló darab. Budakalász-Luppacsárdán egész készlet készült ilyen kónikus aljú, osztatlan, behúzott vagy duzzadt peremű tálakból.³⁸ A noricum határvidéken és az al-dunai táborokban is előfordul.³⁹

Tagolt peremű, függőleges falú csésze: ritka forma, alsó fele kérdéses (8. tábla 2). Hasonló típusok válltöréssel és kónikus aljjal, esetleg füles csészék lehettek.⁴⁰ A Valentinianus-korban épült pilisszántói, út menti őrtoronyban, továbbá Leányfalon és Dunabogdányban, a táborleszűkítés anyagában fordulnak elő ilyen mázas peremek, kisebb-nagyobb szájátmérővel.⁴¹

Korsó (8. tábla 3–5)

A mázas korsók tölcseres pereműek (2 db), szűk nyakúak (2 db), gyakran osztott⁴² vagy kihajló peremmel (1 db).⁴³ A fülön lévő dudor az üvegkorsók visszahajtogatott fülét utánozza.⁴⁴ A váll- és nyaktörések (2 db), továbbá a kívül mázas oldaltörések (3 db) is ide sorolhatók. Egyiknek a vállán benyomkodott pontsor fut körbe, alatta bemélyített hullámvonal kezdődik (7. tábla 8). Ez a plasztikus díszítés a legkésőbbi edények jellemzője.⁴⁵

Bögre és fazék (8. tábla 6–8)

Mázas felülettel készült öt bögre és egy fazék. Egyiknek kihajló a pereme, a többinek fedőhornyos. Ez utóbbiaknál a máz nem mindig összefüggő, hanem többnyire csak mázpöttyös, csíkos (3 db). Mázas felülettel bögre- és fazék-forma ritkábban található.⁴⁶ Legtöbb a Valentinianus-kori, kerítésfallal körülvett őrtoronyban

³⁵ Hasonló benyomkodásokkal kialakított hullámvonal moesia mázas tálakon is feltűnik: Cvjetičanin 2006: 35, LRG 27c, 54, LRG 71a (4–5. század fordulójára); Tokodon szürke, szemcsés anyagú korsók nyakán látható (Lányi 1981: Abb. 4. 1–2).

³⁶ Tokod (Bónis 1991: Abb. 1. 3–18, Abb. 9. 1–2, 4, 7, Abb. 10.15, Abb. 13.1–8); Leányfalu (Ottományi 1991: 10. tábla 47–48, 52, 11. tábla 60, 12. tábla 61, 63); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2012: 9. kép 2, 4, 9; Ottományi 2015: 29, 7. kép 2, 11. kép 3, 5, 6; Ottományi 2020a: 28–30, Fig. 4. 5–8); Švaňa 2014: Fig. 6.7–8 (lža: Valentinianus-kor után – 5. század eleje); Cvjetičanin 2006: 35–36, LRG 27a–c, e, f, 43, LRG 42, 54, LRG 71a, d (4–5. század fordulójára); Saldum (Valentinianus-kor – 6. század); Jeremić 2009: 79–81, Fig. 49. Typ I/25 (csésze); latrus B–C fázis (4. század közepe – 5. század közepe): Conrad 2007: Abb. 35.1020, 1157.

³⁷ Palágyi 2004: 55–56, házi kerámia (19. ábra 6, 8, 10), belül zöld mázas (19. ábra 3–5., 9., 12–13).

³⁸ Leányfalu: Ottományi 1991: 15, 1. tábla 8 (tagolatlan), 2. tábla 11, 12a (osztott); Ottományi 1999: Pl. IV. 1. (Dunabogdány); Ottományi 2004: I. t. 2–4, 6–7 (Budakalász); Ottományi 2020a: 30, Fig. 4.2–3 (Visegrád-Gizellamajor); Ottományi 2021: 9. kép 3 (Pilisszántó: belül mázas, kívül simított); Kelemen–Merczi 2019: 141, 38. tábla 393–394 (Észtergom).

³⁹ Gassner 2000: 217, Abb. 216. D. 6.98 (Mautern, simított, kívül mázpettyes); Quintanis (Christlein 1982: 240, Abb. 19.3); Kastler 2000: 38, Taf. 19.201 (Linz); latrus, B fázis (4. század közepe–vége): Conrad 2007: 217, Abb. 35.1021 (perem széle benyomkodva).

⁴⁰ Cvjetičanin 2006: 84, LRG 138 (4. század második fele); Saldum (2. század vége – Valentinianus-kor): Jeremić 2009: 91–93, Fig. 51. II/8, Cat. 247 (szürke, festett, mázas és simított változat).

⁴¹ Ottományi 2021: 10. kép 6; Ottományi 1991: 5. tábla 21 (mázas), 14. tábla 78 (házi kerámia); Ottományi 1999: 339, Pl. IV.3 (alja kónikus a válltörés alatt, talán kétfülű csésze).

⁴² Cvjetičanin 2006: 57–60, LRG 80 (4. század utolsó harmada – 5. század első fele); Tokod (Bónis 1991: 136–137, Abb. 5.7, Abb. 11. 18, 20); Lányi 1981b: Abb. 8.50. sír (5. század); Leányfalu (Ottományi 1991: 18, 17. tábla 17–17a); Brigetio (Miklósity Szőke 2008: 167, V. t. 2); latrus „B–C” fázis: Conrad 2007: Abb. 34.971–972, 1104 (4. század közepe – 5. század közepe). Cvjetičanin 2006: 62, LRG 85 (4. század); Lányi 1981b: Abb. 14.94. sír (5. század eleje).

⁴³ Pl. Leányfalu (Ottományi 1991: 18. t. 21); Brigetio (Miklósity Szőke 2008: V. tábla 6; Cvjetičanin 2006: LRG 80, 111, 112).
⁴⁴ Cvjetičanin 2006: 68, LRG 100 (a forma nem hasonlít, bekarcolt hullámvonal és benyomkodott pontsor: 4. század második fele); Bónis 1991: Abb. 12. 2 (Tokod); Lányi 1981b: Abb. 16. 118. sír (5. század); Leányfalu: Ottományi 1991: 18. tábla 21 (hullámvonallal együtt); Visegrád-Gizellamajor: Ottományi 2015: 12. kép 1–2 (hullámvonallal együtt); Pilisszántó: Ottományi 2021: 11. kép 3–4 (tölcseres és osztott perem); Miklósity Szőke 2008: 169, V. t. 5 (Brigetio).

⁴⁵ Kihajló perem: Cvjetičanin 2006: 90, LRG 156 (4–5. század fordulójára), 91, LRG 160 (4. század második fele – 5. század első fele); Ottományi 1999: 341, Pl. IV. 10 (Dunabogdány); Ottományi 2015: 31, 12. kép 3, 19. kép 6 (mázcsíkokkal; Visegrád-Gizellamajor); Ottományi 1989: Fig. 123.10a (Ács-Vaspuszta); Miklósity Szőke 2008: 166, IV. t. 2–4 mázas (Brigetio); fedőhornyos perem: Cvjetičanin 2006: 93, LRG 170a (6. század); Leányfalu: Ottományi 1991: 19, 26. tábla 29, 31. tábla 60 (mázpötty); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2015: 31); Brigetio (Miklósity Szőke 2008: 166, IV. tábla 5).

8. tábla: Egyéb mázas edények

Budakalász-Luppacsárdán, többnyire mázcsíkos felülettel.⁴⁷ A szigetmonostor-horányi kikötőerőd kerámiájában is feltűnően sok van, mind a kihajló peremű, mind a fedőhornyos változatból.⁴⁸ Ez a mázcsíkos felület a nem megfelelő mértékű kiégetés eredményeképpen jött létre.⁴⁹ Szinte valamennyi töredék (5 db) másodlagosan égett.

Díszítés

Plasztikus díszítés 17 töredéken látható (22,7%), ha csak a hullámvonalat számítjuk, akkor 9,3%. Elsősorban dörzstálak és vízszintes peremű tálak peremén bemélyített hullámvonal (5 db), a szélén bevagdosás (10 db) és egy peremen benyomkodás is a hullámmal együtt. Korsóvállon mindössze egy esetben fordul elő hullámvonal és benyomkodás együtt. Ez a százalékarány viszonylag nagy szám, ami a díszítetlen oldaltöredékek hiányából is adódhat.⁵⁰ A Valentinianus-korban épült erődknél főleg ott lép fel nagyobb mennyiségben a plasztikus díszítés, melyek biztosan megérték a 4–5. század fordulóját. A leányfalui műhely mázas kerámiájának 15,5%-t díszítik bekarcolt hullámvonalak. Hasonló a helyzet Tokodon, de máshol ez a szám csak néhány százalék.⁵¹ A többi – eddig megvizsgált – kikötőerőd anyagában jóval kevesebb (pl. Dunakeszi), vagy nem is fordul elő (pl. Szigetmonostor).

Keltezés

Rétegadoatok hiányában csak relatív keltezés lehetséges a formák, a kivitel és a díszítés alapján. A kikötőerőd teljes fennállása alatt használtak mázas kerámiát. A formák 4. századi, késő római típusok. Ezen belül későbbre tehető a nagyon keményre égetett anyagú, vállban megtörő vízszintes peremű tálak (5. tábla 8–10), a hullámvonal

nallal és benyomkodásokkal díszített edények (lásd egyes dörzstálak, vízszintes peremű tálak, korsóváll; 3–4., 7. tábla) és a másodlagosan égett töredékek. Ez utóbbiak jelzik, hogy e római technikával készült római formák megérték az erőd pusztulását.⁵² Kb. 20–30 db ilyen késői töredék van, ami a mázas kerámia kb. egyharmada.

Simított és besimított kerámia (9–11. tábla)

Tizenkettő simított felületű és tíz besimított díszítésű edény tartozik ide.⁵³ Jól iszapolt, közepesen keményre (16 db) vagy néha keményre égetett (6 db) töredékek.

Formák

Simított felületű öt tál, egy duzzadt peremű csésze, két korsó és egy bögre.⁵⁴ Besimított díszítéssel hét korsó és három fazék készült. A formák egy része hagyományos késő római, másik fele új, 5. századi forma. Ez utóbbiakhoz tartozó simított, bikónikus tálak kézzel formált kivitelben is előfordulnak.

Tál

Behúzott peremű tál: szórványként került elő 2021-ben egy nagyon kicsi, szürke színű tálperem, melynek pontos formája kérdéses (3. szelvény mellett). A behúzott peremű tálak a római kor négy évszázadán keresztül előfordultak. Simított felülettel az 1–2. századra jellemzőek, majd a 4. században élednek fel ismét.⁵⁵ Nógrádverőcén kézzel formált kivitelben is megtalálható.⁵⁶ *Egyenesen álló peremű, kónikus aljú tál:* római edényforma, mely simított, mázas és házikerámia-kivitelben egyaránt gyakori a 4. században. Kívül-belül vízszintesen simítottak. A simítás

⁴⁷ Ottományi 2004: 271, 3. kép, IV. tábla 5–6, 9, VI. t. 1 (kihajló perem), IV. t. 1, V. t. 1–3 (fedőhornyos perem).

⁴⁸ Ottományi 2022a: 6. tábla 3–7 (a mázas kerámia 38,5%-a ilyen forma).

⁴⁹ A késő római mázas kerámia gyártásánál nem az edényt mártották be a híg, előre elkészített keverékbe, mint pl. az agyagmáz esetében, hanem a máz alapvető alkotóelemét, a darabossá őrölt ólom-oxidot szórták az edény nedves felületére, amelyre ebben az állapotában könnyen rátapadt. Maga a máz tehát a kemencében, az agyag ásványos összetevőit és a felvitt, porszerű anyag kölcsönhatásaként jött létre. Minél tovább sikerül magas hőmérsékleten égetni, annál jobb minőségű, vastagabb és sötétebb mázat kapunk. A rövid felfűtési idő nem teszi lehetővé a máz teljes szétterülését, és gyakran megfolyik (Olgyay 2017: 347–348; Györkös 2021: 12–13).

⁵⁰ A régi ásatásból 3, az új ásatásból 5 darab díszítetlen oldal- és talptöredék van.

⁵¹ Leányfalui (Ottományi 2022b: 365, 35. lábjegyzet további irodalommal, Taf. 3–4); Ottományi 2015: 31–32, 35 (Visegrád-Gizellamajor); Bónis 1991: 129–131, 144; Svaňa 2014: 275–277, Fig. 4.4a, Fig. 5–6. (Iža: Valentinianus-kor után – 5. század eleje).

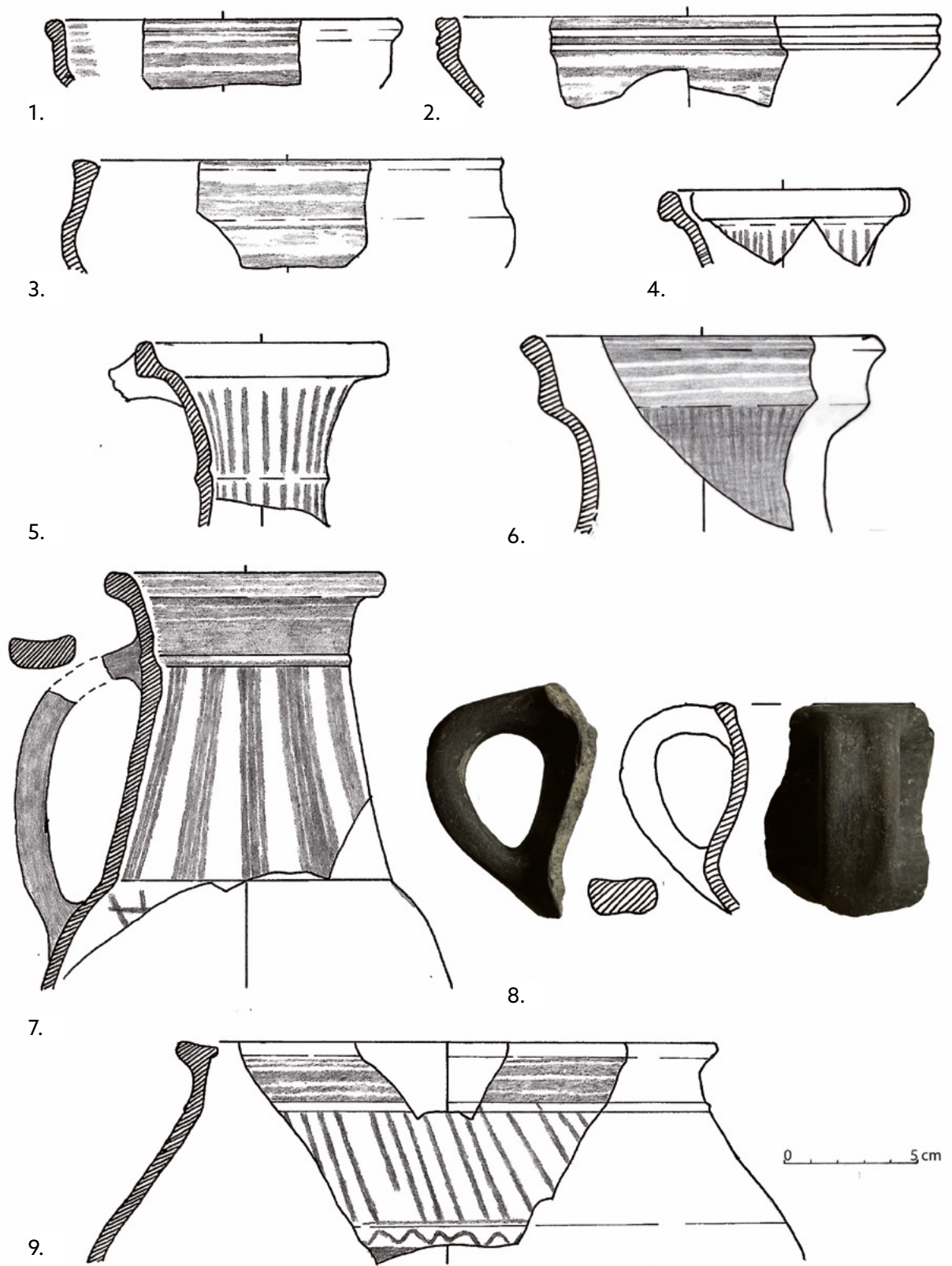
⁵² Svaňa 2014: 279 (Iža); Arrabona táborában, a római kor utáni 1A–B fázisban még mindig van mázas kerámia (Tomka 2004: Taf. 1.1, 3, Taf. 2.1–3, Taf. 3.2–3, 10).

⁵³ A besimított díszítésű kerámiát Soproni Sándor már közölte (1985: Taf. 21), továbbá a besimított edények az 1982-ben megjelent összefoglalásban is szerepelnek (Ottományi 1982).

⁵⁴ A 2021. évi ásatás anyagában vannak oldaltöredékek is (3 db). Egyik kívül-belül simított, tehát táltöredék lehetett (SE 7, LK 64.6), a másik kettő kívül simított, vastag falú, talán fazéktöredék (SE 8, LK 88.1–2). Simított még 21 kézzel formált edény, bár ezek inkább fényezettek, polírozottak.

⁵⁵ Grünwald 1979: 63–64, 76, Taf. 57–58, Taf. 71 (simított, besimított); Ottományi 2015: 36–37 (további irodalommal), 8. kép 1, 13. kép 1 stb.

⁵⁶ Leletmentés 2021-ben (SE 4, LK 9.1).

9. tábla: Simított és besimított díszítésű kerámia

többszörre kopott, anyaggal egyszínű. Felső része lehet tagolatlan (51.466.08), mint amelyet mázas kivitelben (8. tábla 1) és házikerámia-változatban (12. tábla 1) is láthatunk Nógrádverőcén.⁵⁷ A másik változat pereme többszátú, bordákkal tagolt, anyaga keményre égetett, másodlagosan égett (9. tábla 2). Mázas kivitelben is előfordul Verőcén (7. tábla 1). A forma kora római előzményekre vezethető vissza.⁵⁸ Az egyik töredék anyaga és kivitele ezekre a korai típusokra emlékeztet (15. tábla 4). Hasonlókat találunk több helyen a *limes* mentén, leggyakrabban simított felülettel. A Constantinus-dinasztia korától egészen az 5. század első harmadáig használják.⁵⁹ Valentinianus-kori őrtornyokban, kiserődökben, táborleszűkítésekben is gyakori, köztük a szigetmonostor-horányi kikötőerődben is feltűnik.⁶⁰ Alsó-Ausztriában, pl. Mauternben gyártják a 4–5. század fordulóján.⁶¹ *Duzzadt peremű csésze*: vállban megtörő, bikónikus forma, mely kora római előzményekből is levezethető (9. tábla 1). Agyagmázás felülettel találunk hasonlókat a 2–3. században. A 4. században simítják.⁶² Másodlagosan égett, tehát Nógrádverőcén valószínűleg megérte az erőd pusztulását.

Bikónikus tál: késői típus (9. tábla 3), simítása sötétebb, fekete. Bár idegen forma a római kerámiában, kivitele és anyaga ugyanolyan, mint a többi simított edényé, tehát római műhely gyártotta. A zárt, bikónikus tálak a Marosszentanna-Csernyahov-kultúra edényeinek egyik alap-típusát képviselték a 4. században, arányuk és formaváltozataik az időszak végén növekedtek.⁶³ A 4. század második felétől a bikónikus tálformák

divatba jöttek a Kárpát-medence északi felében és a provinciális területeken is.⁶⁴

Hasonló profilú tálak különféle peremmel, váll- és hastöréssel, simított és besimított kivitelben egyaránt találhatók a Dunakanyarban a 4. század utolsó harmadától az 5. század közepéig.⁶⁵ Gerulata Valentinianus után épült táborában többféle változatban is előfordul, közte fényes fekete, murga stílusú besimítással.⁶⁶ Nógrádverőcén a bikónikus forma a kézzel formált, simított tálakra jellemző még (16. tábla 5–8).

Korsók

Tölcséres peremű korsó: két peremtöredék sorolható ide, nyakukon függőlegesen besimított vonalakkal díszítve (9. tábla 4–5). Egyiknek a nyakát borda tagolja. Mindkettő világosszürke, keményre égetett. Ez a peremforma a 4. század második felében megjelenő és még az 5. században is tovább élő, egyfűlű, római korsótípusra jellemző, mely nemcsak simított és besimított, de mázas felülettel is előfordul Nógrádverőcén. Nyakát általában függőleges simítás vagy besimítás borítja, vállát rácsminta vagy hullámvonal díszítheti.⁶⁷ A Dunakanyar késő római erődítményeiben gyakori, helyenként gyártották is.⁶⁸ Talán ilyen típusú korsóhoz tartozott egy vastag falú töredék is, a borda alatt besimított zegzugmintával (11. tábla 2). *Galléros peremű korsó*: egy simított felületű és egy besimított díszítésű, nagy méretű korsó tartozik ide (9. tábla 6–7). Sötétszürke színűek, simításuk fényes, anyagánál sötétebb. A besimítás már inkább fekete. Peremük vízszintesen simított, a nyakon függőleges, összefüggő simítás, illetve

⁵⁷ Ugyanilyen tálak simított és mázas kivitelben Budakalász-Luppacsárdán kerültek elő: Ottományi 2004: I. tábla 1, 5 (simított), 2–4 (mázás); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2020b: 13. tábla 6); Vagalinski 2002: 172–173, KY 197, 201.

⁵⁸ Kelemen–Merczi 2019: 3. tábla 38 (festett, kora római), 147, 42. tábla 429 (simított, 2–3. század).

⁵⁹ Ottományi 1989: 504, Fig. 115–116. 24, 28, 30 (Ács-Vaspuszta); Kelemen–Merczi 2019: 146, 42. tábla 430 (Esztergom); Grünwald 1979: 76, Taf. 72–73 (Carnuntum, 5. réteg); Christlein 1982: 226–227, Abb. 9.9 (Boiotro, 5. század).

⁶⁰ Szigetmonostor (Ottományi 2022a: 8. tábla 1, házi kerámia); Leányfalu: Ottományi 1991: 25, 2–3. tábla 12, 14. típus (egyszátú); Dunabogdány: Ottományi 1999: 343–344, Pl. V. 4 (egy- és kétosztatú); Ottományi 2021: 12. tábla 6 (Pilisszántó); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2015: 37, 4. kép 2, 4).

⁶¹ Friesinger–Kerchler 1981: Abb. 2.4–7, Abb. 3.6; Gassner 2000: 217, Abb. 185, 197; Groh–Sedlmayer 2002: 218–222, Abb. 140–141 (tábor 5–6. periódusa).

⁶² Friesinger–Kerchler 1981: Abb. 3.1, 7. (Mautern); Szigetmonostor-Horány (Ottományi 2022a: 8. kép 12); Vagalinski 2002: 171–172, KY 192, KY 198.

⁶³ Erdőszentgyörgy (Körösfői 2016: 71, 74. t. 2); a 4. század végéről Lázári/Lazari-Râtu lui Bela (Gindele 2010: 44–45, Abb. 17, 16–19).

⁶⁴ Vagalinski 2002: 170, KY181; Gudkova 1999: 143–154, Abb. 3.4–5 (Marosszentanna-Csernyahov kultúra 3. horizont).

⁶⁵ Bikónikus tálak, de nem ugyanaz a típus: Ottományi 1991: 26–27, 4. tábla 17 (Leányfalu: besimított díszítés); Budakalász: Ottományi 2004: 275, II. tábla 1 (simított); Tomka 2004: Taf. 3.9 (Arrabona, római kor utáni 2. fázis); hasonló forma, de nem simított, hanem házikerámia-kivitelben: Pilismarót-Malompaták (Ottományi 1996: Abb. 5. 28).

⁶⁶ Dragun 2022: Tab. 50, Tab. 62.4–5 (Kr. u. 400 körül, horreum padlója alatt).

⁶⁷ Ottományi 1982: 46–47, 9. típus („hun kori korsók” I. csoport); Friesinger–Kerchler 1981: Abb. 8.1–2; Gassner 2000: Abb. 218, D. 6.120 (Mautern); Grünwald 1979: Taf. 85.3–5 (Carnuntum); Conrad 2007: Abb. 29.967–968: Iatrus B fázis, a 4. század közepétől a végéig (egész testet borító függőleges besimítás).

⁶⁸ Leányfalu: Ottományi 1991: 29–31, 17. tábla 17 (mázás), 18 (simított); Dunabogdány: Ottományi 1999: 346, Pl. VII. 2; Visegrád (Ottományi 2012: 382, 12. kép 3–6; Ottományi 2015: 40, 8. kép 5, 20. kép 1).

10. tábla: Simított és besimított díszítésű peremek

besimított függőleges sávokkal történő díszítés. A szalagfűl a nyaki gallérból indul, és a vállhoz csatlakozik. Itt a váltörés alatt vékonyabb vonalas, besimított rácsminta kezdete látszik a nagyobbik edényen (10. tábla 3). A forma jellegzetes, a 4. század utolsó harmadában megjelenő és az 5. század közepéig megtalálható típus. Murgai típusú korsónak, illetve a hun kori korsók 2. típusának is szokták nevezni az 5. századi darabokat.⁶⁹ Elsősorban besimított díszítéssel készült, de házikerámia-kivitelben is gyakori, például Leányfalun és Visegrádon mindkét kivitelben gyártották, Tokodon csak házi kerámiából.⁷⁰

Korsóvállak: a pontosabb formához nem köthető korsóvállakon összefüggő függőleges simítás (51.466.015), függőleges vonalak (51.462.6.), besimított zegzugminta (11. tábla 2–3) és rácsminta (11. tábla 5) látható.⁷¹

Füles bögre

Összefüggő, vízszintes simítás borítja a 9. tábla 8. számú kis füles bögréjét (fülén függőleges simítás). Pereme kihajló, hasa kónikusan megtörik.⁷²

Fazék

Egy perem- és két váltörődék tartozik ide, valamennyi besimított díszítéssel. Besimításuk fényes, fekete és vastag vonalas. A perem vízszintesen kihajló, nyakán bordával. A borda alatt besimított ferde vonalak, majd egy bemélyített választóvonal alatt szabálytalan hullámvonal. Hasán összefüggő, vízszintes simítás (9. tábla 9; 10. tábla 5). Hasonló simított felületű fazékforma

a Valentinianus-kori horányi kikötőerődből és a pilisszántói őrutoronyból került elő.⁷³ Besimított díszítéssel rendelkező fazék a dunabogdányi táborleszűkítésből és Vindobona környékéről, a 4. század végéről ismert.⁷⁴ Az al-dunai késő antik kerámiában is van hasonló mintájú és peremű fazék az 5. század első felében.⁷⁵ Az egyik váltörődéken függőleges vonalak alatt zegzugminta, a másikon vastag vonalas rácsminta látható (11. tábla 1, 6).⁷⁶

Besimított díszítés

Besimított minta

A besimított díszítésű edények felén függőleges vonal (4 db) vagy sáv (1 db) található. Valamennyi a korsók nyakát, néha vállát díszíti. Ferde vonalkázás csak a fazékvállon fordul elő. Alattuk zegzugminta (3 db), hullámvonal- (1 db) vagy rácsminta látható. A négy darab rácsmintás töredék egyike széles, besimított sávokból áll, és a töredék kis mérete miatt nem állapítható meg, volt-e más díszítés mellette (11. tábla 6). E rácsminták korsók és fazekak vállát és hasát díszítik.⁷⁷ Valamennyi töredéken keretelve szerepelnek a motívumok: nyaki borda, váltörés, bekarcolt vonal, vízszintes simítás határolja, illetve választja el egymástól a díszített felületeket.

Besimítás módja

A besimítás szinte egyöntetűen fényes, egyetlen matt felületű, alig látszón besimított korsó van csak (9. tábla 5). Az edények felén anyaggal egy-

⁶⁹ Ottományi 1982: VIII. tábla 13; Dunabogdány: Ottományi 1999: 347–348, Pl. VII.4 (peremén hullámvonal); függőleges sávokkal díszítve: Leányfalu (Ottományi 1991: 15. t. 3–4); Pilismarót-Malompaták: Ottományi 1996: 99, Abb. 6.3 (besimított és házi kerámia); Friesinger–Kerchler 1981: Abb. 27.4 (Wien); Carnuntum (Grünwald 1979: Taf. 85.8–10); Mautern: Groh–Sedlmayer 2002: 241–242, Abb. 146.748 (Kr.u. 370–450-ig); Esztergomi temetőben Valentinianus-kori bélyeges téglából épített sírban (Kelemen 2008: 86–87, 47. tábla 208, rácsmintával).

⁷⁰ Lányi 1981a: Abb. 3 (házi kerámia); Ottományi 1991: 15. tábla 1, 2a, 4a (mázás), 3–4 (besimított), 2, 3a, 4b, 5 (házi kerámia), 16. t. 6 (simított); Ottományi 2015: 9. kép 9 (házi kerámia), 42, 13. kép 7–8 (simított), 14. kép 10 (besimított); Gerulata: Dragun 2022: 92 (murga stílusú besimított kerámia a horreum padlóján és alatta, kb. 400 körül).

⁷¹ Soproni 1985: Taf. 21.3–4, 6–8; jellegzetes késő római motívumok. Pl. Visegrád–Gizellamajor: Ottományi 2020a: Fig. 8.1 (függőleges sáv alatt zegzug), 8.4 (korsóváll rácsmintával); Ottományi 2015: 14. kép 5 (korsónyak függőleges sávval, alatta hullám); Esztergom (Kelemen–Merczi 2019: 147, 44. tábla 459); Friesinger–Kerchler 1981: Abb. 24–25 (korsók rácsmintával); Conrad 2007: Taf. 29.1112 (korsóváll rácsmintával: latrus, „C” fázis, 5. század első fele).

⁷² Friesinger–Kerchler 1981: Abb. 15.1, 4 (Frauenhofen, Mönchhof).

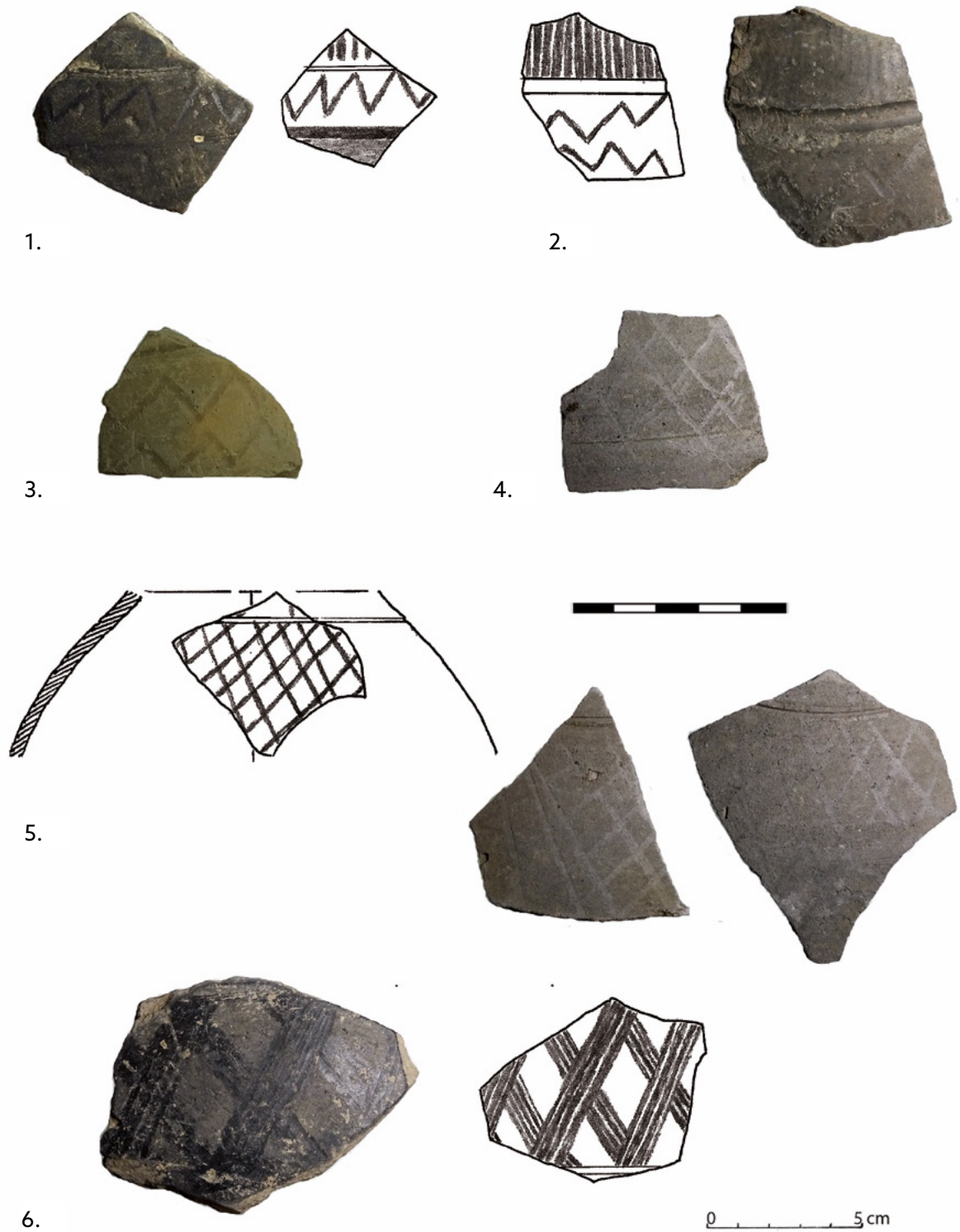
⁷³ Ottományi 2022a: 8. tábla 13; Ottományi 2021: 13. kép 8.

⁷⁴ Ottományi 1999: Pl. VIII.4 (pereme kihajló, ferde sávok alatt hullámvonal); Friesinger–Kerchler 1981: Abb. 28.3 (Wien–Aspern, murgai motívum alatti zegzugmintával); Friesinger 1984: Abb. 10.4 (Wien–Leopoldau, ferde vonalakkal a vállon); mauterni tábor 6. periódusában hasonló díszítés, kihajló peremű fazék nyakán és vállán (Groh–Sedlmayer 2002: 283, Taf. 38.694: 4. század vége – 5. század első fele); ferde vonalak alatti hullámvonal pl. egy leányfalui fazékvállon (Ottományi 1991: 38. tábla 8).

⁷⁵ Vagalinski 2002: 182, Γ269 (függőleges besimítás), 188, Γ299; Conrad 2007: latrus „C” fázis (5. század első fele): Abb. 132.1184 (ferde vonalak alatt zegzug- vagy hullámvonal), Abb. 31.1179 (hasonló peremű kétfűlű fazék, összefüggő simítással).

⁷⁶ Soproni 1985: Taf. 21.2, 5 (profilrajz).

⁷⁷ Ez a díszítőmotívum (függőleges sáv alatt zegzug- vagy hullámvonal) gyakori a késő római besimított kerámiában. Ld. Ottományi 1982: XX. tábla 9b motívum; a rácsminta az egyik legáltalánosabb besimított díszítés. Vastag vonalas rácsminta pl. Mauternben (Gassner 2000: Abb. 218. D. 6.122); Tomka 2004: rácsminta, római kor utáni 1a-b fázis (Taf. 1.7–8, Taf. 3.7), 3. fázis (Taf. 7).

11. tábla: Besimított díszítésű oldaltöredékek

színű a besimított minta, egyiken kicsit sötétebb, négy töredéken pedig fényes, fekete (ugyancsak sötétebb, fekete a simítása a bikónikus tálnak is). A besimított edényeket készítő egyik mester hegyes zegzugmintákkal és hozzá nagyon hasonló hullámvonalakkal díszített (11. tábla 1–3). A nagy fazekat készítő mesternek másféle, kissé szabálytalan, egymásba húzott hullámvonala van. A rácsmintás edények is legalább két mester munkái. Egyikük a vékony vonalas szabályos rácsmintát készíti (11. tábla 4–5), másikuk a vastag vonalas fényes, fekete mintát (11. tábla 6).

Keltezés

A besimított edényeken belüli első csoportba szoktuk sorolni a keretelés nélküli, többnyire vízszintes sávokkal, függőleges vonalakkal és hullámvonallal díszített római edényformákat (ld. behúzott peremű tálak, körtealakú korsók, bögrék stb.). Ilyen edények Nógrádverőcén nincsenek, csak talán a függőleges vonalakkal díszített kis korsóperemek tartozhatnak ide, bár a vállukon még bármilyen más díszítés is következhett. A második csoportba tehetjük a keretelt, sávokba rendezett, besimított mintájú edényeket, ahol a római formák mellett más, új típusok, pl. galléros peremű korsók is előfordulnak. A nógrádverőcei edények többsége ide tartozik. A legkésőbbi csoport edényei fényes, fekete besimításúak (4 db), köztük a murgai korsóperem és nagy fazék (9. tábla 7, 9; 11. tábla 1, 6), továbbá egy simított, bikónikus tál (9. tábla 3). Ugyanakkor nincsenek merev határok a csoportok között, a legtöbb lelőhelyen legalább két csoport egyszerre fordul elő, tehát elkülönítésük bizonytalan.⁷⁸ Abszolút kronológiát tekintve e csoportok keltezése nem egyértelmű. A besimítás kezdetei helyenként a 4. század közepső harmadára – második felére tehetők Pannoniában. A 2. csoportot a Valentinianus-kor után, kb. 380-tól számíthatjuk az 5. század első harmadáig. A legkésőbbi csoport valószínűleg már hun kori.⁷⁹ Másodlagosan égett töredék nincs köztük. Az új ásatás során, 2021-ben besimított kerámia nem került elő.

Forma és készítési technika alapján legkorábbinak tarthatjuk a tölcséres peremű korsókat, nyakukon függőleges vonalakkal, továbbá a zegzugmintás korsónyakakat és rácsmintás válltöredékeket (9. tábla 5; 11. tábla 2–6). Ide sorolhatók a simított tálak is (9. tábla 1–2), bár mindkettő másodlagosan égett. Legkorábbi keltezésük a Valentinianus-kor, de használatuk az analógiák alapján a 4. század végére még biztosan kiterjed. Későbbiek a galléros peremű korsók és a fényes, fekete besimítású fazékvallak (9. tábla 6–7, 9; 11. tábla 1, 6). A simított edények közül e késői csoporthoz tartozhat a nagyobbik bikónikus tál (9. tábla 3) és talán a két másodlagosan égett tálperem. Keltezésük a 4–5. század fordulója, esetleg az 5. század első harmada. Ennél későbbi használatra utaló bizonyíték nincs a kikötőerődben. Miután a készítésbeli különbségek műhelyekhez vagy mesterekhez kapcsolhatók, a két eltérő technikájú csoport két különböző, egymás után vagy akár egymás mellett létező műhely, mester terméke lehetett. Az eltérő műhelyeknek ellentmond az a tény, hogy a hegyes, zegzugmintaszerű hullámvonal fényes fekete és világosszürke, anyaggal egyszínű besimítással készült edényeken is előfordul (11. tábla 1–2), tehát ugyanaz a mester különböző égetési technikával is készíthetett edényeket. A fényes, fekete felület és díszítés előállítására a redukciós égetés következménye, melynek technikai kivitelezését szarmata területen legutóbb Masek Zsófia vizsgálta.⁸⁰ A besimított kerámia feltűnése több okra is visszavezethető: új, idegen népcsoportok megjelenése, kereskedelem vagy helyi gyártás.⁸¹ A 4. század végén – 5. század elején már a Duna mindkét partján elterjedt. Barbárok és rómaiak egyaránt használják. Feltűnése egy római erődben egyrészt az erőd késői használatát bizonyítja, másrészt feltételez egy olyan kevert etnikumú helyőrséget, mely igényli ezt az új divatot. Helyi gyártásra is van bizonyíték a környéken, pl. a pilismarót-malompataki, leányfalui és visegrád-gizellamajori kiserődökben, ahonnan akár az edények kereskedelem útján, akár maga a vándorfazekas átjutott a Duna túlsó partján lévő kikötőerődbe.

⁷⁸ A helyi sajátosságokat, anyagot, kivitelezési módot és rétegeket mindig figyelembe kell venni. Például Mauternben a legkésőbbi rétegekhez, illetve a 4–5. század fordulójára tehető fazekas kemencéhez köthetők a vízszintes vagy függőleges sávokkal besimított fazekak és bögrék, együtt a sávokba rendezett díszítésű korsókkal (Frisienger-Kerchler 1981: Abb. 2–13). Ugyanígyen későiek a vízszintes sávokkal besimított, egyenesen álló, osztott peremű, megtörő falú tálak is (Gassner 2000: 236–244, Abb.196–198). Pedig ezek a hagyományos római forma és a keretelés nélküli díszítés alapján az 1. csoportba kerülhetnének.

⁷⁹ Hárshegyi-Ottományi 2013: 500–508 (a csoportok, az etnikum és a keltezés részletesebb leírása); Mauternben a besimított kerámia 10%-a az 5. periódusban, többsége a 6. periódusban, 370–450 között található (Groh-Sedlmayer 2002: 313–321; Groh-Sedlmayer 2006: 312, 530, 532); Carnuntumban a 4. század közepén jelenik meg (Sedlmayer 2007: 231–234, Taf. 2 Kontexte 520–521); Vindobonában az 5. periódustól, a Valentinianus-korban jelenik meg (Adler-Wölfl 2010: 324–326, további irodalommal).

⁸⁰ Masek 2011: 253–254.

⁸¹ Conrad 2007: 236–237.

Házi kerámia (12-14. tábla)*Forma*

A 63 töredék többsége formához köthető perem. Kilenc tál, egy korsó, 16 bögre és 28 fazék-töredék tartozik ide (a bögre- és fazékformák nem mindig választhatók szét egyértelműen). Az újabb leletmentés során a díszítetlen oldal-töredékeket is megőrizték (9 db). Ezeket nem tudjuk formához kötni.

Tál

Legtöbb a vízszintesen kihajló peremű tál (7 db). Más típusból csak egy-egy darab található. *Egyenesen álló peremű, kónikus aljú tál*: pereme osztatlan (12. tábla 1). Másodlagosan égett. Verőcén mázas és simított változatban is előfordul. Házi kerámiából más, hasonló korú erődítményben is található néhány darab, bár a típus simított felülettel jellemző igazán.⁸²

Félgömb alakú tál: duzzadt peremét kívül két bemélyített vonal tagolja (12. tábla 2). Keményre égetett, házi kerámia. Formája a kora római agyagmázás tálakra emlékeztet, de kivitele alapján késő római. Előfordul néha más, Valentinianus-kori erődítmény anyagában is, de nem házi-kerámia-, hanem simított és mázas felülettel.⁸³ 5. századi előfordulás pl. Arrabonában.⁸⁴

Vízszintesen kihajló peremű tálak: az egyik tál pereme tagolt, rajta bekarcolt hullámvonal (12. tábla 3). Hasonlókat a leányfalui műhelyben gyártottak nemcsak házi-kerámia-, de simított és mázas kivitelben is, a 4. század végén.⁸⁵ Hogy az erőd legkésőbbi periódusába tartozott, nemcsak díszítése, de másodlagos égése is jelzi.

A tálak többsége vállban megtörő, kónikus aljú típus (5 db). Ez a forma kora római előzményekkel bír, de a késő római házi kerámiára is jellemző.⁸⁶ Anyaga mindig keményre égetett, szemcsés vagy kissé kavicsos. Jól iszapolt kivitele alapján legkorábbi egy kiegészített nagy tál (12. tábla 8). A forma Nógrádverőcén mázas felülettel is előfordul, bár a mázas kerámiára a válltörés nélküli változat a jellemzőbb, gyakran benyomkodott peremmel. A Valentinianus-kori kikötőerődökben (Horány), kerítésfallal körbevett őrtornyokban (Pilisszántó, Budakalász), kiserődökben (Visegrád-Gizellamajor) és táborokban gyakori.⁸⁷ Az al-dunai táborokban, Szlovénia magaslati telepein és a Barbaricumban is megtalálható, a 4. század végétől.⁸⁸ A perem szélén látható bevagdosás, illetve a bekarcolt hullámvonal a legkésőbbi változat jellemzője (12. tábla 3-6).⁸⁹ Ez utóbbiak közül egyik csengően keményre égett anyagú és másodlagosan égett is (12. tábla 5).

Korsó

Az egyetlen korsóperem galléros típus (12. tábla 10). A 4. század utolsó harmadában – végén feltűnő forma, mely a hun kori korsóformákra is jellemző.⁹⁰ Simított és besimított változatban egyaránt gyakori a nógrádverőcei anyagban.

Bögre

Peremkiképzése lehet kihajló (9 db; 13. tábla 6-7) vagy fedőhornyos (5 db; 14. tábla 4). Szájátmérője (kb. 10-11 cm) és falvastagsága segít elkülöníteni a fazekaktól. Egyik másodlagosan égett (13. tábla 7). Nagyon sok analógia található hozzá, bár a sok kis helyi műhelyben ritkán készült két

■ ⁸² Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2020b: 4. tábla 3; Ottományi 2015: 18, 5. kép 3, 9. kép 1, osztott); Leányfalu (Ottományi 1991: 8-9, 3. tábla 13); Ács-Vaspuszta: Ottományi 1989: Fig. 115.25 (Valentinianus-kor és 4. század vége); Szigetmonostoron többszátú peremmel készült (Ottományi 2022a: 8. tábla 1); Ciglencéki 2000: Sl. 96.1.

⁸³ Ács-Vaspuszta (Ottományi 1989: Fig. 115.22, Valentinianus-kor); Pilisszántó: Ottományi 2021: 9. kép 2 (mázás), 12. kép 4 (simított); Vagálszki 2002: 171, KY185 (simított).

⁸⁴ Tomka 2004: Taf. 6.8 (római kor utáni 2. fázis).

⁸⁵ Leányfalu (Ottományi 1991: 9-10, 8. tábla 37, 9. tábla 40-42, 11. tábla 57); Dunabogdány (Ottományi 1999: Pl. IX. 1).

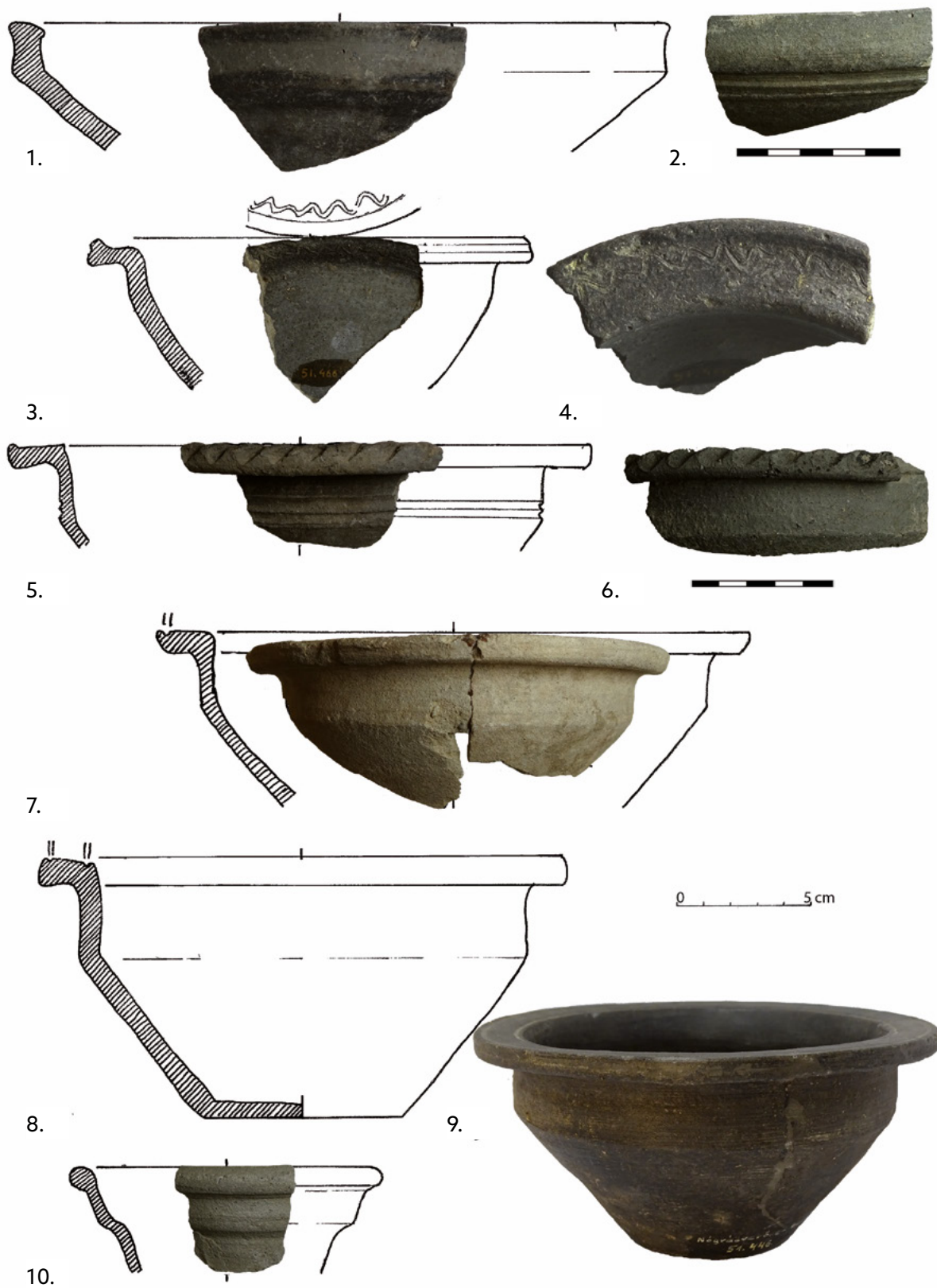
⁸⁶ Kelemen-Merczi 2019: 134-135, 23-25. tábla (1-4. század).

⁸⁷ Ottományi 2022a: 8. tábla 2-4 (Szigetmonostor-Horány); Ottományi 2021: 2. kép 3-7 (Pilisszántó); Budakalász-Lupacsárda (Ottományi 2004: 272-273, II. tábla 3, 5); Tokod (Lányi 1981a: XXXI. tip., Abb. 15.5); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2015: 18, 9. kép 2-3; Ottományi 2020a: 51, Fig. 12.2-4).

⁸⁸ Jeremić 2009: 76, Fig. 46. Typ I/18 (Saldum, Valentinianus-kor – 6. század); Ciglencéki 2000: Sl. 82.12 (Gradec bei Prapetno), Sl. 85.1-3 (Rifnik); a 4-5. század fordulójától már a provincián kívül is gyártják ezeket a római előképekre visszavezethető tálakat, például a Felső-Tisza vidékén (Hernádvécse: Soós-Bárány-Köhler-Pusztai 2017: Fig. 12.I.4-6, Pl. XIII.4).

⁸⁹ Dunabogdány: Ottományi 1999: Pl. IX.5 (hullámvonal), 7 (bevagdosás); Pilismarót: Ottományi 1996: Abb. 4.14-15 (hullámvonal, bevagdosás); Visegrád: Ottományi 2015: 5. kép 5 (hullámvonal); Tokod (Lányi 1981a: 78, Abb. 13.1-6, Abb. 15.1-7); Esztergom (Kelemen-Merczi 2019: 135, 25. tábla 227, 229-230); hullámvonalköteg a tálak peremén, illetve oldalán az 5-6. századi kerámiában fordul elő az Alpok délkeleti vidékén (Rodriguez 1997: Taf. 1.7, Taf. 8.77); Ciglencéki 2000: Sl. 128.16 (Hemmaberg), Sl. 134.17 (Teurnia).

⁹⁰ Leányfalu: Ottományi 1991: 10-11, 15. tábla 1, 2a, 3a, 4a-b (házi kerámia és mázas), 16. tábla 10 (mázás); Visegrád-Gizellamajor: Ottományi 2020a: 46, Fig. 13. 1-3 (bekarcolt hullámvonalakkal); Ottományi 2020b: 87, 5. tábla 7; Tokod (Lányi 1981: 75, Typ III, Abb. 3); Gassner 2000: 201, Abb. 209. D 5.25 (Mautern).

12. tábla: Házi kerámia-találék (1-9), korsó (10)

13. tábla: Házi kerámia-bögrék és -fazekak

teljesen egyforma típus.⁹¹ A vízszintes peremű töredékek formája kérdéses (2 db), egyik lehetett korsó is (13. tábla 5). Ez utóbbiak anyaga mindig szemcsés, keményre égetett. Hosszú életű forma (2–4. század).⁹²

Fazék

12 darab kihajló peremű (13. tábla 1–4, 8; 18. tábla 1), 11 fedőhornyos peremű (14. tábla 1–3, 5, 7).⁹³ Ez utóbbiak egyike enyhén benyomódott, de még nem rontott edény (14. tábla 1).⁹⁴ Másodlagosan égett közülük hat darab (peremén és foltokban az oldaluk).

Behúzott peremű fazék: egyenesen álló, enyhén behúzott peremű, mély edény, kívül sűrű vonalkázással díszítve (14. tábla 6). Ez a hordóalakú forma kora római, kézzel formált előzményekre vezethető vissza, bár korongolt kivitelben is előfordul.⁹⁵ A késő római korban a germán törzseknél lép fel, és szváb fazéknak nevezik. Az északi germánokkal szomszédos pannoniai *limes*en fordul elő, elsősorban kézzel formált kivitelben, például Leányfalun seprűs díszítéssel.⁹⁶ Visegrád-Gizellamajorban és a dunabogdányi táborleszűkítés anyagában korongolt kivitelben.⁹⁷

Oldal- és talptöredékek: Két vastag falú oldal-töredék és két talp is a fazekakhoz sorolható (14. tábla 8–9). Egyik alul duplán átfúrva (felülete sima, lehet, hogy csak lekopott róla a simítás).⁹⁸ *Díszítés:* A fazekak felületén gyakori a sűrű vonalkázás, seprűzés (10 db; 13. tábla 1–4; 14. tábla

6–7; 18. tábla 1). Ez a fésűs vagy seprűs díszítés kelta örökség, mely a 3. század elejétől egyre ritkább, de még a késő császárkorban is előfordul.⁹⁹ A lassú korongolt és kézzel formált fazekakon is feltűnik (pl. 19. tábla 9). Egy seprűs díszű fazék, kihajló peremén még bekarcolt hullámvonal is látható (13. tábla 2). Ez utóbbi díszítés a közeli leányfalui, tokodi, pilismaróti és visegrád-gizellamajori anyagra jellemző a 4–5. század fordulóján.¹⁰⁰ A másodlagosan égett, seprűs fazék is megérhette az erőd pusztulását (13. tábla 4). Nógrádverőcén egyes lassú korongolt fazekak vállán egy- vagy többsoros hullámvonal-díszítés látható (20. tábla). Keltezésük kérdéses. Valószínűleg az avarokhoz kapcsolhatók (7 db).¹⁰¹ Ugyanakkor a hullámvonal-díszítés a késő császárkori kvád kerámiában is előfordul.¹⁰² Az Alpok délkeleti vidékén a 4–6. századi leletanyagban gyakori.¹⁰³ A Szentendrei-sziget többi kikötőerődjében is feltűnnek ezek a hullámvonaldíszes töredékek, avarként meghatározva.¹⁰⁴

Hombár

A vízszintesen kihajló peremű, vállán sűrű, bemélyített vonalakkal és bevagdosásokkal díszített hombár hosszú életű forma (15. tábla 2). A 2–4. századig használatos edény.¹⁰⁵ Hasonló díszítésű hombárokat gyártottak a 4. század második felében Cífer-Pácon, a határtól északra lévő késő római építmény kemencéiben is.¹⁰⁶

⁹¹ Szigetmonostor: Ottományi 2022a: 8. tábla 7 (kihajló), 9 (fedőhornyos perem).

⁹² Pilismarót-Malompaták: Ottományi 1996: 89, Abb. 7.7 (bevagdosott perem, hullámvonal).

⁹³ Dunabogdány: Ottományi 1999: 357–358, Pl. XI. 6 (korongolásznyomokkal), XII. 4; Pilismarót-Malompaták: Ottományi 1996: 89, Abb. 6. 1–2 (kihajló perem), Abb. 7. 6 (fedőhornyos perem); Ciglencéki 2000: Sl. 87.1–6 (Vranje), Sl. 90.9 (bekarcolt hullámvonalköteg).

⁹⁴ Hasonló, kissé benyomódott peremű edények más lelőhelyeken is előfordulnak. Pl. Visegrád-Gizellamajor É/III. helyiség: Ottományi 2020a: 54, 59, Fig. 14. 3; Pilisszántó: Ottományi 2021: 2. tábla 8, 5. tábla 2, 6. tábla 4, 6.

⁹⁵ Horváth 2007: 1. kép 2a (korai, kézzel formált, hordóalakú edény); Grünwald 1979: Taf. 40.2–3 (kora római, korongolt).

⁹⁶ Bóna 1963: 246, 290–292, Abb. 9/1–2; Leányfalu: Ottományi 1991: 40, 35. tábla 1–3 (seprűs és benyomkodott díszítés); Varsik 2011: Obr. 47. g–h, j.

⁹⁷ Ottományi 2015: 38, 13. kép 9 (simított); kívül két bekarcolt hullámvonallal díszítve Dunabogdányból: Ottományi 1999: 385, Pl. XII.5 (a 112–113. lábjegyzetben további analógiák).

⁹⁸ Nem szűrőedény, hiszen nincs rajta több lyuk, viszont felfüggeszteni sem érdemes egy edényt a talpánál fogva.

⁹⁹ Például Kesztlöcön, a késő római vendégfogadóban (Kelemen 2014: 57, 23. kép); Kelemen–Merczi 2019: 137; Ottományi 1996: 357, Pl. XI. 2; Dunabogdányban lassú korongolt, seprűs bögrék (Ottományi 1999: 356, Pl. X. 4, 6); Ladstätter 2000: 151, Taf. 42.4 (korongolt és kézzel formált edényeken egyaránt: Keleti-Alpok vidéke, 5. század); Ciglencéki 2000: Sl. 83.4 (Rifnik), Sl. 86.3–8 (Vranje), Sl. 110–111 stb.

¹⁰⁰ Ottományi 1991: 25. t. 20a (fazékperem); Ottományi 1996: 89, Abb. 7.5 (seprűs és hullámvonaldíszes fazék); Ottományi 2020a: Fig. 13.4 (korsóperem); Rodriguez 1997: 163 (seprűs és bekarcolt hullámvonalas díszítés együttes feltűnése Délkelet-Európában 378 után), Taf. 9. 79 (Hemmaberg); Ladstätter 2000: Taf. 11.8. (peremén és oldalán hullámvonal).

¹⁰¹ MRT 9: 241, 60. lábjegyzet.

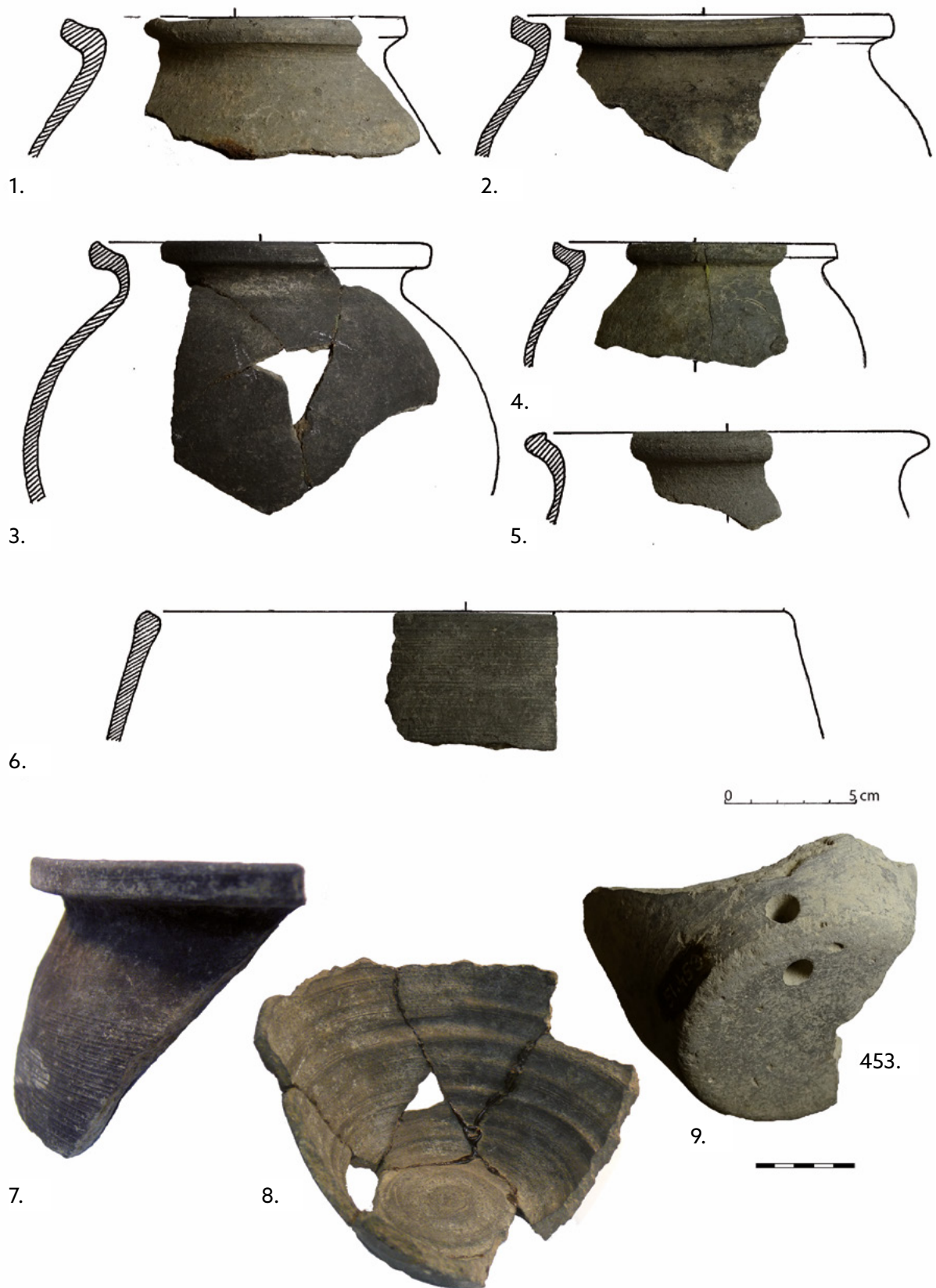
¹⁰² Bóna 1963: 281, T. XLVI.11 (hullámvonalköteg a 4. század elejétől), 283, T. XLVII. 11–14 (egy-két soros hullámvonalak, a 4. század második felében); Pollak 1980: Taf. 136. 1–7. (Straning), Taf. 197.6, 11 (Wien-Leopoldau) stb.

¹⁰³ Rodriguez 1997; Ciglencéki 2000: Sl. 91.3, 6, Sl. 92.4–12, Sl. 97, Sl. 100, 106 stb. (Kr. u. 380–500).

¹⁰⁴ MRT 7: 295 (Szigetmonostor-Horány), 311 (Tahitótfalu-Bolhavár).

¹⁰⁵ Bónis 1942: IV. t. 2–4; Grünwald 1979: 56, Taf. 46.10; Petznek 1997: 193–196, Taf. 3.19–39 (1–3. század); Kelemen 2014: 49 (1–3. század); Kelemen–Merczi 2019: 140.

¹⁰⁶ Varsik–Kolnik 2011: 340, Abb. 5.1–2 (sűrű, vízszintes vonalak, bekarcolt hullámvonal, beszurkálások).

14. tábla: Házikerámia-bögrék és -fazekak

Kivitel

Színük szürke (43 db), feketésszürke (14 db), néha barnásszürke vagy barna (3–3 db). Többsége keményre égetett csillámos anyagból készült (33 db), elég gyakran apró kavicssal iszapolt (21 db). Ez utóbbin belül szemcsés, keményre égetett három töredék; nagy kavicsokkal, rosszabbul iszapolt és lyukacsosra égetett ugyancsak három darab. Közepesen keményre égetett 12 db, közte a sima felületű talp, az *amphora*-vég, két seprűs fazék, egyik hullámvonallal (13. tábla 2–3), valamint egy hullámvonaldíszes tál (12. tábla 3). A házikerámia-edények 6,4%-án (4 db) van bekarcolt vagy bevagdosott díszítés, és még tíz darabon seprűs minta. Másodlagosan égett 13 darab.

Keltezés

A házi kerámia pontosabb keltezése a 4. századon belül nehéz kérdés. Hagyományos római formák találhatók Nógrádverőcén, legfeljebb a csengően keményre égetett anyag és a peremen alkalmazott bevagdosás, illetve bekarcolt hullámvonal keltezhető a 4–5. század fordulójára. Ilyen néhány vízszintesen kihajló peremű tál (12. tábla 3–6) és egy fazékperem (13. tábla 2). Hasonlóan késői a galléros peremű korsótípus is (12. tábla 10). A másodlagosan égett töredékek, amennyiben nem a használat során égett meg a peremük, mind megérték az erőd pusztulását.

Egyéb, korongolt kerámia

Van néhány olyan korongolt kerámatöredék is, mely nem tartozik a 4. század második felére-végére jellemző leletanyaghoz. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy – lévén drága import tárgyak (*amphora*, *terra sigillata*) vagy díszedények (festett kerámia) töredékei – hosszú időn át használatban voltak, és mégiscsak megérték a Valentinianus-kort. Ami biztosan korábbi, az a késő kelta, grafitos kerámia.

Kelta grafitos csöbör

A kikötőerőd alatti kelta megtelepedés nyoma a grafitos anyagú, jellegzetesen késő kelta csöbör, perem alatt átfúrva (15. tábla 1). A típus helyenként tovább élt a római kor 1. századában is.¹⁰⁷ Ugyancsak késő kelta telep volt a szigetmonostor-horányi kikötőerőd alatt, és Kisoroszi-Hosszúréten is említene egy késő kelta hombárperemet.¹⁰⁸

Amphora

Egy nyers színű, hegyes végű töredék *amphora*-csúcs lehetett (15. tábla 3). Kisázsiai típus, a 3–4. századból.¹⁰⁹ Jelenléte jelzi a római katonákhoz, azon belül is a vezetőkhöz köthető fogyasztói igényeket (bor, olíva, halszós).¹¹⁰ Pannoniában a 4. század második felében drasztikusan visszaesett ugyan az *amphorák* importja, de úgy tűnik, a Duna mint fő kereskedelmi útvonal még a Valentinianus-korban is működött, és bekapcsolta ezt a Duna túloldalán lévő kikötőerődöt a Birodalom távolsági kereskedelmébe.

Terra sigillata

Egy nagyon kopott felületű, behúzott peremű tál, talán *terra sigillata* volt. 2–3. századi, Drag. 32. forma, melynek állapota hosszú használatra utal¹¹¹ (15. tábla 6). Másodlagos helyzetben más késő római erődítményben és telepen is előfordulnak *sigillata*-töredékek.¹¹² Kvád telepeken is megtalálhatók, elsősorban a Severus-korban.¹¹³

Festett kerámia

A kerámiaedények festése a kora és középső császárkorra jellemző. Ritkán, de előfordul a 4. században is. Nógrádverőcén egy kis oldaltöredék került elő, melynek nyers színű felületén vörös színű, spirális mintára hasonlító díszítés részlete látható (15. tábla 5). A késő római temetőkben találunk néha mintásan festett edényeket: például egy Esztergom környéki műhely készített festett foltokkal, pöttyökkel díszített korsókat, a 4. század második felében.¹¹⁴ A Környén feltárt

■ 107 Bónis 1942: 10, l. t. 1–2; Ottományi 2005: 110–112, Abb. 16.

108 Ottományi 2022a: 24, 5. tábla 2 (grafitos csöbör); Varga 2012: 157, 8. kép 40, 26. kép (kelta települések a Szentendrei-szigeten); MRT 9: 20/1, 4, 11, 23 (Nógrádverőce késő kelta lelőhelyei, grafitos kerámiával).

109 Hárshegyi Piroska szóbeli közlése. Segítségét ezúton is köszönöm; Hárshegyi–Ottományi 2013: 484–486, Map. 1. A 4–5. században az *amphorák* a többi import tárgyhöz hasonlóan az Adriai tengeren át érkeztek Dalmatiából vagy Észak-Olaszországból.

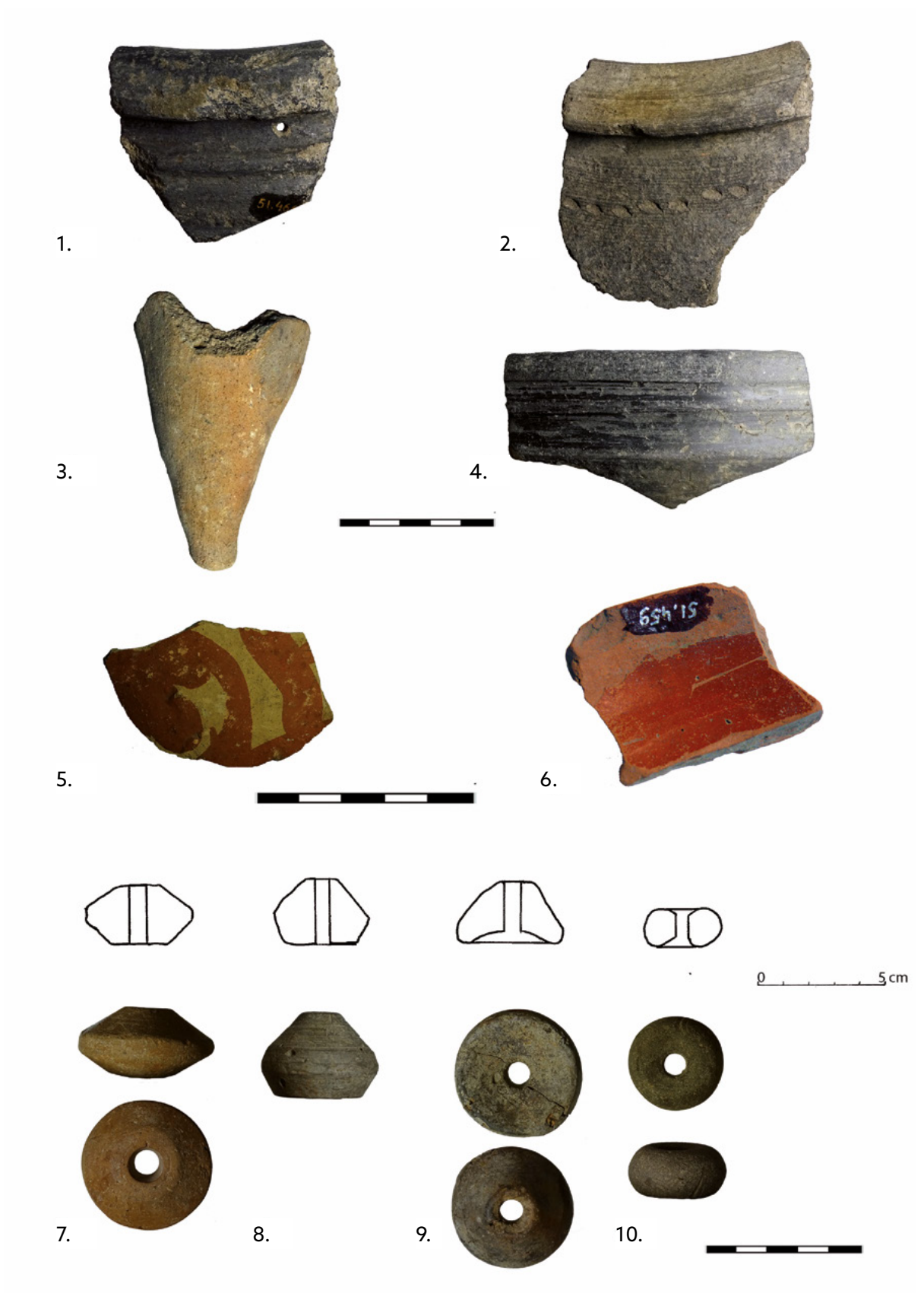
110 Bár az is lehet, hogy itt töltötték át az *amphorák*ban érkező bort tömlőkbe, hordókba és szállították tovább a kvádokhoz.

111 MRT 9: 241 (eredeti *terra sigillata*-nak írja, ami a késő római erődítmény alatti kvád telephez tartozott. A többi leletanyag nem támasztja alá ennek a korábbi telepnek a létét).

112 Például a leányfalui őrtoronyban (Ottományi 2022b: 362, 364); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2015: 16); Biatorbágy, Káposztás-dűlő 4–5. századi telepén átfúrt *terra sigillata* orsógomb (MRT 7: 34/9. lh., 2002. évi ásatás, 24. obj.) stb.

113 Varsik 2011: 51–52 (2–3. század).

114 Kelemen 2008: 84, 187, 78. tábla (Valentinianus érmekkel a 322. sírban és a II. temető 9. sírjában); Budaörs: Ottományi 2016: 249, LIX. tábla 2 (279a sír, 337–340 közötti éremmel); Brigetio: Kartali 2020: XLVI. tábla 4 (Kat. 255); Köln környékén is gyártottak a 4. században festett korsókat, hasonló motívumokkal (Liesen 1999: Abb. 4.1, 4., 3. század vége – 4. század közepe).

15. tábla: Egyéb korongolt kerámia (1-6), orsógombok (7-10)

fazekaskemencékben is gyártottak a mázas és házikerámia-edényekkel együtt késő római festett árut.¹¹⁵

Orsógombok (15. tábla 7-10)

Formájuk többnyire bikónikus (8 db) és csonka kúp alakú (7 db), ritkán gömbölyű (3 db) vagy lapos (3 db). Mind a késő római, mind a kvád leletanyagban található hasonló. Gyakran egy telepen belül a különböző formák.¹¹⁶ Rétegtani adatok hiányában nehéz keltezni őket.

Összehasonlítás a szigetmonostor-horányi kikötőerőd anyagával – műhelykérdés

Ha összehasonlítjuk a korongolt edénykészletet a hasonló alaprajzú és ugyancsak Valentinianus-korban épült többi kikötőerőd kerámiájával, akkor elsősorban a már feldolgozott szigetmonostor-horányi erőd anyagáról kell beszélnünk.¹¹⁷ A két leletanyag között sok hasonlóságot – és még több különbséget – fedezhetünk fel.¹¹⁸ Alapvető különbség a mennyiségben, a formai megoszlásban és a díszítésben, valamint a rétegadoatokban van. Horányban egy tisztára söpört, kiürített építmény anyagáról van szó, így feleannyi kerámiatöredék került elő, mint Verőcén (88 db). A régi ásatások anyagából (Nagy Lajos; Kuzsinszky Bálint) mindkét helyen csak a peremeket és díszített darabokat őrizték meg, rétegadoatok nélkül. Horányban viszont a leletanyag fele Maróti Éva újabb feltárásából származik, és réteghez is köthető.¹¹⁹

Mázas kerámia

Verőcén a korongolt kerámia 46%-a mázas, míg Horányban csak 29,5%-a. Ez utóbbi kisszámú töredék (26 db) nem képviseli a mindennapi hasz-

náltnban szokásos edénykészletet.¹²⁰ Verőcén a tálak vannak többségben, Horányban viszont kevés a tál, és jóval több a korsó és bögre-, fazékforma. A római étkezési kultúrára leginkább jellemző dörzstálból és vízszintes peremű tálból Horányban mindössze egy-egy darab található, míg Verőcén ezek a fő formák, változatos típusokkal és díszítésekkel. Ugyanakkor a horányi egyetlen dörzstál pontos megfelelője Verőcén is előfordul (3. tábla 4; 4. tábla 7). A plasztikus bekarcolt díszítések nagy száma Verőcén az anyag egy részét sokkal későbbre keltezi, mint Horányt, ahol nincs ilyenfajta díszítés. Ez a késői díszítés a leányfalui, tokodi és visegrád-gizellamajori anyaggal állítható párhuzamba. Korsó Horányban csak oldal- és talptöredékként maradt ránk. A verőcei korsóformák általános, késő római típusok, melyek akár Tokodról, akár Leányfaluról idekerülhettek. A kihajló és fedőhornyos peremű bögre-, fazékformák hasonlóak a két kikötőerődben. De míg Verőcén csak a fedőhornyos fazekak felülete mázpöttyös (8. tábla 7-8), addig Horányban a bögre- és fazéktöredékek többségén spriccelésszerű, mázfoltos, mázcsíkos díszítés látható. Sőt itt egy majdnem ép, nagy fazék is előkerült. Téglaszínű anyaguk a máz alatti szürke réteggel ugyancsak hasonló, akárcsak a keményre égetett, jól iszapolt kivitel. Elképzelhető tehát, hogy legalább az egyik műhely, amely a ferdén levágott végű dörzstálakat és vízszintes peremű csészéket készíttette, egyformán szállított a 370-es években mind a két kikötőerődbe.¹²¹ A Budakalász-Luppa-csárdán előállított, spriccelt mázas fazekak inkább Horányba kerültek, de néhány eljutott Verőcéig is (sőt kis mennyiségben Visegrád-Gizellamajorban és Tokodon is megtalálhatók). Ugyaninnen szállíthatták a kónikus aljú, egyenesen álló vagy tagolt peremű mázas, simított és házikerámia-

¹¹⁵ Györkös-Bajnóczi et al. 2020: 46–47, 10. ábra (néhányikén mázpötty, ami a közös gyártást bizonyítja); Tomka 2004: Taf. 1.6. (Arrabona táborának római kor utáni 1A fázisában még van festett tál).

¹¹⁶ MRT 9: 240 (késő római); Müller 2011: 190–194 (késő római sírokban az orsógombokat germán hatásnak gondolták régebben, mert elsősorban szarmata és germán temetkezésekre jellemző, római sírban temetőnként mindössze egy-két darab); Leányfalu (Ottományi 2022b: 105, Taf. 8.4–5); késő császárkori kvád orsógombok: Bóna 1963: 283, T. XLII.8 (magas, bikónikus orsógomb), 9 (lapos, diszkosz alakú); Beljak-Kolnik 2008: Fig. 5.3–4, Fig. 7.10, Fig. 9.2–3, Fig. 11.2–4 (Stürovo); Varsik 2011: Obr. 19.1–6, Obr. 63.1–7; Pollak 1980: 65, Taf. 42.4–8 (Maiersch, 4. század), Taf. 144. 1–33 (Straning) stb.

¹¹⁷ Folyamatban van a dunakeszi kikötőerőd kerámiájának feldolgozása is. A Dunakanyar többi kikötőerődjében vagy nem volt még ásatás (Kisoroszi-Hosszú-rét, Tahitófalu-Bolhavár; Varga 2012: Kat. 3–40), vagy nem maradt fenn érdemleges kerámiaanyag (Szentendre, Dera-patak). A szobi kikötőerődben 1989–1990-ben folytatott ásatáson nagy mennyiségű kerámia került elő, de jelenleg még publikálatlan (MRT 9: 328–329).

¹¹⁸ A horányi erőd kézzel formált kerámiája részletesen nincs feldolgozva, mivel rétegtanilag nem lehetett elválasztani a késő kelta anyagtól. Néhány kihajló fazékperem esetleg késő római volt, de jellegzetes kvád kerámia, mint amilyen Verőcén van, nem fordult elő benne (Ottományi 2022a: 25, 5. tábla 6).

¹¹⁹ Ottományi 2022a, 24–27.

¹²⁰ Ottományi 2022a: 43, 6–7. tábla.

¹²¹ Hasonló dörzstálperem van Tokodon, de a máz színét figyelembe véve ez a műhely nem lehetett a tokodi (ott egy világosabb sárgászöldes máz a jellemző. Ld. Bónis 1991: 88). Leányfalun pedig, bár a sötét zöldesbarna máz hasonló, ilyen típusú dörzstálperem még nem került elő. Egy eddig egyelőre ismeretlen lelőhelyű, mázas kerámiát gyártó műhelyből érkezettek, valószínűleg a Duna vízi útján ezek az edények; Švaňa 2014: 278–280, Fig. 8 (Iža balparti erődjében is több, Duna menti, provincián belüli műhelyből érkezett mázas edény); a mázas kerámiát gyártó műhelyekhez lásd Hárshegyi-Ottományi 2013: 494–497, Map. 2–3.

tálakat Verőcére, bár peremkiképzésük nem mindig egyforma (8. tábla 1; 12. tábla 1).¹²² A többszörösen tagolt peremű mázas tálak (7. tábla 1) inkább a leányfalui műhelyből vagy Visegrád-Gizellamajorból érkezhettek.¹²³ Horányban a mázas kerámia az erőd alapozási idejéhez köthető, a nógrádverőcei erőd viszont tovább fennállt, és kerámiáján a bekarcolt hullámvonalak és benyomkodott díszítések a 4. század végének jellemző motívumai. Még az erődítmény leégésekor is használatban voltak. A bekarcolt díszítésű mázas edények a leányfalui, tokodi vagy visegrád-gizellamajori erődből egyaránt idekerülhettek (anyagvizsgálat nélkül egyelőre ez nem dönthető el).

Simított, besimított díszítésű kerámia

Simított felületű kerámia mind a két kikötőerődben nagyon kis mennyiségű (7,5, illetve 11%). Az egyik kis, duzzadt peremű csészeforma hasonló (9. tábla 1), és egy horányi simított fazéktípus Verőcén besimított felülettel tűnik fel (9. tábla 9).¹²⁴ A kónikus aljú, egyenesen álló, tagolt peremű tál (9. tábla 2), ami Verőcén mázas felülettel is előfordul, Horányban házikerámia-kivitelben van meg.¹²⁵ A tagolatlan peremű változathoz hasonlók Budakalászon készültek.

Besimított kerámia Szigetmonostor-Horányban nem került elő. Helyi gyártás a Dunakanyar limes menti erődítményeiben több helyen is kimutatható, a 4. század utolsó negyedében – 5. század első harmadában. A verőcei edényeknek se a formái, se a díszítésmódja nem hasonlít a pilismaróti fazekaskemence edényeire. A Leányfalun készült galléros peremű korsók és fazékvállak (ferde vonalak alatti hullámvonal, rácsminta stb.) között viszont van hasonlóság. Visegrád-Gizellamajorból egyelőre csak egy rontott fazékvállat ismerünk. Az ott talált igen sok, változatos besimított kerámia több műhelyből is származhat. Egy-két motívum és forma hasonló, de ez alapján még nem lehet azonos műhelyre következtetni.¹²⁶

Házi kerámia

Verőcén csak az anyag egyharmada (39%), míg Horányban 60,3%-a tartozik ide. Hasonló for-

mák a vállban megtörő, vízszintes peremű tálak (12. tábla 5–6), de a horányi tálak peremén nincs sem benyomkodás, sem hullámvonal.¹²⁷ Ezek az edények akár a budakalász-luppacsárdai őrtoronyból is érkezhettek, ahol a tálak fő típusát alkották, bár a perem szélének bevagdosása ott is ritka.¹²⁸ Bevagdosott és bekarcolt díszítéssel Leányfalun, Pilismaróton, Visegrádon és Tokodon készültek. Horányban nem maradt meg korsó. A verőceihez hasonló galléros korsóperem a Dunakanyar erődjei közül csak Leányfalun, Visegrád-Gizellamajorban és Tokodon fordul elő. Kihajló és fedőhornyos peremű fazék mindkét helyen található, de ezek a típusok valamennyi hasonló korú erődítmény és telep anyagában előfordulnak (13. tábla 6, 14. tábla 1–4).¹²⁹ Érdekes módon a tokodi fazéknak nevezett típus egyik kikötőerődben sem található meg.

Összefoglalás

A kerámiaanyag az a része, mely a szokásos, 4. század második felére jellemző típusokat tartalmazza, hasonlít a szigetmonostor-horányi kikötőerőd és a Budakalász-Luppacsárdán feltárt, kerítésfallal körülvett őrtorony edényformáihoz; bár az anyagösszetétel és mennyiség más. A kerámiának az a része viszont, mely akár díszítése, akár formája miatt későbbre, a 4. század végére – 5. század elejére keltezhető, inkább a leányfalui őrtorony, a visegrád-gizellamajori kiserőd és néhány esetben (pl. mázas edények) a tokodi tábor kerámiájával kapcsolható össze.

Kézzel formált kerámia

A verőcei kézzel formált edények technológiai és formai jegyeik alapján is a késő császárkori kvád kerámiaművességhez köthetők. 55 töredék sorolható a csoportba, melyek legalább 20 edényhez tartoztak, nagyjából fele-fele arányban finom és durva töredékek.¹³⁰

A finom edények anyaga jól iszapolt, néhány esetben kisebb-nagyobb kövek is megfigyelhetők a töredékekben. Felületük gondosan eldolg-

¹²² Ottományi 2004: I. t.

¹²³ Ottományi 1991: 2. tábla 11, 12a; Ottományi 2015: 7. kép 10.

¹²⁴ Ottományi 2022a: 37–39, 1. ábra, 8. tábla 12 (tál), 13 (fazék).

¹²⁵ Ottományi 2022a: 8. tábla 1.

¹²⁶ Másol is bizonyítható, hogy a limes előterében a besimított leletanyag részben a provinciális területek műhelyeiből származik (Pollak 1980: 199; Friesinger-Kerchler 1981: 255); besimítottkerámia-gyártó műhelyek a Dunakanyarban (Hárshegyi-Ottományi 2013: 506–508, Map 3).

¹²⁷ Ottományi 2022a: 8. tábla 2–4 (tálak), 8–10 (fazekak).

¹²⁸ Ottományi 2004: 2. tábla 2–6. Bevagdosva és hullámosra nyomkodva két vízszintesen kihajló peremtöredék (Kat. 18–19), II. t. 8.

¹²⁹ A tálakkal és spriccelt díszű mázas fazekakkal együtt ezek is érkezhettek a budakalászi őrtoronyból (Ottományi 2004: IV–V. t.)

¹³⁰ Mivel a leletanyag selejtezésre került, az arányok esetlegesek. Vannak még a leltárban szereplő, de jelenleg hiányzó darabok is, melyek az MRT 9: 241, 55. lábjegyzetben a korábbi kvád telep kerámiájaként szerepelnek (51.306, 307, 454, 492).

zott, elsimított, néhány edény fényezett, foltosan sötétszürkére-feketére égetett. A durva darabok kivitelezése gondatlanabb, anyaguk inkább szemcsés-kavicsos, de éles határ a finom edények alapanyagától nem állapítható meg. Felületük kezeletlen, foltos barnásfekete színűek.

Finom kerámia

Tálak

Az erőd leletanyagából előkerült tálak pereme behúzott, oldaluk ívelten szűkül, felületük szabálytalanul fényezett (16. tábla 1).¹³¹ Az alaptípust képviselő, behúzott peremű tálak meghatározó részét tették ki a kvád településkerámiának a teljes római korban.¹³² Az eddig feldolgozott lelőhelyek alapján telepeken belüli arányuk kelet felé, így Magyarországon területén is magasabb lehetett.¹³³

Poharak, bögrék

Kis méretű, ívelt oldalú, zárt profilú edények. Mindegyik Verőcén előkerült darab díszített. *Gömbölyű hasú edény*: a leletanyagból kiemelkedik egy kihajló peremű, ívelt nyakú, gömbölyű hasú, magas, tömör talpú edényke (16. tábla 2, 18. tábla 5).¹³⁴ A válltól a has aljáig bemélyített vonalakkal kialakított bordákkal fedett, melyeket a felső kivételével sűrű, ék alakú beszúrkálásokkal borítottak. A díszítés a szakirodalomban a „hamis” barbotin elnevezést kapta, megkülönböztetendő a kora császárkorban jellemző, plasztikusabb díszítésmódtól. A viszonylag ritka díszítéstechnika a 2. századtól a római kor végéig felbukkan a kvád fazekasságban. A Szöny/Brigetio-Járóka temető K342c számú csontvázas gyermeksírnak kézzel formált edénye forma és díszítés szempontjából is jó analógiája a verőcei darabnak.¹³⁵ A mellékletként mellette előkerült, harang alakú üveg pohár

a 2. század első felére keltezhető, így valószínűleg a sír is a temető 2–3. századi periódusához tartozik.¹³⁶ Hasonlóan díszített edények a Dunától északra inkább C2–C3 kontextusból ismertek.¹³⁷ A verőcei edény a dokumentáció szerint az erőd központi tornyában feltárt kútból került elő, így legkorábban Valentinianus-kori. Tehát dunai germán és római területen is a legkésőbbi kontextusú „hamis” barbotinos darab.

Pohár: pereme enyhén kihajló, rövid, hasa gömbölyű, rajta függőleges keskeny, rátett borda látható (16. tábla 3).¹³⁸ A dunai germán fazekasságban a viszonylag ritka plasztikus díszítés morvaországi példák alapján a 3. századtól figyelhető meg.¹³⁹ Magyarországról a szilvásvár-dolospályai, 3. századtól keltezhető településről került elő egy tál, függőleges, de belülről kinyomott bütyökkel.¹⁴⁰ A verőcei edény díszítésének szorosabb analógiái Branč-Helyföldről ismertek, késő császárkori környezetből.¹⁴¹

Kehely: napvilágot látott egy kehely keskeny, magasított alja, a has alján körbefutó, hármasszerű vonallal (16. tábla 4).¹⁴² Hasonló edények a Dunától északra már a 2. századtól megtalálhatóak. A késő császárkorban valamivel gyakoribbak, a C2–C3 periódusokban kis méretben és plasztikus díszítéssel készültek.¹⁴³

Bikónikus edények

Bikónikus profilú edényekből négy került elő Verőcén, egy keskenyebb, magasabb profilú töredék és három szélesebb, tálszerű forma (16. tábla 5–8).¹⁴⁴ Mindegyik rövid, enyhén kihajló peremmel ellátott, kis méretű edényhez tartozott. A finom és durva edények bikónikus profillal való kivitelezése a dunai germán területeken a késő császárkor második felére jellemző, egészen a 4–5. század fordulójáig.¹⁴⁵

¹³¹ Ltsz.: 51.493.2, 51.493.4, az új feltárás anyagából is: SE.4. 1. szelvény 9.1.

¹³² Kolník-Varsik-Vladár 2007: Abb. 21; Varsik 2011: Abb. 101, Abb. 102, Abb. 105.

¹³³ Párducz-Körök 1958: 2. kép 4–5, 4. kép 1, 4, XIII. t. 1; Soós-Tankó 2018: 289, Fig. 12, 4, Fig. 13, 4, Fig. 14, 4.

¹³⁴ Ltsz.: 51.490

¹³⁵ Delbó 2017: 47–48, Kat. 126, 10. tábla 12. Delbó Gabriellának köszönöm, hogy az edényről készített fotót a rendelkezésemre bocsátotta.

¹³⁶ Kisné Cseh 2003: 25, Kat. 70, VII. t. 3. Bóna István a sírt 4. századiként említette (Bóna 1963: 287. Taf. LII, 4).

¹³⁷ Varsik 2011: 161, Obr. 86.

¹³⁸ Ltsz.: 51.458

¹³⁹ Felmerült a kutatásban, hogy esetleg a 3. század közepétől erősödő elbai germán hatás állt elterjedése mögött (Varsik 2011: 163–164).

¹⁴⁰ Farkas-Soós-Tankó 2019: 128, 15. kép 10.

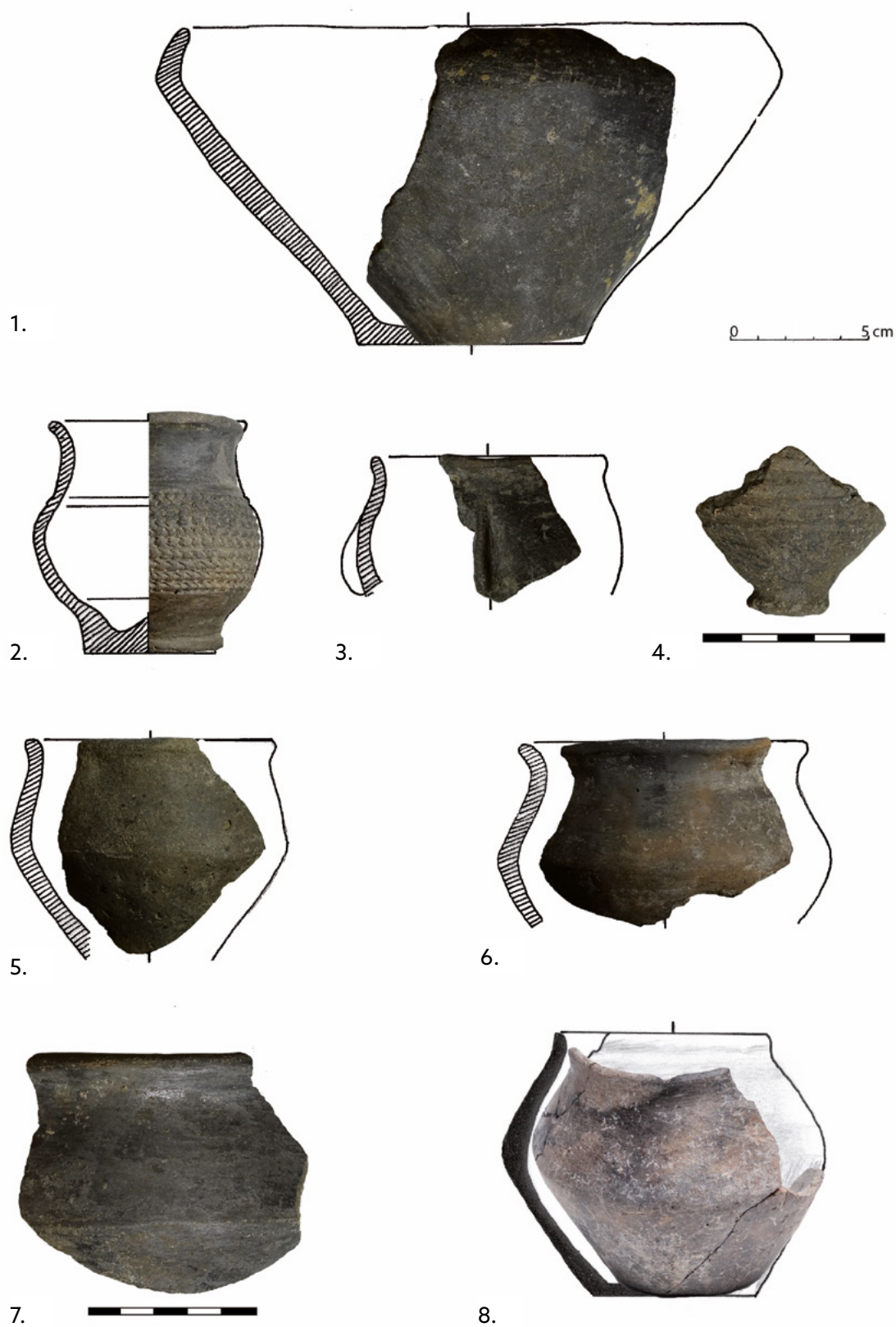
¹⁴¹ Kolník-Varsik-Vladár 2007: Tab. 66, 9, Tab. 104, 11.

¹⁴² Ltsz.: 51.468

¹⁴³ Varsik 2011: 146–148, Obr. 74. Pontos keltezésük azonban megfelelő kontextus hiányában nem lehetséges.

¹⁴⁴ Ltsz.: 51.467.15–16, 51.493.1, SE 4, 1. szelvény 7.

¹⁴⁵ Varsik 2011: 149, Obr. 76, f–g.

16. tábla: Kézzel formált finom kerámia. 1: 51.493.2; 2: 51.490; 3: 51.458; 4: 51.468; 5: 51.467.15; 6: 467.16; 7: 51.493.1; 8: SE 4, 1. szelvény 7.

Fazekak

Egy egész edény és két perem erősen kihajló, ujjbenyomkodással díszített peremű, középen gömbölyűen hasasodó fazekakhoz tartozott (17. tábla 1–3 és 18. tábla 3).¹⁴⁶ Ez a fazékforma általánosan elterjedt az egész római korban, a 3–4. században maradtak dominánsak, míg a változatosabb profilok eltűntek. A perem ujjbenyomkodással való díszítése is a C1 periódustól jellemző kvád területen.¹⁴⁷

Durva kerámia

Tálak

A két kisebb, kónikus tál (19. tábla 1–2 és 18. tábla 2) analógiái elsősorban észak-magyarországi 3–4. századi germán településeken figyelhetők meg.¹⁴⁸ A szlovákiai kvád lelőhelyeken szintén elterjedt forma volt a 3. század második felétől az 5. század elejéig, de ott rövid, kihajló peremmel készültek.¹⁴⁹ A pásztó-csontfalvai 4. századi településen a tálak fele kónikus volt.¹⁵⁰ A táltípus a 4. század végén a késő római *limes* menti erődökben is használatban volt.¹⁵¹

Bikónikus edény

A finom anyagú bikónikus edénykéek durva megfelelője (18. tábla 4. és 19. tábla 4), gondatlan megformálása, szélesebb talppal.¹⁵²

Miniatűr edény

Az 5 cm peremátmérőjű edényke (19. tábla 3) profilja alapján a kónikus tálakkal rokonítható.¹⁵³ A miniatűr edények alacsony arányban szinte minden római kori germán település leletanyagában megtalálhatók, Észak-Magyarországról a verőceihez hasonló darabok Arkáról ismertek.¹⁵⁴

Fazekak

Számos peremtöredék rövid, kihajló peremű, középen hasasodó, különböző méretű, durva fazekakhoz tartozott.¹⁵⁵ Egy részük ujj-, illetve körömbenyomkodással díszített peremű (19. tábla 6–8), egy harmadik vállán széles, sűrű vonalköteg látható (19. tábla 9). Előkerült egy nagy méretű, rövid, kihajló peremű, széles, ívelt hasú mélyebb darab is (19. tábla 5). A középen hasasodó formák és a perem benyomott díszítése általános a római kori kvád anyagban, Pozsony környékén inkább a 3–4. században jellemzőek. Szintén a késői keltezést támasztja alá egy vastag falú, alsó harmadban kiszélesedő fazék profilja (17. tábla 4).¹⁵⁶ Kézzel formált fazekak a Valentinianus-korban épült római erődök anyagában is megtalálhatók.¹⁵⁷ A perem benyomkodott díszítése is fellép a *limes* menti lelőhelyeken, de jóval kisebb mennyiségben, mint Verőcén.¹⁵⁸

Keltezés

Az 1930-as évek óta ismert lelőhely germán jellegű, kézzel formált leletanyagát Salamon Ágnes egy korai publikációjában a 4. századi erőd anyagával együtt kezelte.¹⁵⁹ Bóna István a leletek egy részénél elképzelhetőnek tartotta a Valentinianus-kori keltezést, de a filigrános lunulacsüngőt és a „barbotinos” edénykét egy korábbi, 3. századi telep nyomaként azonosította.¹⁶⁰ A későbbi publikációk szintén elfogadták az erődnél korábbi kvád telep meglétét.¹⁶¹ Az MRT kötetben a kézzel formált kerámia nagy része 2–3. századi keltezést kapott, kisebb részüknél jegyezték meg a publikálók, hogy akár a 4. században is használatban lehettek.¹⁶²

¹⁴⁶ Ltsz.: 51.448, 51.467.1–2, 51.467.17

¹⁴⁷ Varsik 2011: 149, Obr. 76.

¹⁴⁸ Ltsz.: 51.449, 51.467.21. Ipolytölgyes (Soós–Juhász–Molnár 2021: 91); Arka (Soós 2017: 13, t. 6.).

¹⁴⁹ Varsik 2011: 142–143, Obr. 70.

¹⁵⁰ Soós–Tankó 2018: 289, Fig. 12, 5–6, Fig. 14, 1.

¹⁵¹ Ottományi 1999: 360, Pl. XIII.1 (dunabogdányi táborleszűkítés); Ottományi 1991: 39, 1. tábla 1–2 (Leányfalu).

¹⁵² Ltsz.: 51.447

¹⁵³ Ltsz.: 51.445

¹⁵⁴ Soós 2017: 30, 12. tábla 14, 13. tábla 3.

¹⁵⁵ Ltsz.: 51.467.3–7, 11–14, 22a–d, 51.493.5, új ásatás: SE. 8. 4. szelvény. A régi feltárás anyagából származó vastag falú oldal- és talptöredékek valószínűleg szintén fazekak töredékei (51.451, 51.467.25).

¹⁵⁶ Ltsz.: 51.467.9. Varsik 2011: 149, Obr. 76.

¹⁵⁷ Dunabogdány (Ottományi 1999: 356, Pl. X. tábla 6–7, XI. 1–5); Visegrád-Gizellamajor: Ottományi 2015: 88, 15. kép 8; Leányfalu (Ottományi 1991: 39, 25. tábla 22).

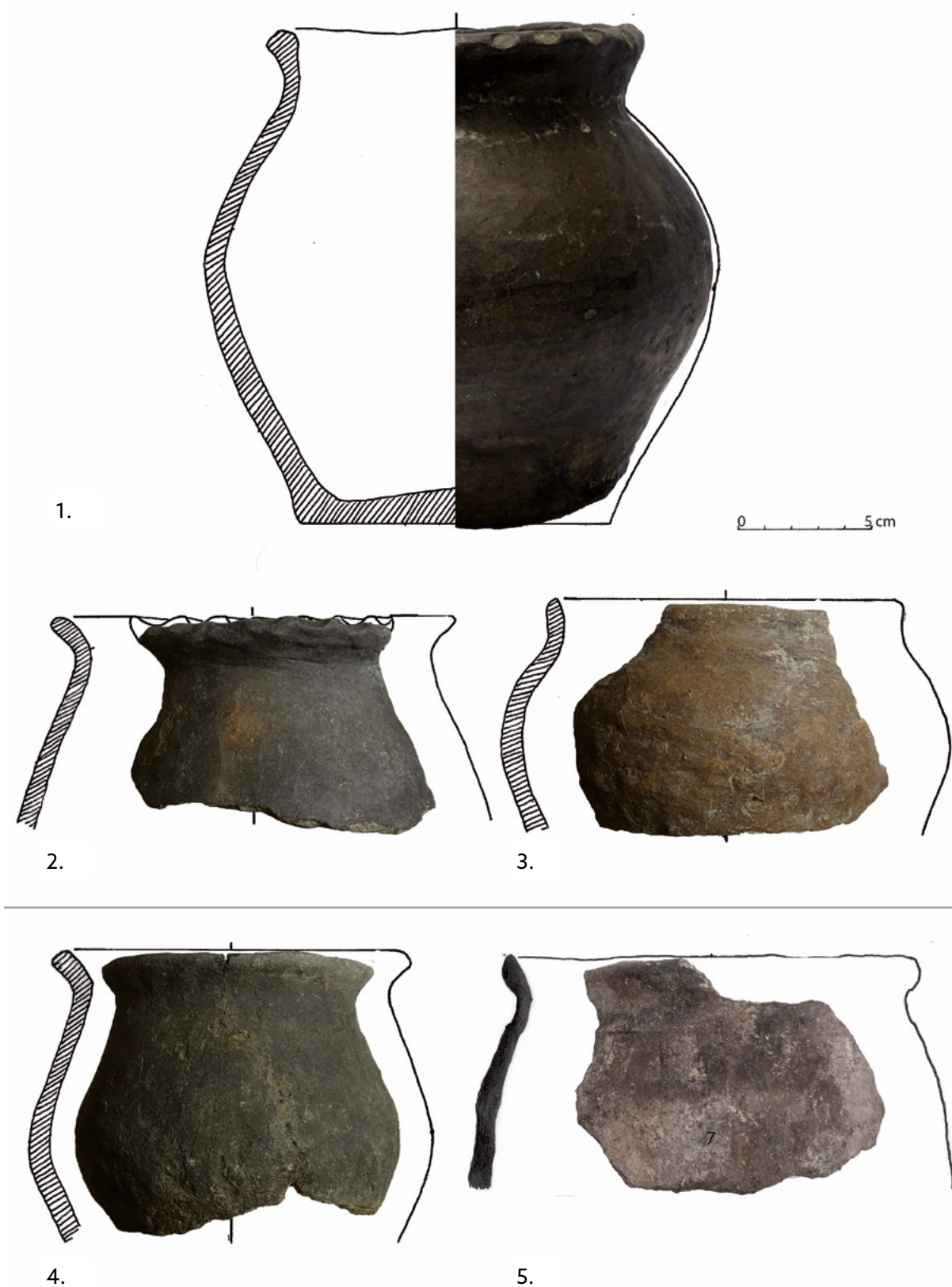
¹⁵⁸ Visegrád-Sibrik dombi tábor (Soproni 1985: Taf. 16.3); Visegrád-Gizellamajor (Ottományi 2020a: 58, Fig. 16. 2); Pilismarót-Malompaták (Ottományi 1996: 116, Abb. 7.8); Leányfalu (Ottományi 1991: 40, 22. tábla 3); Kesztlőc: Kelemen 2014: 57 (helyi gyártású, kézzel formált kerámia, némelyik peremén benyomkodások és oldalán fésűs díszítés).

¹⁵⁹ Salamon–Török 1960: 157–158.

¹⁶⁰ Bóna 1963: 291.

¹⁶¹ Végh 1975: 66.

¹⁶² MRT 9: 239–241.

17. tábla: Kézzel formált finom kerámia. 1: 51.448; 2: 51.467.1; 3: 51.467.17; durva kerámia. 4: 51.467.9; 5: SE 9, 4. szelvény 91.

A verőcei római erőd területéről előkerült, kézzel formált kerámiatöredékek analógiái 3. század végi – 4. századi, a Dunától északra feltárt kvád településekről ismertek. Az 5. század elején, első felében ott megjelenő új formai és díszítésbeli megoldások nem találhatók közöttük. Dunai germán területen a hasonló daraboknak nem ismert olyan kontextusa, mely a C2–C3 időszaknál pontosabb keltezését lehetővé tenné. Verőcén azonban a Valentinianus-kori használatukat igazolja, hogy a „hamis” barbotinos edényke az erőd központi épületében feltárt kútból került elő, ezzel a germán kerámiaanyag az erőd használatához kapcsolható.

A kikötőerőd pusztulása a kerámiaedények alapján

A verőcei kikötőerőd területén feltárt kerámialeletanyag egy része általánosan elterjedt volt a *limes* mentén és a provincia belső területein a 4. század második felében, így illeszkedik a többi Valentinianus-korban épült római erődítmény leletanyagához. A típusok közé sorolhatók a díszítetlen, mázas edények (dörzstálak, vízszin-

tesen kihajló peremű tálak, korsók és bögrék); a tagolt felső részű, kónikus aljú mázas, simított és házikerámia-tálak; a duzzadt peremű, simított kis csésze, valamint a házikerámia többsége (vállban megtörő, vízszintes peremű tálak, kihajló és fedőhornyos peremű bögrék és fazekak). A más késő római erődítésekhez képest magas számú, kézzel formált kvád edény szintén az erőd életének a 4. század végi horizontjához köthető. A római eredetű kerámia másik részének formái és díszítésmódja már a 4–5. század fordulójára és az 5. század első harmadára keltezhető. Új díszítésként említhető a mázas tálak peremén a bekarcolt hullámvonal, mely felbukkan a házikerámia-tálak vízszintes peremén és némelyik kihajló fazékperemen is.¹⁶³ A simított felületű edényeken megjelenik a besimított díszítés, nemcsak függőleges sávok, hullámvonal vagy zegzugminta, hanem rácsminta és ezek kombinációi is. A besimított sávot mindig kereteli, határolja egy-egy elválasztó vonal, borda vagy bemélyedés. A besimított díszítésű töredékek közül a fényes, fekete simítású darabok a későbbiek. Legfiatalabb formának a galléros peremű korsót és a bikónikus tálat határozhatjuk meg (1. táblázat).

1. táblázat: A 4. század végén – 5. század elején megjelenő új típusú leletanyag

kerámia	táblaszám	darabszám	százalék a kerámia csoporton belül
hullámvonal mázas kerámián	3. tábla 5–6; 4. tábla 1, 4, 6; 7. tábla 4–5, 7–8.	7 db	9,3%-a a mázas kerámiának
hullámvonal házi kerámián	12. tábla 3; 13. tábla 2	2 db	3,2%-a a házi kerámiának
csengően keményre égetett anyag	5. tábla 9 (mázas); 12. tábla 5 (házi kerámia)	2 mázas, 1 házi kerámia, 1 simított korsó	2,6% mázas, 1,6% házi kerámia, 8,3% simított
bikónikus tál (simított)	9. tábla 3.	1 db	8,3%-a a simított kerámiának
galléros peremű korsó	9. tábla 6–7 (besimított); 12. tábla 10 (házi kerámia)	3 db (1 simított, 1 besimított, 1 házi kerámia)	9%-a a simított és besimított kerámiának; 1,6%-a a házi kerámiának
besimított díszítés	9. tábla 4–5, 7, 9; 11. tábla 1–6.	10 db	45,5%-a a simított és besimított kerámiának
fényes fekete simítás/ besimítás	9. tábla 3, 7, 9; 11. tábla 1, 6.	5 db (1 simított, 4 besimított)	22,7%-a a simított és besimított kerámiának

¹⁶³ A vízszintes tálak peremének benyomkodása, hullámosra való kiképzése már a Valentinianus-korban is megfigyelhető.

18. tábla: Korongolt (1) és kézzel formált edények (2-5)

2. táblázat: Másodlagosan égett töredékek¹⁶⁴

kerámia	táblaszám	darabszám	százalék
mázás kerámia	4. tábla 3, 5; 5. tábla 6, 8–10; 7. tábla 7; 8. tábla 6–8.	14 db	18,7%
házi kerámia	12. tábla 1, 3, 5; 13. tábla 4, 7.	13 db	20,6%
simított kerámia	9. tábla 1–2.	2 db	16,7%
besimított kerámia	nincs	nincs	nincs

A legkésőbbre keltezhető töredékek sok esetben égettek, de másodlagos égés nyomai a korábbi típusokon is megfigyelhetők (2. táblázat). Mindezek alapján a kerámiahasználatban diszkontinuitás nem fogható meg, a Valentinianus-kori edényeket is tovább használhatták az épület pusztulásáig. Az 1934-ben feltárt kerámialelet-anyag alapján a verőcei kikötőerőd használatának vége a 4–5. század fordulójára vagy az 5. század elejére tehető, pontosabb keltezés az eddig ismert leletanyag alapján nem lehetséges.

A leletek kontextusának hiánya miatt az erőd életének számos kérdése ma már nem tisztázható egyértelműen.

A kerámialelet-anyag értelmezésének egyik lehetséges (és valószínű) iránya, hogy az anyagot egyben kezeljük. Eszerint a kikötőerődben állomásozó római katonaság legalább részben a század végéig helyben maradhatott, az általános, késő római edények (mázás és házi kerámia) mellett használva a 4. század utolsó negyedére jellemző, Dunakanyar környéki műhelyekben gyártott besimított árut is. A római helyőrség ebben az esetben részben barbár, kvád eredetű személyekből állt, akik szorosabb kapcsolatot tarthattak fenn

a környező területek barbár lakosságával. Ezt támasztja alá, hogy a kvád kerámia általános formái jelennek meg az anyagban, a kézzel formált és a korongolt római edénykészlet kiegészíti egymást, valamint hogy az analógiák alapján legkésőbbre keltezhető darabok provinciális termékek.¹⁶⁵ A dokumentált temetkezések is ebbe az irányba mutatnak, az épület északi oldalán feltárt, késő római téglasírok a helyőrség legkésőbbi temetkezései lehettek.¹⁶⁶ Közvetlenül az erődfal előtti helyzetük megfelel annak a gyakorlatnak, mely más késő római erődnél, pl. a szentendrei tábornál is megfigyelhető, hogy a 4. század végén – 5. század elején a temető sírjai egyre közelebb húzódnak a táborfalhoz.¹⁶⁷

Az értelmezés másik lehetséges iránya, hogy a kikötőerődöt a római katonaság feladta valamikor a Valentinianus halála utáni évtizedben, hasonlóan a dunakeszi és szigetmonostori kikötőerődhöz, melyek építésük után egy-két évtizedig lehettek csak használatban.¹⁶⁸ Az álló épületbe ezt követően egy barbár csoport települt be, mely intenzív kapcsolatot tartott fenn a régió kvád és késő római lakosságával is.

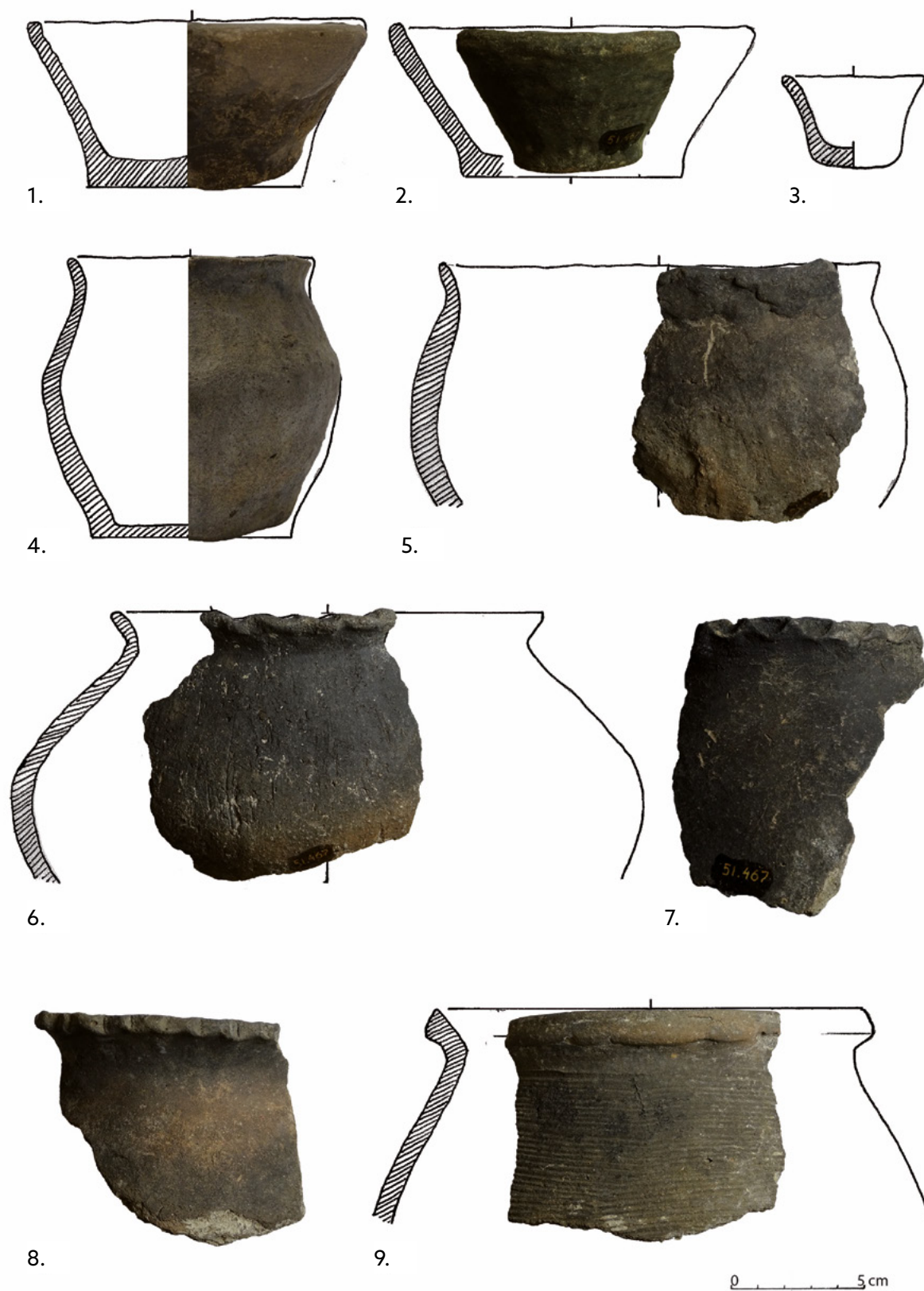
¹⁶⁴ Mind a mázas, mind a házi kerámiában van egy-egy hullámvonaldíszes és ugyancsak egy-egy csengően keményre égetett anyagú tál. A mázas kerámián belül szinte valamennyi válltöréses, vízszintes peremű tál- és fazékperem égett. A kézzel formált edények foltosan égett felülete és másodlagosan égett pereme a rossz égetés következtében, illetve a használat közben is keletkezhetett (kb. 13 db; 16. tábla 2, 8; 17. tábla 11–2, 4; 19. tábla 5, 9).

¹⁶⁵ A Paulovics-féle ásatás késő római érmei ma már nem azonosíthatók, de a 2021. évi feltárás során előkerült Gratianus érem jelzi, hogy a kikötőerőd minden bizonnyal túlélte Valentinianus császár halálát (Szabadváry Tamás szóbeli közlése).

¹⁶⁶ A sírok építési módja római téglasír. Az összesítő térképen kb. 12 sír látszik, kelet-nyugati vagy fordított tájolással (a fej helyzete kérdéses). Egy korabeli újság 1934 júliusában gyerek- és harcossírokról ír, mellékletként „fafésűket” említve, melyek valószínűleg a kislány- és női sírok csontfésűi lehettek (MNM Régészeti Adattár 35.N.I.). Paulovics többnyire szegényes, melléklet nélküli sírokat említ, ami utalhat keresztény vallásra, de egyszerű elszegényedésre is a római kor végén. Az épen megmaradt hagymafejes fibulák, bronzcsatok, vascsatok, szíjvégek és gyöngyök előkerülési helye kérdéses, a fenti sírokhoz éppúgy tartozhattak, mind az erőd anyagához (MRT 9: 241).

¹⁶⁷ Maróti Éva 2004. évi ásatásán a táborfal és az árok között is kerültek elő szegényes, késő római sírok (Maróti 2008: 77, 12. kép).

¹⁶⁸ Mráv 2017: 116; Ottományi 2022a: 22.

19. tábla: Kézzel formált durva kerámia. 1: 51.449; 2: 51.467.21; 3: 51.445; 4: 51.447; 5: 51.467.13; 6: 51.467.7; 7: 51.467.3; 8: 51.467.6; 9: 51.467.11.

Mindkét esetben kérdéses, hogy a verőcei kikötőerőd meddig töltötte be eredeti funkcióját. A dunakeszi lelőhely kapcsán Mráv Zsolt felvette, hogy a kikötőerődök a császár halála után továbbra is használatban maradtak, de eredeti szerepüket már csak részben töltötték be: a tervezett barbaricum erődítések utánpótlását már nem látták el.¹⁶⁹

Nógrádverőce esetében a funkció átalakulását meghatározni a kerámialelet-anyag alapján nem lehet. Magának az épületnek biztosan van megfogható pusztulási horizontja, a tetőszerkezet cserepekkel és ólomlemezekkel a padlóra szakadt. Hogy ez az esemény egy barbár támadás következtében történt-e a hun kor hajnalán, azt nem lehet eldönteni.¹⁷⁰

A tanulmányban használt rövidítések

átm: átmérő
db: darab
fv: falvastagság
lá: legnagyobb átmérő
lh.: lelőhely
lsz.: leltári szám
m: magasság
ph: peremhosszúság
psz: peremszélesség
SE: stratigráfiai szám
szá: szájmátró
tá: talpátmérő

A táblákon lévő tárgyak katalógusa¹⁷¹

3. tábla: Mázas dörzstálak

- 51.464.1. Téglaszínű, máz alatt vékony szürke réteg. Belül kopott, világoszöld máz, kívül sárga mázfoltok alatt összefüggő világoszöld máz. Belsejében egy-két kavics helye. Szá: 27 cm.
- 51.464.5. Kiöntős perem. Kívül sötét téglaszínű. Belül és a peremén zöldesbarna máz, kívül egy-két mázcsík. Belsejében a máz alatt kavicsok lehettek, mert helyükön matt foltok láthatók. Szá: 17,5 cm.
- 51.464.6. Kívül sötétvörös, máz alatt halványszürke színű. Belül és a peremén összefüggő sötét zöldesbarna máz, kívül ráfolyt, világosabb mázcsíkok. Belül kevés kavicsosítás nyoma. Szá: 31 cm.

4. 51.464.4. Kiöntős perem. Belsejében egy-két kavics, sárgászöldes (barna) máz. Téglaszínű. Szá: 29,6 cm.

5. 51.464.2. Perem szélén alig bemélyített hullámvonal. Téglaszínű. Világos barnászöld máz a belsejében és a peremén a hullámvonalig. Kívül egy mázcsík. Szá: 24 cm.

6. 51.456. Kiöntős peremén két sorban bemélyített hullámvonaldíszítés. Kívül téglaszínű, belül szürke, rétegesen égett. Anyagában sok apró fehér kavics. Belül nincs dörzstálszerűen kavicsozva, csak néhány apró kavics látszik (rajtuk a máz), néhány nagyobb pedig átüt a mázon. Peremén végig és belül fényes, zöldesbarna máz, kívül zöldesbarna foltok és sárgásbarna csíkok. Kívül hozzáragadt egy másik edény kis töredéke égetéskor. Szá: 29 cm.

4. tábla: Mázas dörzstálak

1. = 3. tábla 6.

2. = 3. tábla 2.

3. 51.464.01. Téglaszínű, belül sárgásbarna máz, ami foltosan égett (kavicsozás nem látszik). Csillámos, keményre égetett anyagból. Méret: 6,7 × 6,5 × 0,8 cm.

4. 51.464.017. Kívül sötét téglaszínű, máz alatt vékony, halványszürke réteg. Belseje és a kiöntő világoszöld mázas. Pereme sűrű benyomkodásokkal díszített. Méret: 5 × 11 cm.

5. 50.464.04. A galléros perem széle vízszintesen bordázott. Kívül téglaszínű, belül a máz alatt szürke. Sötét, zöldesbarna máz, kívül csak foltokban. Méret: 9 × 7,5 cm.

6. = 3. tábla 5.

7. 51.464.7. Téglaszínű, máz alatt sötétszürke réteg. Belül világos zöldesbarna máz, kívül egy-két sárgásbarna mázpötty. Belsejében kavicsosítás nyomai. Méret: 7 × 9 cm.

5. tábla: Mázas, vízszintes peremű csészék, tálak

1. 51.465.10. (7. tábla 2). Perem széle hullámosra nyomkodva. Téglaszínű, máz alatt szürke. Belül sötét zöldesbarna máz, kívül világos sárgászöld mázpöttyök. Szá: 32 cm.

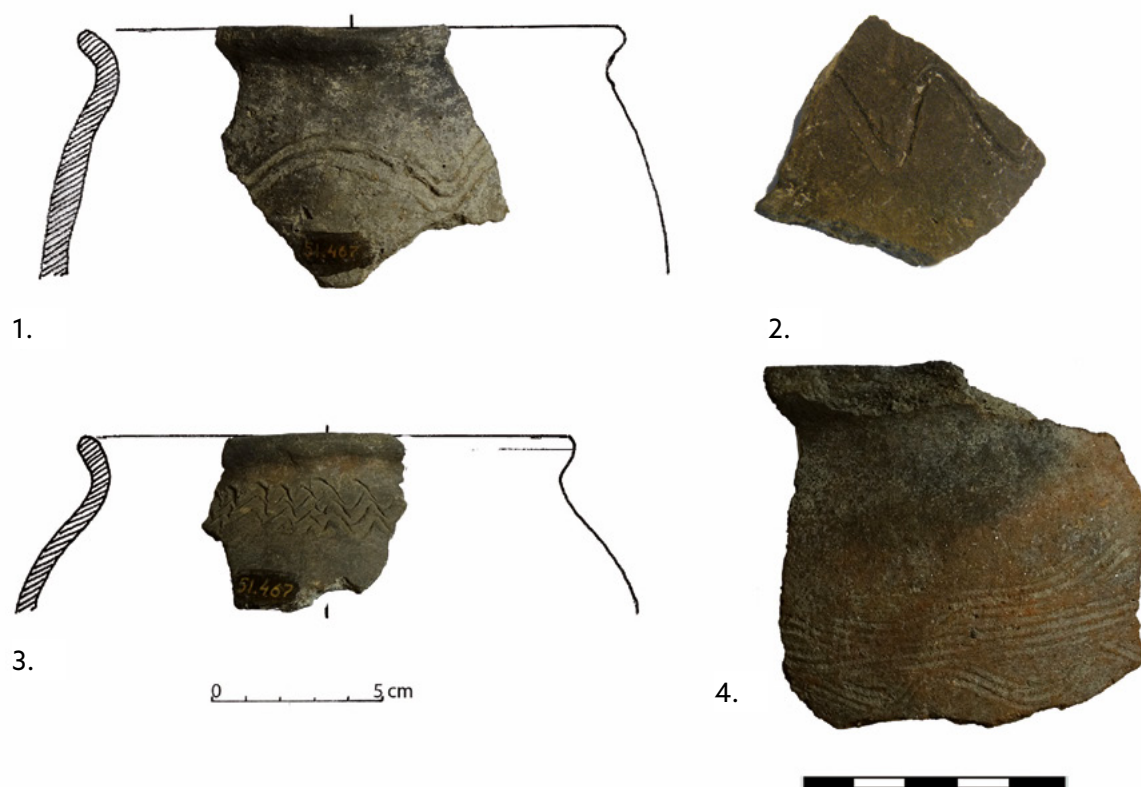
2. 51.465.13. Téglaszínű, máz alatt szürke. Belül világos zöldesbarna máz, kívül sárgászöld mázcsík. Szá: 21 cm.

3. 51.464.3. Perem szélén két bemélyített vonal fut körbe. Téglaszínű, máz alatt halványszürke. Zöldesbarna máza belül és a peremén összefüggő,

¹⁶⁹ Mráv 2017: 115–116.

¹⁷⁰ Lásd Mráv Zsolt készülő tanulmányát.

¹⁷¹ A tárgyrajkokat Mali Antal, a tárgyfotókat Mráv Zsolt készítette. Segítségüket ezúton is köszönjük.

20. tábla: Hullámvonaldíszes, lassú korongolt fazéktöredékek

kívül kis mázpöttyök. Hasonló típus: 51.465.01–02. Szá: 25 cm.

4. 51.465.7. (7. tábla 3). Perem széle bevagdosva. Téglaszínű, belül sárgásbarna máz, kívül egy-két mázpötty. Anyagában apró fehér kavicsok, de jól iszapolt. Szá: 13,4 cm.

5. 51.465.5. (7. tábla 6). Perem széle hullámosra bevagdosva. Anyaga halvány barnászörös színű, belül és a peremén zöldesbarna máz (alul kopott, peremén fényesebb). Kívül egy-két sárgászöld mázpötty. Szá: 17 cm.

6. 51.466.1. Perem két szélén bemélyített vonal fut körbe. Másodlagosan feketésszürkére égett. Belül és a peremén égett zöld máz, kívül mázpöttyök. Szá: 15 cm.

7. 51.465.16. (6. tábla 7). Halvány vörös, máz alatt szürke színű. Belül világoszöld máz. Anyagában egy-két kavics, ami átüt a mázon. Szá: 15 cm.

8. 51.465.21. (6. tábla 4). Vörös, kívül foltosan feketére égett. Máza barna, alul az égett részen zöld. Keményre égetett. Szá: 18 cm.

9. 51.465.23. Téglaszínű, máz alatt szürke. Belül kopott, égett, talán zöldesbarna máz. Nagyon keményre égetett. Másodlagosan foltosan feketére égett a pereme, külseje és belül a máz. Szá: 19,8 cm.

10. 51.465.22. Vörös, kívül és a peremén foltosan feketére égett. Máza belül kopott, vékonyan felkent világos zöldessárgás barna, kívül sárgászöld mázpötty. Keményre égetett, vékonyabb falú, mint az előzők. Szá: 16 cm.

11. 51.463.1 + 51.465. egyik töredéke (6. tábla 5). Téglaszínű, belül barna mázas, kívül sárgásbarna csíkok és pöttyök. Szá: 23 cm.

6. tábla: Mázas tálak vízszintes (1–5, 7) és galléros (6) peremmel

1–2. 51.465.01. Téglaszínű, fényes, zöldesbarna mázzal. Kívül sárga mázcsíkok. Ph: 10,5 cm.

3. 51.465.20. Téglaszínű, máz alatt szürke. Belül világoszöld, helyenként zöldesbarna máz, kívül zöld mázpöttyök. Anyagában egy-két kavics, de jól iszapolt. Ph: 10 cm, psz: 2 cm, fv: 0,6 cm.

4. = 5. tábla 8.

5. = 5. tábla 11.

6. 50.464.05. Perem széle bordázott. Sötét téglaszínű, máza világos sárgásbarnás zöld.

7. = 5. tábla 7.

7. tábla: Mázas tálak (1–7) és korsó (8)

1. 51.465.3. Téglaszínű, kívül-belül fényes, zöldesbarna máz, helyenként sárga folttal. Kívül egy kavics hozzáragadva. Formához lásd a simított 466.10. edényt (9. tábla 2). Méret: 4,2 × 3 × 0,5 cm.

2. = 5. tábla 1.

3. = 5. tábla 4.

4. 51.465.4. Perem széle ferdén bevagdosott, rajta benyomkodásokkal kialakított hullámvonal. Téglaszínű, peremén zöldesbarna máz, másik oldalán sárga mázpöttyök. Ph: 6,5 cm, psz: 2,2 cm, fv: 0,5 cm.

5. 51.465.12. Peremén bemélyített hullámvonal. Téglaszínű, máz alatt szürke. Belül zöldesbarna máz, kívül sárgászöld mázpöttyök. Ph: 6,5 cm, psz: 3 cm, fv: 0,1 cm.

6. = 5. tábla 5.

7. 51.465.19. Peremén bemélyített hullámvonal, felette benyomkodott pontsor. Rétegesen égett, máz alatt vörös, kívül szürkésfekete, másodlagosan égett. Perem széle is fekete foltosra égett. Máza fényes barna, anyagában egy-két nagyobb kavics. Szá: 8 cm.

8. 51.463.04. Belül téglaszínű, máz alatt szürke. Kívül fényes, zöldesbarna máz. Vállán egy sorban sűrű, apró benyomkodások, alatta bemélyített hullámvonal kezdődik. Keményre égetett, anyagában egy-két fehér mészszelemce. Méret: 7,5 × 5,5 cm.

8. tábla: Mázas edények

1. 51.463.2. + 51.465. Kívül téglaszínű, a máz alatt vékony szürke réteg. Belül világoszöld máz. Keményre égetett. Szá: 22 cm.

2. 51.463.5. Téglaszínű, máz alatt szürke, kívül-belül világos zöldesbarna máz. Szá: 12,2 cm.

3. 51.463.4. Osztatlan szalagfüle a perem alól indul. Perem külső oldalán két bemélyített vonal fut körbe. Kívül-belül téglaszínű, törése szürke. Máza világos zöldesbarna, a fülön és a perem tetején összefüggő, máshol foltos. Szá: 3,6 cm.

4. 51.463.3. Peremből induló szalagfüle kétosztatú, kis bütyökkel (szélein is két kis kiugrás, mint a bronzkancsókon). Sötét téglaszínű, máz alatt szürke réteg. Máza zöld színű, benne kavicsok, helyenként csak a nyomuk. Szá: 7 cm, fül: 3 × 1,2 cm.

5. 51.463.01. Szalagfüle a peremből indul. Nyaka téglaszínű, füle szürkére égett. Fényes, világos zöldesbarna máz. Szá: 6,5 cm, fül: 3,5 × 1,3 cm.

6. 51.463.6. Sötétvörös színű, máz alatt szürke. Pereme másodlagosan feketére égett. Kívül összefüggő zöldesbarna máz (pereme nem mázas, alatta is van egy-két üres folt). Szá: 11 cm.

7. 51.463.7. A perem széle foltosan feketére égett. Sötétvörös színű, a máz alatt fekete. Kívül sötétzöld máz (a peremen is). Szá: 11 cm.

8. 51.463.06. Fazékperem. Téglaszínű, pereme másodlagosan feketére égett. Kívül világos sárgásbarna mázpöttyök. Ph: 9 cm.

9. tábla: Simított és besimított kerámia

1. 51.466.3. Belül világosabb, kívül sötétebb szürke, törése vörösesbarna, közepesen keményre égetett. Kívül-belül vízszintesen simított és másodlagosan égett. Szá: 13 cm.

2. 51.466.10. (10. tábla 1). Keményre égetett, belül világosszürke, kívül és a peremén másodlagosan feketére égett. Kívül kopott vízszintes simítás. Szá: 18 cm.

3. 51.466.11. Feketésszürke, kívül sötétebb, fekete, összefüggő vízszintes simítás. Anyaga csillámos, egészen apró kavicsokkal, de jól eldolgozva. Szá: 16 cm.

4. 51.466.13. Nyakán vékony, függőleges besimított vonalak (besimítás anyaggal egyszínű). Világosszürke, közepesen keményre égetett. Szá: 8 cm.

5. 51.466.12. (10. tábla 2). Világosszürke. Házi kerámiához hasonlóan keményre égetett. Nyakán alig látszó, matt besimított, függőleges vonalak. Szalagfüle a peremből indul. Szá: 9 cm, fül: 3,5 × 1, 5 cm.

6. 51.466.14. (10. tábla 4). Kívül-belül sötétszürke, törése világosabb. Pereme vízszintesen, nyaka függőlegesen, összefüggően, fényesen simított. Keményre égetett. Szá: 9 cm.

7. 51.491. (10. tábla 3). Nyak és váll találkozásánál enyhén bemélyedő vonal fut körbe. Sötétszürke, kívül sötétebb, szinte fekete. Közepesen keményre égetett, csillámos. Pereme a gallérig összefüggően, vízszintesen simított, nyakán függőlegesen besimított sávok, alatta a vállán besimított rácsminta kezdete. Besimítás fényes, fekete, vastag vonalas. Szalagfüle függőlegesen, összefüggően simított. Szá: 10 cm, fül: 2,5 × 1 cm (a rajzon a rácsminta alig látszik, mert a töredék másik oldalán van több).

8. 51.466.2. Sötétszürke, törése világosabb. Kívül anyaggal egyszínű, összefüggő (vízszintes) simítás, a fülön függőleges irányban. Közepesen keményre égetett, csillámos. Ph: 3,5 cm.

9. 51.462.1. (10. tábla 5). Perem tetején vízszintes, összefüggő simítás. Perem alatt és a hasán összefüggő vízszintes simítás. A nyaki borda és a vállon körbefutó bemélyített vonal között besimított, ferde vonalak. Alatta egy matt sávban besimított hullámvonal (a hullámok néha egymásra futnak). A besimítás fényes, anyagnál sötétebb, fekete, vastag vonalas. Szürke színű, törése és belseje világosabb szürke. Anyaga jól iszapolt, homokkal soványított (nagyon apró kavicsokkal). Szá: 20 cm.

10. tábla: Simított és besimított kerámia

1. = 9. tábla 2.

2. = 9. tábla 5.

3. = 9. tábla 7.

4. = 9. tábla 6.

5. = 9. tábla 9.

11. tábla: Besimított díszítésű töredékek

1. 51.462.2. Fazékváll. Sötétszürke, kívül egy matt sávban besimított zegzugminta. Felül egy bemélyített vonal, alul összefüggően simított felület határolja. Nyakán besimított függőleges vonalak. Besimítás fényes, fekete, vastag vonalas. Anyagában egy-két nagyobb kavics, de jól iszapolt. Közepesen keményre égetett. Méret: 5 × 5 × 0,8 cm.

2. 51.462.4. Korsóváll. Világosszürke, homokkal soványított. Nyakán függőleges besimított vonalakkal majdnem összefüggő simítás. Alatta bemélyedő vonal fut körbe (simítással kihangsúlyozva). A vállon dupla sorban zegzugszerű hullámvonal. A besimítás fényes, anyaggal egyszínű (nagyon kicsit sötétebb), közepesen vastag vonalas. Méret: 6 × 5 × 0,9 cm.

3. 51.462.5. Korsóváll, világosszürke. Anyaga nem keményre égetett. Egy bemélyített vonal alatt dupla, besimított zegzugminta. Fényes, anyagnál alig sötétebb besimítás, vastag vonalas. Méret: 4,5 × 3,5 × 0,8 cm.

4. 51.462.7. A 462.6. edényhez hasonló színű, anyagú és mintájú hastöredék. Fala vékonyabb, nem egy edény. Felül vékony vonalas besimított rácsminta, melyet alul simított felület határol. Méret: 4,5 × 4 × 0,4 cm.

5. 51.462.6. Korsó- vagy fazékváll két, össze nem illő töredéke. Világosszürke, keményre égetett, homokkal soványított. Az edény vállán egy vékony, bekarcolt vonal fut körbe, fölötte, a nyakán függőlegesen besimított vonalak kezdődnek. A vállon vékony vonalasan besimított rácsminta. A besimítás fényes, anyaggal egyszínű, szabályos rács. A minta alsó lezárása nincs meg, de valószínűleg a hasat összefüggő vízszintes simítás fedte (ld. 462.7. számú töredék). Lá: 16 cm.

6. 51.462.3. Fazék hastöredéke. Sötétszürke, kívül fényes, fekete, vastag vonalas, besimított rácsminta. Alul bemélyített vonal határolja. Méret: 7 × 5,5 × 0,8 cm.

12. tábla: Házikerámia-tálak (1-9) és korsó (10)

1. 51.466.16. Keményre égetett, csillámos. Belül világosszürke, kívül másodlagosan, foltosan égett. Apró fehér kavicsos, de jól iszapolt. Szá: 24 cm.

2. 51.466.17. Félgömb alakú tál, duzzadt peremmel. Kívül két bemélyített vonal fut körbe. Keményre égetett, szürke színű. Ph: 7 cm.

3-4. 51.466.19. Vállán egy bemélyített vonal fut körbe. Peremén bekarcolt, vékony hullámvonal.

Belül világosabb szürke, pereme sötétebbre égett. Anyaga kavicsos, közepesen égett és iszapolt. Szá: 16 cm.

5. 51.466.21. Perem széle hullámosra vagdosva. Vállán két bemélyített vonal fut körbe. Világosszürke, csengően kemény, kívül foltosan, másodlagosan égett. Jól iszapolt (2 db, de nem illik össze). Szá: 21,4 cm.

6. 51.466.22. Perem széle hullámosan benyomkodva. Szürke színű, pereme kicsit sötétebbre égett. Keményre égetett, csillámos anyagból. Méret: 9 × 3 × 0,5 cm.

7. 51.457. Világosszürke, keményre égetett, kis apró kavicsokkal, de jól iszapolt. Szá: 21,4 cm.

8–9. 51.446. Sötétszürke-fekete színű (kiegészítésének törése világosszürke). Keményre égetett, jól iszapolt. Kívül kicsit fényes, és vállán alig látszó vízszintes vonalkázás (belül is helyenként). Szá: 16 cm, m: 9,5 cm, tá: 7 cm.

10. 51.466.24. Világosszürke, szemcsés, apró kavicsos, keményre égetett. Szá: 11 cm.

13. tábla: Házikerámia-bögre és -fazék, kihajló peremmel

1. 51.450. (18. tábla 1). Sötétszürke, kívül apró kavicsos, de jól iszapolt. Vállán seprűs díszítés (vízszintes, szabályosan ferde sávok, alsó felén függőleges seprűzés). Szá: 14 cm, tá: 7 cm, m: 18,5 cm

2. 51.466.7. A perem élén bemélyített hullámvonal. Feketésszürke, csillámos, közepesen keményre égetett. Felületén alig látszó seprűs díszítés. Szá: 13 cm.

3. 50.466.5. Fekete, belül világosabb színű. Kívül seprűs díszítés. Közepesen keményre égett, kicsit kavicsos anyag. Szá: 15 cm.

4. 50.467.10. Fekete színű, kívül égett, alig látszó seprűs díszítéssel. Anyaga apró kavicsos, de jól iszapolt. Szá: 15 cm.

5. 51.466.25. Világosszürke, szemcsés, keményre égetett. Vállán egy alig látszó bekarcolás fut körbe. Szá: 10 cm.

6. 51.466.38. Világosszürke, keményre égetett, apró kavicsos, de jól iszapolt. Szá: 9,8 cm.

7. 51.466.27. Belül világosszürke, kívül és a peremén foltosan feketére égett. Keményre égetett, apró kavicsos, de jól iszapolt. Szá: 11,4 cm.

8. 51.466.30. Világosszürke, keményre égetett, apró kavicsos anyagból. Pereme vastag, duzzadt, fala vékonyabb. Szá: 28 cm.

14. tábla: Házikerámia-bögre, -fazék (1–7), -talpak (8–9)

1. 51.466.26. Pereme egy helyen kissé benyomódott a készítéskor. Világosszürke, keményre égett,

apró kavicsos, helyenként lyukacsosra égett. Közepesen jól iszapolt. Szá: 12,4 cm.

2. 51.466.28. Világosszürke, kívül sötétebb. Keményre égetett, jól iszapolt. Szá: 14 cm.

3. 51.466.4. Feketésszürke, keményre égetett (nem csengően kemény), kicsit csillámos, jól iszapolt, felülete érdes. Szá: 12,4 cm.

4. 51.466.29. Szürke, keményre égetett, jól iszapolt. Kívül egy kis dudor (másik edény darabja). Vékonyfalú. Szá: 10 cm.

5. 51.466.40. Világosszürke, keményre égetett. Szá: 14 cm.

6. 51.466.23. Szürke színű, keményre égetett, csillámos, néhány nagyobb kavicsal. Kívül sűrű vonalkázással díszítve. Szá: 24 cm.

7. 51.466.03. Kívül-belül fekete, törése világosabb. Kívül seprűs díszítéssel. Keményre égetett, de nem csengően. Jól iszapolt, kicsit kavicsos. 2 db perem.

8. 51.452. Sötétszürke, keményre égetett, jól iszapolt. Tá: 8,5 cm.

9. 51.453. Világosszürke, közepesen keményre égetett, jól iszapolt. Felülete kívül sima (esetleg lekopott róla a simítás). Talpát átfúrták (egyik félbehagyott lyuk). Tá: 9,4 cm, m: 6,3 cm, fv: 0,8–1,2 cm.

15. tábla: Egyéb korongolt kerámia (1–6) és orsó-gombok (7–10)

1. 51.466.41. Pereme bordázott és átfúrva. Sötétszürke, grafitos. Méret: 7 × 6 × 0,8 cm. Késő kelta.

2. 51.466.42. Hombárperem. Perem alatt sűrű, vízszintes vonalkázás, benne benyomkodásokkal. Szürke, szemcsés anyagú házi kerámia. Ph: 8 cm, psz: 2,5 cm, fv: 1 cm.

3. 51.461. Amphora csúcsa, kúp alakú, belül üreges. Átm: 5,5 cm, m: 7,5 cm, fv: 0,7 cm.

4. 51.466.09. Világosszürke, simított felülettel. Jól iszapolt, közepesen keményre égetett.

5. 51.460. Téglaszínű, a nyers színű felületen sötétvörös spirális festés. Méret: 5 × 4 × 0,5 cm.

6. 51.459. Terra sigillata, behúzott peremű táltóredék (Drag.32 forma). Felülete kopott. Méret: 6 × 5 × 0,7 cm.

7. 51.476. Barna színű. Átm: 4,2 cm, m: 2 cm

8. 51.469. Szürke színű. Átm: 3,5 cm, m: 3 cm.

9. 51.489. Szürke színű. Átm: 4 cm, m: 2 cm.

10. 51.483. Szürke színű. Átm: 3 cm, m: 1,6 cm.

16. tábla: lásd a kézzel formált kerámiát tárgyaló fejezetben.

17. tábla: lásd a kézzel formált kerámiát tárgyaló fejezetben.

18. tábla: Bögrék és fazekak, korongolt (1), kézzel formált (2-5)

1. 51.450 (13. tábla 1)
2. 51.449 (19. tábla 1)
3. 51.447 (19. tábla 4)
4. 51.448 (17. tábla 1)
5. 51. 490 (16. tábla 2)

19. tábla: lásd a kézzel formált kerámiát tárgyaló fejezetben.

20. tábla: Hullámvonaldíszes, lassú korongolt töredékek (avar?)

1. 51.467.19. Vállán bemélyített hullámvonal. Fekete színű, anyaga kavicsos, rosszul iszapolt. Szá: 15 cm.
2. 51.466.36a. Keményre égetett, hullámvonaldíszes fazéktöredék. Kívül vékony hullámvonal. Barnásfekete színű. Méret: 3,5 × 4 cm.
3. 51.467.18. Perem alatt sűrű hullámvonalak. Belül fekete, kívül vörösesbarna. Csillámos, apró kavicsos anyag. Szá: 14 cm.
4. 51.467.20. Belül foltosan fekete, kívül sötétvörös. Vállán bekarcolt hullámvonalköteg. Anyaga nagyon csillámos. Méret: 6 × 6 × 0,6 cm.

Hivatkozott irodalom

ADLER-WÖFL 2010

Adler-Wöfl, Kristina: Die Funde. Keramik. In: Mosser, Martin et al.: *Die römischen Kasernen im Legionslager Vindobona. Die Ausgrabungen am Judenplatz in Wien in den Jahren 1995–1998. I–II.* (Monografien der Stadtarchäologie Wien Bd. 5.) Wien: Museen der Stadt Wien, 2010, 267–508.

BELJAK–KOLNÍK 2008

Beljak, Ján – Kolník, Titus: Germanic settlement from the Late Roman and Early Migration Periods in Štúrovo. In: Niezabitowska-Wiśniewska, Barbara – Juściński, Marcin – Łuczkiwicz, Piotr – Sadowski, Sylwester (Hrsg.): *The turbulent epoch – new materials from the Late Roman Period and the Migration Period.* (Monumenta Studia Gothica 5.) Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008, 63–86.

BÓNA 1963

Bóna István: Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15 (1963), 239–307.

BÓNIS 1942

Bónis Éva: *A császárkori edénművesség termékei Pannoniában I. (a terra sigillátákon kívül). A korai császárkor anyaga – Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I. (ausser den Sigillaten). Die Materialien der frühen Kaiserzeit.* (Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 20.) Budapest: A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézete, 1942.

BÓNIS 1991

Bónis Éva: Glasierte Keramik der Spätrömerzeit aus Tokod. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 43 (1991), 87–150.

CHRISTLEIN 1982

Christlein, Rainer: Die rätischen Städte Severins. Quintanis, Batavis und Boiotro und ihr Umland im 5. Jh. aus archäologischer Sicht. In: *Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung des Landes Oberösterreich, 24. April – 26. Oktober 1982 im Stadtmuseum Enns.* Linz: Oberösterreichische Landesregierung, 1982, 217–253.

CIGLENEČKI 2000

Ciglenečki, Slavko: *Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu: Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung.* (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 4.) Ljubljana: Institut za arheologijo ZRC SAZU, 2000.

CONRAD 2007

Conrad, Sven: Gefässkeramik. In: Bulow, Gerda – Böttger, Burghard – Stancev, Dimitar et al.: *Iatrus-Krivina VI. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an*

der unteren Donau. Band 6: Ergebnisse der Ausgrabungen 1992–2000. (Limesforschungen 28.) Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2007, 209–264.

CVJETIČANIN 2006

Cvjetičanin, Tatjana: *Late Roman Glazed Pottery. Glazed Pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea and Dardania.* (Archaeological Monographies 19.) Belgrad: National Museum, 2006.

DELBÓ 2017

Delbó Gabriella: A brigetiói Járóka temető helyi készítésű kerámiamelegletei. In: *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 23 (2017), 31–81.

DRAGUN 2022

Dragun, Tomáš: *Neskoroantická Vojenská Pevnosť v Gerulate.* Trnava: Filozofická Fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2022.

FARKAS–SOÓS–TANKÓ 2019

Farkas Csilla – Soós Eszter – Tankó Károly: Régészeti kutatások Szilvásvár–Lovaspálya többkorszakos lelőhelyen. In: *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve* 52 (2019), 107–142.

FRIESINGER–KERCHLER 1981

Friesinger, Herwig – Kerchler, Helga: Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Beitrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.–6. Jahrhundert nach Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. In: *Archaeologia Austriaca* 65 (1981), 193–266.

FRIESINGER 1984

Friesinger, Herwig: Bemerkungen zu den frühgeschichtlichen Grab- und Siedlungsfunden von Wien–Leopoldau. In: *Archaeologia Austriaca* 68 (1984), 127–154.

GASSNER 2000

Gassner, Verena: Die Keramik mit Ausnahme der Terra Sigillata. In: Gassner, Verena – Groh, Stefan – Jilek, Sonja – Kaltenberger, Alice – Pietsch, Wolfgang – Sauer, Roman – Stieglitz, Herma – Zabehlicky, Heinrich: *Das Kastell Mautern – Favianis* (Römische Limes in Österreich 39.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, 184–314.

GINDELE 2010

Gindele, Robert: *Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens.* Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2010.

GROH–SEDLMAYER 2002

Groh, Stefan – Sedlmayer, Helga: *Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997.* (Der Römische Limes in Österreich 42.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002.

GROH–SEDLMAYER 2006

Groh, Stefan – Sedlmayer, Helga: *Forschungen im Vicus Ost von Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1997–1999.* (Der Römische Limes in Österreich 44.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006.

GRÜNEWALD 1979

Grünwald, Mathilde: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum.* (Der Römische Limes in Österreich 29.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1979.

GUDKOVA 1999

Gudkova, Aleksandra Vasil'evna: Die grautonige Keramik der Siedlung von Kozyrka in der Umgebung von Olbia (Zum Problem der Protočernjachov-Keramik). In: Gomolka-Fuchs, Gudrun (Hrsg.): *Die Sintana de Mureș-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995.* (Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 2.) Bonn: Dr. Rudolf Habert GmbH, 1999, 143–154.

GYÖRKÖS 2021

Györkös Dorottya: *Mázás kerámiák készítése technológiájának ásványtani, közettani és geokémiai vonatkozásai – Késő római és késő középkori kerámiák példáján* (PhD disszertáció). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, 2021.

GYÖRKÖS–BAJNÓCZI ET AL. 2020

Györkös Dorottya – Bajnóczi Bernadett – Szakmány György – Szabó Máté – Tóth Mária: Mázás és mázatlan késő római kerámiák Környe külterületéről – az alaptestek petrográfiai és röntgen-pordiffrakciós vizsgálati eredményei. In: *Archeometriai Műhely* 17 (2020), 43–56.

HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013

Hárshegyi Piroska – Ottományi Katalin: Imported and Local Pottery in late Roman Pannonia. In: Lavan, Luke (ed.): *Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity.* (Late Antique Archaeology 10.) Leiden: Koninklijke Brill NV, 2013, 471–528.

HORVÁTH 2007

Horváth Friderika: Kézzel formált, bennszülött kerámia. In: *Studia Comitatus* 30 (2007), 300–345.

HORVÁTH 2011

Horváth Friderika: Das spätantike Keramikspektrum in Keszthely-Fenékpuszta – erste Ergebnisse. In: Heinrich-Tamáska Orsolya (Hrsg.): *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia.* (Castellum Pannonicum Pelsonense 2.) Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden: Verlag Marie Leidorf GmbH, 2011, 597–652.

JEREMIĆ 2009

Jeremić, Gordana: *Saldum. Roman and early Byzantine Fortification.* (Cahiers des Portes de Fer Monographie 6.) Belgrade: Institute of Archaeology, 2009.

KARTALI 2020

Kartali Zsanett: *A brigetioi legiotábor (Szöny – Molaj lelőhely) retenturájában folytatott régészeti kutatások feldolgozása* (mesterszakos diplomamunka). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2020.

KELEMEN 2008

H. Kelemen Márta: *Solva. Esztergom későrómai temetői.* (Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. III.) Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2008.

KELEMEN 2014

H. Kelemen Márta: Késő római vendégfogadó az Aquincum–Brigetio közötti diagonális út mentén, Kesztlőc–Tatárszálláson. In: *Archaeologiai Értesítő* 139 (2014), 35–70.

KELEMEN–MERCZI 2019

H. Kelemen Márta – Merczi Mónika: *Az esztergomi Várhegy a római korban.* Esztergom: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019.

KISNÉ CSEH 2003

Kisné Cseh Julianna: *Római üvegek.* (A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei 2.) Tata: Kuny Domokos Múzeum, 2003.

KOLNÍK–VARSIK–VLADÁR 2007

Kolník, Titus – Varsík, Vladimír – Vladár, Jozef: *Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Eine germanische Siedlung vom 2. bis zum 4. Jahrhundert.* (Archaeologica Slovaca Monographiae Catalogi 10.) Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2007.

KOVÁCS 2007

Kovács Péter: Római kor – Limes- és helyőrségtörténet Pest megyében. In: Torma István – Fancsalszky Gábor (szerk.): *Pest megye monográfiája I/1. A kezdetektől a honfoglalásig.* Budapest: Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2007, 211–248.

KOVÁCS 2019

Kovács Péter: *Pannonia története a késő római korban (Kr. u. 284–395).* Budapest: Pytheas Könyvmanufaktúra, 2019.

KÖRÖSFŐI 2016

Körösfői Zsolt: *Az erdélyi Marosszentanna-kultúra* (PhD disszertáció). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2016.

LADSTÄTTER 2000

Ladstätter, Sabine: *Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen. Eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg*. (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 35.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.

LÁNYI 1981A

Lányi Vera: Die graue spätrömische Keramik von Tokod. In: Mócsy András (Hrsg.): *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981, 73–120.

LÁNYI 1981B

Lányi Vera: Das spätrömische Gräberfeld. In: Mócsy András (Hrsg.): *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981, 169–221.

LIESEN 1999

Liesen, Bernd: Spätantike bemalte Keramik aus Köln. In: *Kölner Jahrbuch* 32 (1999), 787–806.

LŐRINCZ 1999

Lőrincz Barnabás: A későrómai hídfőállások bélyeges téglái Valériában. In: *Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai, Bölcske 1998*. Szekszárd: Wosinszky Mór Megyei Múzeum, 1999, 53–68.

MARÓTI 2003

Maróti Éva: Ein römisches Gebäude bei Szigetmonostor-Horány. In: Szabó Ádám – Tóth Endre: *Pannonica Provincialia et Archaeologia. Studia sollemnia auctorum hungarorum, Evgenio Fitz octogenario dedicata*. (Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. I). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2003, 197–236.

MARÓTI 2008

Maróti Éva: Auxiliáris római tábor Szentendrén. In: Ottományi Katalin (szerk.): *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Pest megyében*. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008, 75–77.

MASEK 2011

Masek Zsófia: Adatok a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra és az alföldi késő szarmata–hun kori kerámiaanyag kapcsolataihoz. In: Körösfői Zsolt (szerk.): *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*. (Molnár István Múzeum Kiadványai 3.) Székelykeresztúr: Molnár István Múzeum, 2010/2011, 249–292.

MIKLÓSITY SZŐKE 2008

Miklósity Szőke Mihály: Késő római mázas kerámia Brigetio legiotáborából. In: *Komárom Megyei Múzeumok Közleményei* 12 (2006–2008), 159–196.

MRÁV 2009

Mráv Zsolt: A Valeria ripensis provincia határán létesített késő római kikötőerődök keltezéséhez. In: Gaál Attila (szerk.): *A bölcskei kikötőerőd. Feliratok és leletek a Dunából*. Szekszárd: Wosinszky Mór Megyei Múzeum, 2009, 51–70.

MRÁV 2017

Mráv Zsolt: Rómaiak Dunakeszin. In: Kerekes Dóra (szerk.): *Dunakeszi története I. A kezdetektől 1910-ig*. Dunakeszi: Dunakeszi Város Önkormányzata, 2017, 100–120.

MRT 7

Dinnyés István – Kővári Klára – Lovag Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Topál Judit – Torma István: *Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás (XIII/1)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.

MRT 9

Dinnyés István – Kővári Klára – Kvassay Judit – Miklós Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Torma István: *Magyarország Régészeti Topográfiája 9. A szobi és váci járás*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

MÜLLER 2011

Müller Róbert: Spinnrocken aus Metall und Spinnwirtel im spätkaiserzeitlichen Pannonien. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62 (2011), 175–198.

NAGY 1998

Nagy Mihály: Nagy Lajos, a Dunakanyar késő római védőrendszerének kutatója. In: *Budapest Régiségei* 32 (1998), 35–43.

OLGYAY 2017

Olgyay János: Római ólomházas kerámia a Barbaricumban. Adalékok a Maros völgyének kereskedelmi kapcsolataihoz. In: Tasnádiné Gábor Szilvia – Czukor Péter (szerk.): *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 2017, 345–368.

OTTOMÁNYI 1982

Ottományi Katalin: *Fragen der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien*. Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 10, 1981. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézet, 1982.

OTTOMÁNYI 1989

Ottományi Katalin: Late Roman pottery. In: Gabler Dénes (ed.): *The Roman fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian Limes*. BAR Int.Ser. 531/I–II. Oxford: BAR Publishing, 1989, 482–571.

OTTOMÁNYI 1991

Ottományi Katalin: Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból. In: *Studia Comitatus* 22 (1981), 5–144.

OTTOMÁNYI 1996

Ottományi Katalin: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompatak. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48 (1996), 71–134.

OTTOMÁNYI 1999

Ottományi Katalin: Late Roman pottery in the Dunabogdány camp. In: *Antaeus (Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae)* 24 (1999), 333–373, 726–738.

OTTOMÁNYI 2004

Ottományi Katalin: A Budakalász-Luppacsárdai őrtorony késő római kerámiaja. In: *Studia Comitatus* 28 (2004), 265–294.

OTTOMÁNYI 2005

Ottományi Katalin: Die spätlatènezeitlich–römische Siedlung von Budaörs. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 56 (2005), 67–132.

OTTOMÁNYI 2012

Ottományi Katalin: A visegrád-gizellamajori erőd Ny/l. helyiségének késő római kerámiaja. In: Bíró Szilvia – Vámos Péter (szerk.): *FIRKák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete*. Győr: Mursella Régészeti Egyesület, 2012, 375–412.

OTTOMÁNYI 2015

Ottományi Katalin: A Visegrád-Gizellamajorban feltárt késő római kiserőd keltezése a kerámia anyag alapján (déli épületszárny). In: *Archaeologia – Altum Castrum online magazin* (2015), 1–93.

OTTOMÁNYI 2016

Ottományi Katalin: A budaörsi római vicus temetője. In: Ottományi Katalin (szerk.): *A budaörsi római vicus temetője. Régészeti tanulmányok*. Budapest: Archaeolingua Alapítvány, 2016, 9–372.

OTTOMÁNYI 2020A

Ottományi Katalin: Late Roman Pottery from Room III/North at the Visegrád-Gizellamajor fort. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 71 (2020), 15–70.

OTTOMÁNYI 2020B

Ottományi Katalin: Újabb adatok a Visegrád-Gizellamajorban feltárt, késő római erőd nyugati épületszárnyának kerámia-
jához. In: *Studia Comitatus* 38 (2020), 68–118.

OTTOMÁNYI 2021

Ottományi Katalin: A pilisszántói késő római őrtorony kerámiaja. In: *Studia Comitatus* 39 (2021), 48–85.

OTTOMÁNYI 2022A

Ottományi Katalin: A Szigetmonostor-Horányban feltárt kikötőerőd késő római kerámiaja. In: *Studia Comitatus* 40 (2022), 16–48.

OTTOMÁNYI 2022B

Ottományi Katalin: Neue Angaben zur Keramik des spätrömischen Wachturms bei Leányfalú. In: *Aquincum Aeternum. Studia in honorem Paula Zsidi*. (Aquincum Nostrum II. 9.) Budapest: Budapest History Museum, 2022, 359–382.

PALÁGYI 2004

Palágyi Szilvia: Veszprém megyei leletmentések publikáltan római kori kemencéi. In: *Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 23 (2004), 49–72.

PAULOVICS 1934

Paulovics István: A nógrádverőcei római erőd feltárása (előzetes beszámoló). In: *Archaeologiai Értesítő* 47 (1934), 158–163.

PÁRDU CZ–KÖREK 1958

Párducz Mihály – Korek József: Császárkori telep Ózdon. In: *Archaeologiai Értesítő* 85 (1958), 18–36.

PETZNEK 1997

Petznek, Beatrix: Römerzeitliche Gebrauchskeramik aus Carnuntum. Ausgrabungen des Bundesdenkmalamtes 1971 bis 1972. Teil 1. In: *Carnuntum Jahrbuch* 1997 (1998), 167–323.

POLLAK 1980

Pollak, Marianne: *Die germanischen Bodenfunde des 1.–4. Jahrhunderts n. Chr. im nördlichen Niederösterreich*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980.

RODRIGUEZ 1997

Rodriguez, Helgard: Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n. Chr.) im Spiegel der südostalpinen Gebrauchskeramik. In: *Arheološki vestnik* 48 (1997), 153–178.

SALAMON–TÖRÖK 1960

Salamon Ágnes – Török Gyula: Funde von Nordost-Ungarn aus der Römerzeit. In: *Folia Archaeologica* 12 (1960) 145–172.

SEDLMAYER 2007

Sedlmayer, Helga: Fundbestände der Periode 5 in der Ost-praetentura des Legionslagers von Carnuntum. In: Gugl, Christian – Kastler, Raimund (Hrsg.): *Legionslager Carnuntum. Ausgrabungen 1968–1977*. (Der römische Limes in Österreich 45). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007, 231–254.

Soós 2017

Soós Eszter: Przeworsk település részlete a Zemplén lábánál. Adatok a Przeworsk-kvád kapcsolatokhoz. In: Merva Szabina (szerk.): *Hadak útján XXII. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája. Visegrád, 2012. október 2–4.* Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 9. Visegrád, 2017, 17–56.

SOÓS–BÁRÁNY–KÖHLER–PUSZTAI 2017

Soós Eszter – Bárány Annamária – Köhler Kitty – Pusztai Tamás: Settlement and graves from Hernádvecse (NE-Hungary) in the 5th century AD: the relation of living space and burial place in the Hun Period. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 56 (2017), 49–98.

SOÓS–TANKÓ 2018

Soós Eszter – Tankó Károly: Late Roman Period Quad settlement in Pásztó-Csontfalva. In: Borhy László – Dévai Katalin – Tankó Károly (Eds.): *Celto – Gallo – Roman Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology.* Paris: L'Harmattan, 2018, 281–301.

SOÓS–JUHÁSZ–MOLNÁR 2021

Soós Eszter – Juhász Lajos – Molnár Róbert: Ipolytölgyes-Tsz-major, egy római kori kvád település kutatása az Ipoly mentén. In: *Váci Könyvek* 12 (2021), 84–114.

SOPRONI 1978

Soproni Sándor: *Der spätrömischen Limes zwischen Esztergom und Szentendre.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

SOPRONI 1985

Soproni Sándor: *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes.* München: C. H. Beck, 1985.

ŠVAŇA 2012

Švaňa, Kamil: Basic characteristics of the Late Roman glazed mortars from the auxiliary fort at Iža, bridgehead of Brigetio. In: *Novensia* 23 (2012), 167–180.

ŠVAŇA 2014

Švaňa, Kamil: Post-Valentinian and early 5th century finds of Late Roman glazed pottery from the auxiliary fort at Iža, bridgehead of Brigetio. In: *Anodos. Studies of the Ancient World* 11 (2011) [2014], 269–281.

VAGALINSKI 2002

Vagalinski, Lyudmil: *Burnished Pottery from the First century to the Beginning of the Seventh Century AD from the Region South of the Lower Danube (Bulgaria).* Sofia: Nous Publishers Ltd., 2002.

VARGA 2012

Varga Gábor: A Szentendrei-sziget római kori erődítetttségéről. Adatközlés. In: *Archaeologiai Értesítő* 137 (2012), 145–174.

VARSIK 2011

Varsík, Vladimír: *Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí* (Archaeologica Slovaca Monographiae – Fontes 18). Nitra: VEDA, 2011.

VARSIK–KOLNIK 2011

Varsík, Vladimír – Kolník, Titus: Die spätrömische Töpferei von Cífer-Pác, Westslowakei. In: Bemann, Jan – Hegewisch, Morten – Meyer, Michael – Schmauder, Michael (Hrsg.): *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums.* Bonn: Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 2011, 333–353.

VÉGH 1975

Végh Katalin: Régészeti adatok Észak-Magyarország i. sz. I–IV. századi történetéhez. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 13–14 (1975), 65–130.

VISY 2003

Visy Zsolt (ed.): *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica.* Pécs: Teleki László Foundation, 2003.

OTTOMÁNYI KATALIN – SOÓS ESZTER

KATALIN OTTOMÁNYI – ESZTER SOÓS

A verőcei kikötőerőd késő római kerámiája

Verőce, Dunamező dűlő (Nógrádverőce) lelőhelyen a késő római kikötőerőd kutatását Paulovics István kezdte meg, aki 1934. évi feltárása során tisztázta a hídfőállás alaprajzát és rétegződését. Ezt a régebbi leletanyagot egészíti ki a 2021-ben végzett tervásatás kerámiája. A téglabélyegek alapján a kikötőerőd építését a Valentinianus-korra, az 371–373 közötti évekre tehetjük.

Az 1934-es feltárás során előkerült kerámialeletanyagot nem lehet kontextushoz kötni. A nagyjából 160 korongolt töredéket mázas kerámia (47%), házi kerámia (39%) és simított, besimított díszítésű töredékek (13,8%) alkották, melyek illeszkednek a 4. század második felének – 4. század végének római kerámiaművességébe. A plasztikus, bekarcolt díszítésű mázas és házi kerámia-edények és a fényes, fekete besimítással díszített töredékek az 5. század első harmadáig keltezhetők. Verőcén az erőd barbaricum helyzete miatt magas arányban (25,6%) kerültek elő kézzel formált edények, melyek tipológiai alapon megfelelnek a 4. századi kvád települések fazekásáruinak. A provinciális áruval együtt voltak használatban, melyet a központi épület kútjából előkerült, díszített edényke is alátámaszt.

A kerámialeletanyag egyik lehetséges értelmezése, hogy a kikötőerődben állomásozó római katonaság a század végéig helyben maradhatott, az elterjedt, késő római edények mellett használva a 4. század utolsó negyedére jellemző, besimított árut is. A római helyőrség részben barbár, kvád eredetű személyekből állhatott, akik szorosabb kapcsolatot tarthattak fenn a környező területek barbár lakosságával.

Az értelmezés másik lehetséges iránya, hogy a kikötőerődöt a római katonaság feladta valamikor a Valentinianus halála utáni évtizedben. Az álló épületbe ezt követően egy olyan barbár csoport települt be, mely intenzív kapcsolatot tartott fent a régió kvád és késő római lakosságával is.

Kérdés, hogy a verőcei kikötőerőd meddig töltötte be eredeti funkcióját, ezt viszont a kerámialeletanyag alapján nem lehet meghatározni. Az épületnek biztosan van pusztulási horizontja a padlóra szakadt tetőszerkezet alapján. Hogy ez az esemény egy barbár támadás következtében történt-e a hun kor hajnalán, azt nem lehet eldönteni.

Late Roman Pottery from the Port Fortress of Verőce

The excavation of the late Roman harbour fortress in Verőce, Dunamező dűlő (Nógrádverőce) was initiated by István Paulovics, who clarified the blueprint and stratification of the bridgehead during his excavation in 1934. This older find has now been complemented by the pottery from the excavation which took place in 2021. Based on the brick stamps the construction of the port fortress dates back to the Valentinian period, between 371 and 373.

It is not possible to contextualise the pottery finds from the 1934 excavation. The roughly 160 fragments of wheeled pottery consisted of glazed ceramics (47%) and household pottery (39%), as well as fragments with smoothed decoration (13.8%), which fit the category of Roman pottery from the second half to late 4th century. The glazed and household pottery with sculptural, incised decoration and the fragments with glossy black, smoothed decoration date back to the first third of the 5th century. In Verőce, due to the location of the fortress relative to the Barbaricum, a high proportion (25.6%) of hand-formed vessels were found, which typologically correspond to pottery from 4th-century Quadian settlements. They were in use together with provincial goods, as confirmed by a decorated pottery recovered from the fountain of the central building.

One possible interpretation of these pottery findings is that the Roman military stationed at the port fortress may have remained in place until the end of the century, and, in addition to late Roman vessels, also used the pottery with the smoothed decoration typical of the last quarter of the 4th century. The Roman garrison may have been partly composed of people with barbarian, Quadian origins who maintained closer contact with the barbarian populations of the surrounding areas. Another possible line of interpretation is that the port fortress was abandoned by the Roman military sometime in the decade following the death of Valentinian I. The building, which had been left still standing, may have subsequently been occupied by a barbarian group that maintained intensive contact with both the Quadian and late Roman populations of the region. How long the port fortress of Verőce fulfilled its original function remains a question, as this cannot be determined based on the recovered pottery material. The building certainly has a destruction horizon, judging from the roof structure which collapsed onto to the floor. Whether this event resulted from a barbarian attack at the dawn of the Hun period cannot be determined.

STUDIA COMITATENSIA 41.
A FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM ÉVKÖNYVE

- Kiadó
Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
- Felelős kiadó
Prosek Zoltán, múzeumigazgató
- Szerkesztő
Fábián Laura
- Grafikai tervezés
Herr Ágnes
- Tördelés
Sarkadi Imola
- Korrektor
Zelei Bori
- Angol fordítás
Rudnay Zsófia
- Fotók
A szerzők és a fotóknál megjelölt intézmények
- Nyomdai kivitelezés
Prime Rate

© Ferenczy Múzeumi Centrum, a szerzők, a fotósok és jogutódaik

ISSN 0133-3046

A kiadványt támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM

SZENTENDRE
2023

FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM

SZENTENDRE
2023

